

КАРТДЖУРТ

Сайи: 1 • Бирлешик КАФКАСЯ Дергиси Еки • Аралык 1996 • Хазырлаян: Др. Йылмаз Невруз

Ескеривлерим...

КЁРГЕНЛЕРИМ ЕШИТГЕНЛЕРИМ БИЛГЕНЛЕРИМ

Сылпагъарланы Йылмаз

АЛ СЁЗ

Мунда джашагъан карачайлыла Атаджуртдан айрылгъанлы джюз джылдан артык болгъанды*. Артыксыз да бу арт джыллада кечим кайгъы была шахарлагъа кёчюп тебрегенли ана тилибиз была адетлерибиз ем кюлтюр байлыгъыбыз карывсуздан карывсуз бола барады. Тилни да, адетни да билгенле кёп болгъанлыкъа, быланы елледен узакда джашагъан джаш тёлуге юретирча бир мадар да табылмайды. Муну юсюнден кёп сагъыш етип еки затны тындырыргъа оюм етгенме: биринчиси, Карачайча-Тюркча сёзлюк джарашдыргъан; екинчиси, кюлтюр байлыгъыбыз была адетлерибизни (билгениме кёре) джазывгъа кёчюрген. Сёзлюкню таӊ кесекни алгъа джарашдыргъан едим; аны киби кюлтюр хазнабыздан да кёп затланы “аншив-материял” халда джыяргъа кюрешгенме. Адетлерибиз была мунда джашагъан карачайлыланы юсюнден да юч джылны мундан алгъа (1993) “Кёргенлерим, Ешитгенлерим, Билгенлерим” атлы бир китаб джазгъанма. Алай а бу китапны бусагъатда басмалатыргъа ниетим джокду. Амма, аны ичинден бир кавум бёлюмлени дергиге салсам, джаш тёлү хайырланлык болур, деп мурат етеме. Джайыллышларым, халатларым бар есе билгенле тюзелтирле.

Кюреш бизден, болушлук Аллах’дан...

МЕН ТАНЫГЪАН БУРУНӢУ КАРТЛАРЫБЫЗ

ТОМАЙ АККА-ЕЗА ХОДЖА - Анамы тамада егечи Алдагну уллу кызы Бадимат, Кочӊарланы Езаны джашы Окуп была юйлю еди. Аны бизни была теӊиш сабийлери бар еди: Зия, Пакизе, Зехра. Зия менден 5 джыл тамада, Пакизе менден 3 джыл уллу егечим Гюлшен была теӊиш, Зехра харип да мени была теӊиш. Еза Ходжа ол кёзювде елни ем бай еки адамындан бири еди. Кызыл саргъылдым джука сакалы, колсуз тобукка чете

* Рюмы таквимге кёре 1321 / (1904) джылда Атаджуртдан кёчюп 1322 / (1905) джылда Тюркде орналгъандыла. Карачай’да бу кёчкюнчулеге “екинчи Ыстампулчула” дейдиле.

джюн капталы, шынтакы бёркчюгю была кёзюме кёрюнюп тургъан кысха бойлу, катанһы бир адам еди. Бизни была сёлешип бир бирледе бизге тейлик да ете еди. Мен таныгъан заманда (1942-43) 70 джылда болур еди. Арбазларында балчибин четенлени да ескереме, чибинле урмасынла деп коркуп ары бери качханыбызны да. Кабак ишиклери Езаланы кабак ешиклерине карап тургъан бир юйде джашагъан, тюлкеси тавусулгъан бек карт бир акканы да ескереме: Ыжаланы Томай. Кабак ешиклерини сол кабыргъа хунасыны аллына салынып тургъан мазаллы бир томурав бар еди. Юй иеси Ахмат Ходжаны юйбийчеси Хузаймат Томайны колтугъундан кирип акыртын акыртын атлата, келтирип ма ол томуравгъа олтурта еди. Томай akka глочуну тогъай джанын коллары была каты кысып аланы юсюне да авзун тиреп сагъышха кетип тургъан болмаса сёлешген да етмей еди. Кесини сабийи болмагъанды. Картлыгъында тиширыву ёлюп карар адамы болмай калгъанында, кесини бир кичи карнашы Еюп Ефендини джашы Ахмат Ефенди катына алып карап тургъанды. Айтылгъанһа кёре Томайны джылы мени карт атам Герий Ефендиге тейиш болгъанды. Мен таныгъан кёзювде тюгел джюз джыл болмагъан есе да аявсуз 95 джыл болгъан болур еди. Томайны хапарын айтхандан муратым, Кафказдан келгенледен, мен таныгъан ем карт адамны Томай болгъанын чертмекликди.

Томайдан сора да талай картны (еркиши-тиширыв) таныгъанма. Аланы да билгеним чаклы танытыргъа излейме. Муратым олду, джаш тёлюлерибиз былайлык была Кафказдан келген картларыбызны юсюнден бир джукла юренирле...

БОКАЙЛАНЫ СУПУ ХАСАН - Бу картладан тюшдеча ескергенлеримден бири, Бокайланы Супу Хасанды. Аны ел межгитте кёрювчен едим. Атам ефенди болгъанына болур еди, 4-5 джыллык заманымдан башлап атамы ызындан межгитге барыргъа ёч едим, картла да мени еркелетген болмаса артха чиркитмей едиле. Межгитни ешигинден былай чыкгъанлай, адамла олтурурча бет бетге салынып тургъан еки каһа тыркык бар еди, юсю да джатма болгъаны ючюн кыш джаз да олтурургъа тап еди. Намаздан сора картла алайгъа олтуруп иги кесекни ушак етгенден сора юйлерине кетивчен едиле (мыһа –ныгъыш- дерге да боллукду). Супу Хасан колунда гулочу, 90° ге дери бюгюлген, чука сюекли, узунурак бойлу катаһы бир адам еди. Бир бирледе ма алай джерге ийилип бара тургъанлайына бирден бирге тюзелип гулочун сыртына кёндеден салып гузаба гузаба джюрюп тебресе биз сабийле сейир болувчан едик. Алай а кёп бармай дагъы да муккур болуп гулочуна таяна кете еди. Бу хапарым да ем ески ем бурунһу ескеривлеримден бириди. Супу Хасан да толу юдегиси была Кафказдан 45-50 джыл болуп келген картларыбыздан бири еди.

Бусагъатда сагъыш етеме да не Еза Ходжаны не Томайны не да Супу Хасанны джаназы джыйынын ескералмайма. Ким биледи, тийрелерибиз узак болгъанына кёралгъан да болмам. Билинһени кибик увак сабийле джаназы

джыйынладан корка едиле, алайгъа барыргъа да тартына едиле. Мен да алайлык была кёралмагъан болурма деп оюм етеме.

ЧОМАЛАНЫ ДЖАНХОТ ХОДЖА - Орта бойлу, келбетли, тегерек ак сакаллы, алакёзлю, нюр бетли бир адам еди, Джанһот Ходжа. Чомаладан болгъанын билеме да атасыны ким болгъанын билалмайма. Мен таныгъан заманда аявсуз төрт джыйырма он джылдан озгъан болур еди. Атамдан ешитгениме кёре, джашлыгъында дин илмуланы теренин окургъа мадар тапмай, артда адам ортасы бола тебреген заманында, карт атам Герий Ефендиден дерс алып окургъа кюрешгенди. Джанхот Ходжа карт атамы сохтасы болгъан есе да джыллары теӊ болгъанды. Илму джаны была бек терен тюл есе да бек супу бир адам еди. Межгитде Куран окугъан тавушу бюгюн да кулагъымдан кетмегенди. Джашавун ибадатда оздура еди, межгитден чыкмагъанча джаша еди. Джай Карачай капталы, кыш да козу териден атилген ак тону юсюнден тюшмей еди. Тюрсюню кёз туврамда турады. Джанхот Ходжа ёлгенинде мен таӊ еси джашчык болгъан болур едим, джаназысын да иги ескереме. Джанхот Ходжа карт башы была авругъанланы кёрюрге барыргъа ёч еди, джаназы джыйынлагъа кошула еди. Кулаклары авур еди ансы калгъан савлугъу бек иги еди. Бир бирледе атха минип малланы сувларгъа елтгенин да ескереме. Огъурлу адам еди, джери джандет боллук Джанхот Ходжа...

Огъарыда мен кеслеринден хапар айтхан картларыбызны бары да карт Атам Герий Ефендини теӊлери болгъандыла. Атаджуртдан, аладан картла да келгендиле, алай а мени есим джетер заманда бири да джашавда тюл еди, ол себептен таныялмагъанма аланы.

ТЕКЕЛАНЫ ДУБУККУ - Карачайдан келген тиширывланы ичинде мен таныгъан ем карт катын Текеланы Дубукку амма еди. Уллу кызы Хадижат Кафказдан 25 джылда келгенине кёре (андан уллусу да болур еди) Дубукку не аявсуз 45-50 джылда, адам ортасы бир тиширыв болуп Тюркге келгенди. Уллугъа гитчеге да накырда чам ете сёлешген сююмлю бир тиширыв еди. Тыкназ, орта бойлу, акбет, гулочуна таяна тири джюрюген бир катын еди. Ери да, бир кызы была бир джашындан калгъан сабийлери да ертде ёлгенлери себепли мен аланы танымайма. Уллу кызы Хадижатны ва бек иги танийма. Ал башиеси Айбазладан бирев болгъанды, андан Гагын, Алиа деп еки кызы бар еди. Екинчи башиеси, алгъарак сагъынылгъан Байчораланы Кызыл Иляс еди. Андан да Малихат деп бир кызы болгъанды, бюгюн да джашавдады. Калай есе да кечим еталмай айрылгъандыла, Хадижат кызчыгъын да алып кеси елибизге кайханды. Бу кёзювде бизни тийреде джашагъан Кипкеланы Алибийни джашы Идрисни юбийчеси да ёлюп тургъанды. Алгъаракда айтылгъаныча Идрис, атамы карт анасы Навгъаны карнашындан тувгъанды. Идрислары была барып келип бир юде тургъанча джашай едик. Насып болур еди, кюнню биринде Идрис была Хадижат джашавларын бир етгендиле. Мен дуня джашавну ескере тебреген заманда Хадижатны Идрисни юбийчеси болуп таныгъанма. Дагъыда анам айтханӊа кёре мен тувгъан заманда аначылыкны Хадижат етгенди. Дубуккуну ем кичи сабийи

болуп дунягъа кошулгъан Умар а Карачайдан 5-6 джыллык болуп келгенди. Мен таныгъан заманда, адам ортасы болгъанлыгына юйленмей тура еди. 1950 джылны кышында атамы егечи Залихат, екинчи кызы Тараны да алып бизге конакгъа келген еди. Дубукку харип бир ийирде, Умарны да катына алып Залихатгъа хошкелдиге келди. Джылы джюзге джете тургъанлыкгъа бир да тири еди. Дубуккуну, кесин тыйылагъанланы авзуна каратып хапар айханын бюгюн да унутмагъанма. Сёзю былайында Дубуккудан бир анекдот айтыргъа излейме. 1945-46 джыл болур еди дейме, огъарыда аты айтылгъан Ыжаланы Еюп Ефендини джашы Аһмат Ефенди аскер куллугъун тындырып кайтхандан сора ел межгитге ефенди етиледди. Джаш адам, билимли адам джаш кавумну ойландырып намазчы етеди. Елни бютев еркишилери, Дубуккуну Умарындан сора киши калмай межгитге джюрюйдюле. Ахмат ефенди алапат аваз етебилген бир алим еди. Мен да иги ескереме ол джылны кышы бек каты еди, карны калынлыгы тобукгъа джете еди. Кюнлени биринде адам ийнанмазча бир хапар чыкды: "шайтанла джылайдыла" деп. Оюмгъа кёре, Ахмат Ефендини алчылыгы была елни бютев адамлары намазчы болуп межгитге джарашгъанларында асыры кыйналгъандан шайтанла кече сайын джылав сарнав ете тебрегендиле. Сабий кёлюм была бу хапаргъа мен да ийнангъан едим. Ол карлы сувук кечелени биринде бир джылагъан-сарнагъан тавушланы Умар да ешитгенди. "Марджама тышына чыгып бир карамасам" деп, мыллыгын тышына атады. Джылагъан тавушла аланы орамдан капхак башына тувра узайгъандыла. Умар да ызларындан джюрюгенди. Тик капхакны башына джетип тюзге карагъанында сарнагъан джылагъан тавушланы тюзге еннен ескергенди. Андан ары атларгъа ва коркгъанды, Умар. Сора гузаба гузаба юйге кайханды. Анасы Дубукку ва печни артында калкый тургъанды. Умар хапарын анасына айтыргъа талпып анасын уятханды, хапарын да айтханды. Карт Дубукку, джашы хапарын бошагъанында : "Ой, Умар сен сав калгъын. Сени шайтаный качан да тынчайып завуклу болуп джуклай болур, ала башхаланы шайтанлары болурла ансы" деп койгъанды, бюсюрев да етмей. Бизге келген кечелеринде Дубукку ма бу хапарны дагыда бир айтып барыбызны кюлдюрген еди. Кертиси была да Дубукку амманы сёзюнде терен магъана бар еди: Дубукку харип бу чам сёзю была джашыны намазгъа тырмашмагъанын черте тургъанды. Аллах джерин джандет етсин, Дубукку амманы бюгюн да тансыклайма... Дубукку карт атамы теиши еди, кеси да Герий Ефендини анасы Текеланы Ханиш амманы кысха джувугъу болгъаны себепли ата егечим да бола еди.

ГОШТЮЙМЕ / КОШТЮЙМЕ - Карт атамы теишлеринден бири да Гоштюйме аммады. Карачайдан 50 джылгъа джувук болуп келгенди. Дубуккудан гитче болмаз еди. Узун бойлу, сарышинли, алакёзлю, катайы бир тиширыв еди. Бурнуну сол джанында чёртлевук чаклы бир гуммосу бар еди. Джылы джюзге джувук джетгенинде да кеси джумушун кеси ете айлана еди. Болса да тувдугъу Джавхар аға карай еди. Толу юйдегисинден гитче джашы Умардан сора кишиси калмагъан еди. Качан кёрсем пушувлу, сагъышлы бир Гоштюйме Амманы кёрюр едим. Кюлгенни ышаргъанны унутхан мыдах бир

тюрсюню бар еди, харипни. Алай болса да алив халили, тынч, огьурлу, сёз кайгы джюрютмеген, кишиге да хатасы джетмеген, кеси кадарына разы болган, кёп зорлуклагъа тёзген, кёпню кёрген бир алапат тиширив еди. Аз сёлеше еди, джашавундан бек хапар айтмай еди. Мен таныган бурунгу картларыбыздан ем артха ёлген Гоштюйме Аммады. Ёлгенинде ажимсыз джюз джылында болур еди, Аллах джерин джандет етсин...

БОСТАНЛАНЫ ХОРАСАН - Бизге хоншу болуп джаша еди. Джайыз джашы атамь теиши еди. Елибизде Хорасандан иги тон бичебилген тиширив болмаз еди. Бир кыш бизге келип печ юде иленён козу теричиклени джан джанга салып атама тон бичгенин иги ескереме. Орта бойлу, кара шинлирек, джыйрык бетли, мыдах тюрсюню бир картыбыз еди. Аны да джашавда кёп кыйынлык сынаганы бетинден белгили еди. Алай а тёзюмлю, кадарына разы, хар кимге да игилиги джукган, тынч, огьурлу бир тиширив болганына кимни да не айтыву бар еди. Тавушсуз джашады, тавушсуз ёлду Хорасан амма. Ёлгенинде джылы джюзге джувук болур еди. Аллах рахмат етсин.

ТУВГАНБИЙНИ ЮБИБИЧЕСИ ШАША - Былай сагыш етеме да "бурунгу картларыбыздан мен есиме тюшюрелмеген бармыды" деп, Карабашланы Тувганбийни юбийчеси Шашадан сора енди кишини да ескералмайма. Кёргенигизча, кырклы джылланы башларында огьуна, Карачайдан келген адам ортасы болган картларыбыздан мен сагынганладан калганла ёлюп тавусулган едиле.

Шаша харип, Хачипсы абазаладан болганды. "Бийче Шаша" девчен едиле. Башиеси Тувганбийни атын ештген болмаса танымайма, Шашадан алга ёлгенди. Джайыз джашлары Сейитбий да Шашадан талай джыл сора 1948 джылда ёлген еди. Сейитбий еки айланып юленён есе да артында сабийи калмады.

Шаша Амма кысха бойлу, джарык бетли, суюмлю бир тиширив еди. Качан алагъа барсам, турган отовуну кей тыркыгында олтуруп, кёлю да сагышха кетип мынчак тарта туруп еди. Шаша да Сейитбий да мени бек еркелете едиле. Ала джашаган уллу мекамны ичинде, Шашаны не карнашыннан не да егечинден тувган "Сырма" атлы таг джылы келген бир тиширив даха бар еди, елибизни устазы Айтекни анасы. Аны джайыз джашы Айтек да юлю юдегили болуп ала была бирге джашай еди. Айтекни менден юч джыл уллу джашы Джантор была мага теиш джашы Сафар оюн теилерим болганы себепли алагъа кёп барывчу болганыма шек джокду, юбюз да джувук еди. Шашаны кесин иги таныганлыгыма ёлгенин ескералмайма, доктурга бактырырга деп уллу сахарга елтип, анда ёлюп, ёлген джеринде асыралып калган болуреди да дейме. Авушханы ажимсыз 1943 джылда еди.

Сейитбий таг окувлу еди, сахардан ыйык сайын газетле келтиртип окурга ёч еди. Артда мен ал мектапны биринчи сыныфында окурга юренён сора,

алагъа келген төрем болса Сейитбий газетлерин маña окутуп тынñылагъан да ете еди. Окугъанымы анñыламасам да ынñычñамай иги окуй едим. Бусагъатда сагъыш етеме да ол газетледен есимде калгъан затла да бардыла: кече юйледе чырак джандырыллык тюлдю, Алманла хорланып барадыла... дегенча. Бу хапарла ешда 1945 джылны джазына тувра болур еди. Еркелетгенлери себепли болур еди, Шашаны да Сейитбийни да бек сие едим, бир бирледе маña кемпек да бере едиле. Сейитбийни 1948 джылда каты авруп, Бурса шахарда хоспиталгъа джаттырылгъанын, алайда ёлюп асыралгъанын иги ескереме. Ол кёзювде он джылымда едим. Сейитбийни да анасын да тансыклагъанлай турама. Аллах джерлерин джандет етсин.

*

ХАЧЫРЛАНЫ ЮСУФ'ДАН ДИН НАЗМУЛА

ДЖЕННЕТ

Хак Та'ала бизни ючюн дженнетин
Джаратханды ашын хурун кёгетин
Хавзы сувун ва хам тюлю шербетин
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа
Хур дегенде олдур халын айтайым
Сен кулак сал аны баян етейим
Хадислерде кёргеними айтайым

.....
Джетмиш тюрю дариий кийим киерлер
Сыйл'Аллах'дан бек коркханны сюерлер
Бирбирине салат салам иерлер

.....
Ол кийимнен джиликлери кёрюнюр
Хар адамгъа юлюш болуп келинир
Амалына кёре кысмет берилир

.....
Тюплерине алтын тахта салыныр
Тюбю была татлы сувлар барылыр
Хар бир ички анда халал болунур

.....
Калалары нурну тыймаз джарыкдан
Кыйналмазлар ем джылыдан сувукдан
Инджилмезлер анда бир да тарлыкдан

.....
Кёгетлери тюрсюнюнде бир болур
Чайнагъанлай хар биринден фарк келюр
Бу завукгъа джетиширик ким болур

.....

Неден суйсе андан келип ашарлар
Тюплерине атлас төшек төшерлер
Бу завукга кирип анда джашарлар

.....
Ол нигматха насыплылар джетерлер
Сыйл'Аллах'га алар зиярат етерлер
Ассы куллар андан узак кетерлер

.....
Ашыгъайык ийман была ёлюрге
Сыйл'Аллахны анда нурун кёрюрге
Джаныбызны Хак джолуна берирге

.....
Юсуф деген ассы кулуй джылайды
Амалы была джук тапмазын биледи
Гюнахларын кечмек сенден тилейди

.....
Сыйлылыгың джарты болмаз я такыр
Фазлың была дженнетиңе сен чакыр
Кайры барсын рахмат тилей ол факыр
Алданмагъыз ахырзаман дуняга

Алим, фазыл, Карасувлу Хачырланы
ЮСУФ ЕФЕНДИ

*

ЁЗДЕНЛАНЫ АБУГАЛИЙ'ден БИР ХАПАР (Хикяе)

КОЙЧУ БЫЛА ДЖАШЛАРЫ

ЁЗДЕНЛАНЫ Абугалий

Бурун байла, бийле бирча болмагъандыла. Сёзючюн, бир кавуму джалчысы
была бирге ишлеп, ашап турса, бириси джалчысын итни орнуна
джюрютгенди: бирини юсю башы алтын-кюмюш, башха байны ва юсю башы
айла была тазаланмай, кесин да кюн кёрмей айланған джалчысындан
айыраллык тюл едиң. Байлыгы была хайырланмай, биревге да бермей, куру
малны санын аслам етер джанындан болмаса, башха кайгыга сагыш
етмегенди. Миңе была малы болганлыкга кийими, сыфаты садакачыдан
аз маджал, бетине шимир катып еринлери джарылып, сакалына джюлгыюч
джылына бир не еки джете, аякларында тана териден еки катхан чабыры
была – аллай байла аз болмагъандыла.

Биз хапарын айтырык, быладан аз маджал байды. Кызганч бай,
Завредейланы (Коркмазлары) Койчу джазлыкчыды. Джёгетей'де да джери
болганды. Бир джыл Джёгетейбашы кышлыклада турган заманында бир
чакырыв кагытны тапдырадыла, Баталпашинискеге барырга деп.

-Умар, дейди күйөвүне, тай была кете башлап, -ертденбылагыызга бирер мал гырджын койганма, кюнортага джарым челек сютбашыны уртларсыз, ийирге да ол тана башны салырса, сора мен да джетерме.

Дунияда аны юч джашы билмеген аманлык, фитналык болмаганды, "елип" дерча ва, бир хариф билмегендиле, аталарыны чакырыв кагытын окурга. Ол да елге тюшюп бир кара таныган адамга кёргюзтсе, чакырыв ол кюнёе тюл еди, ентда еки-юч кюн бар, чакырылган заманына. Шыф дейди да ызына чыгады. Дагыда ешитемисиз, кошда азык тавусулганын биле турганлай, джук алмай, курлай чыгып келеди. Келтирмесе келтирмесин, Койчу туврадан тюгел да ташаймаганлай, джашлары терк огьуна бир койну кесип капхандыла, тап ийирге ызын да коймагандыла. Аталары коюп кетген "азыкны" ва бир олтурганлай джухандыла. Ол неди кош была бир адамга? Куру да етивчендиле алай. Джашлары аталарына ушамаган, аллында айтханымча, билмеген харамлыклары болмаган, чамга, джырга, накырдага да табышлы болгандыла.

Ийир кеч болуп, иш тынып, кошха киредиле.

-Умар, дейди карт, -сюрювчюле отха не аман каралышдыла, танабашны сал.

Умар тыйылайды, коркганды да.

-Нек тыйылайса, ей? Аш ашайык.

-Танабашны капхан едик...

Кююрлерин тыялмайтурган джашла, не етерге билмей, мулджарга бавурну басхандыла.

-Да, атаы джилигин кабарык, сютбашыны ал бери!

-Аны да...

-Да, бут етлери ашарык, мени кошдан аягым чыгар чыкмаз, болганны сувга куярга антмы етгенсе?

-Ай юйюё Койчу, бир джарты баш ючюн алай калай селеше?

-Да, хансда каллык, сен бусагьатда маъа, танабаш огьай тананы джувачыгын табып бенчи!

Ол кече джук ашамай джатдыла. Кюндюзде ва бир койну капхандыла. Койчу еки юч кюнден, Баталпашинискеде джумушларын тындырып бошагьандан сора алай алып келгенди азык.

Джазлыктан Джёгетейге кёчюп келе Джалпакны кыйырында, тюбю тик бир джерде, кече калырга деп тохтайдыла.

-Енди, дейди Койчуну бир джашы Тавчу кош нёгерлерине, -бу бизге джук ашатырык тюлдю, аны ючюн сен маъа тыйыла. Сюрювню тегерегине айлана кел да, ечкилени бирин серме да енишге ав да кет. Ечки ва кычыралгъанын кычырыр, ит, адам чабарбыз, сен а тавушубузгъа джувапха, хаман джерге бавурланып селеширсе –узакдача ешитилликди ол заманда авазый. Сора бойнун тартарса.

Ол джаш, Тавчуну налатлыгъына сейирсине, сюрювню кыйырындан киреди. Кёп да бармай, бир езкини ачы кычырыгъы ешитиледи да адам, ит да давур етип, тувайлап ол тавушха ёрюлдюле. Капхакны ернине джетип тохтадыла. Кычырадыла:

-Ой алан, сыйыралдыймы, не-е?

-Сый-ы-ы-рдым! Алай а... -деп, джашны тунакы тавушу чыкды.

-Енъенди да кетгенди джарлы, -деп кыйналады Кошчу.

-Кес да кой! Кес! –деп, башындагъыла кычырадыла. Джаш ертде огъуна кесген болур еди, кёб да мычымай (узакда болмаз еди) ечкини имбашына салып чыгып келеди. Етип ашап, шорпасын ичип джатдыла джашла.Койчу ва не етден кабарык тюлдю, не джукларык тюлдю, куру сюрювню тегерегине айланып турлукду таъа дери. Аны акылы, джаллы уллуду.

Ма, мындан карасай да кёрюнед Кайыл Кач, анда кошу болады Койчуну. Батчаладан биревлен, Кара деп, кой аллыгъы болады да салып аъа чыгъады. Барса-кошда куру Койчу кеси. Джетишалмай джарлы, койдан туваргъа, аны тындырыргъа джылкысына мыллык ата тургъанын кёрюп, кыйналады Кара. Джашла кайдадыла, деп сорса, Койчу, колун силкип койгъан болмаса, джук айтмайды. Мадарына кёре, бир кесек джараргъа кюрешип, алыр малын да алып, Кара елге кетеди.

Джалпакгъа тюшгенинде, Какала кёлню арасында келин келген тойгъа барып калады. Алайда дагъыда бир сейир ишни кёреди: Койчуну бир джашы Хоштай джыр тамада, екинчи джашы Апдул тутуш тамада, ючюнчю джашы Хаджибекир той тамада болуп тура едиле. Ол картны аллай халда тургъанын кёрюп, джашлары да тойну кыздыргъанларын кёргенинде, кыйналып келген Кара, орунларын бир тапдырайым деп, бир джерге джыйып, айып етеди:

-Аланла, Аллахдан коркмаймысыз чыртда? Бусагъатчыкда сизден келеме. Койчу джарлы, купкуру кеси, бир джылкыгъа чаба, бир койгъа, бир туваргъа чаба, емип коядыла дей, джетишалмай, кан дыгалас етип айланады, сиз а тойда турасыз!? Чыгыгъыз бир екигиз, атагъыздан бошайсыз!

Джашла кюлалгъанларын кюлюп, мыӊа джувап да етмей, заманыбыз джокду дегенча, джарык тойгъа бурулдула. Бири ызына кайтды да сейирсиниргеми, ачывланыргъаamy билмей тургъан Караны имбашын кагъып:

-Коркма егечден тувгъан, аӊа джук да боллук тюлдю: ол тулпарчыкды, тулпарчык! Деди.

*

Тавчу сюрюв была болады да, Койчу келип:

- Бар джаш, гырджын юлюшюӊю коюп келеме, кап да джет, дейди. Тавчу джаш болады, таштан ташха чынӊай, ойнай, чаба-джорта кош таба енип барады. Кошха кирсе, Койчуну еки джашы ежив ете, бири да:

-Калай бек чапдыӊ, машалла,

Юлюшюӊю ит начасла ашалла! –деп джырлай тура еди.

*

Карнашланы бири Хоштай, ыстампулчула была кетеди. Бир джолда базарда, сатыла тургъан тавукну авзуна карап, “картды, тишлери джокду” дегенинде: “Вах, вах, вах!...” деп, кюле едиле Тюркле, деп хапар айтывчан едиле.

(Ёзденлани Абугалийни “Джыр была Заман” атлы китабындан)

*

КАЛАЙ УЛУ АППАДАН ЧАМ ДЖЫРЛА

КОНАКЛЫКДА

Барама деп Ханукагъа конакгъа

Башык кала еди джомакгъа.

Кечеден калгъан сувук гардошланы капдырдыла,

Кечесинде ешикге кысха-кысха чапдырдыла.

Ертденинде кесими миндирдиле бир кадыр пилге,

Карнымы юретдиле бир куджур тилге.

АДАМ БОЛУРМУ?

Джаяксыз джубурай,

Хаджамыз Асланбек,

Куртаяк Чомур,

Забит Пача,

Битли Матай,

Тешикбаш Шавхал,

Кыйынлы Алибий,

Адам болурламы?

КЫҢЫР МАХАМЕТ была ТИНИБЕК

Бёденелары ойсуз конакны арбазгъа коймайдыла,
Кеслери ва адам кыйындан тоймайдыла.
Кутургъан адамныкыгъа ушайдыла Тинибекни кёзлери,
Джюрек джармай коярламы кыҗыр Махаметни сёзлери.
Джаныбекланы Калай улу Аппа

(1864-1934)

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

НЕДЖИП ФАЗЫЛ КЫСАКЮРЕК

ОРАМ ТАШЛА

Орамдама кув-шув бир орамны ортасында;
Джюрюйме, артыма карамай джюрюйме.
Джолуму караҗыгъа ташайгъан джеринде,
Мени саклагъан бир авана болур дейме.

Каралгъан кёкле, кюл бетли булутла была джабылып;
Огъарыдан юйбашланы марайды шыбыла.
Ин-джин джукуда, куру еки джолдаш уянып,
Бири ман, бири иесиз орам ташла.

Ичимде тамчы тамчы бир коркув биригед,
Сунама, хар орамны башын тутханды девле.
Юсюме терезелени караҗысын тийдиред
Кёзюне мил тартылгъан сокурлача юйле.

Орам ташла, чиллели джаҗызланы анасы;
Орам ташла, юсюнде джашагъан бир инсанды,
Орам ташла, ешитилед ел джуклаба авазы;
Орам ташла, ичимде айлангъан бир лисанды .

Маҗа болмайд джан берирге, джумушак бир орунда;
Мен, бу орам ташла емизген бир сабийме!
Чырю таҗ атмасын бу караҗы орамда;
Караҗы орамда битмесин джоловчулугъум!

Мен кетейим джол кетсин, мен кетейим джол кетсин;
Еки джанымдан аксын, ыркхыла кибик лампала.
Так... Так... аяк тавушуму ач итли ешитсин;
Джолуму хорлам ескертмеси, кёлекгеден таш багъанала.

Не таһны кёрейим, не таһ кёрюнейим;
Кюндюзле сизге калсын, беригиз караһыланы!
Мылы джувургъанча капкаты бёленейим,
Джабыгъыз, юсюме джабыгъыз серивюн караһыланы.

Сойланып калса тёнһегим, ташлагъа бойдан бойгъа;
Алсала буз кибик ташла, маһлайымдан бу ёртенни.
Кетип орамлача сырлы бир джукугъа,
Ёлсе, орам ташланы кара суймекли нёгери...

*

Ариф Нихат АСЯ

ФАЙГЪАМБАРНЫ АВУШХАНЫ

Джокмуду, ей джоловчу бу джолдан кайтыргъа
Ентда Рефрефге* минерге джокмуду?
Кёкге ёрледий ентда ... Алай бу джол,
Я Мухаммат, джерге енерге джокмуду?

Сени кёрюрге кечикгенлени да
Келип, асхабий етерге джокмуду?

Джылайбыз, сарнайбыз артыһдан...
Исси джыламуклагъа тохтаргъа джокмуду?
Боллук болур анда тюбешив... амма
Бизге дунияда куваныргъа джокмуду?

Сени кёрюрге кечикгенлени да
Келип, асхабий етерге джокмуду?

* Рефреф: Фаямбарны Мирачха ёрлетген мёлек.

АДАМЛА

Адамла билеме: есирик...
Адамла билеме джуваш...
Адамла билеме, атлары
Бойларына болмай ушаш.

Адамла билем: тавушлук...

Адамла билеме: калтыравук...

Адамла билеме, сёзлери
Ишлеринден джылтыравук.

Адамла билеме: тунакы,

Адамла билеме: иракхын;
Адамла билеме, медаллары
Джюреклеринден ылыкхтын.

Адамла билеме: анһыламагъан,
Анһыламазлык болумун.
Адамла билеме: толтурмагъан,
Толтурмазлык орунун.

Адамла билеме: кыйык, учкхара...
Адамла билеме. Маскхара...
Адамла билеме: коллары
Коллукларындан кара.

Ертденле билеме, кюнортала,
Екиндиле, ашхамла билеме
Кюнлени, кечелени
Тышында джашагъан адамла билеме.

Карачайчагъа кёчюрген: Й. Н

НАРТ СЁЗЛЕ

Сылпагъарланы Йылмаз

АЛ СЁЗ

Нарт сёзле, халкны фахмусундан чыкхан, аны калай оюм етгенин,
фикирлерини калай болгъанын анһылатхан ёзек сёзледиле.
Нарт сёзлени ем биринчи енчиликлери, ичлеринде терен магъаналы бир бир
хокум, бир дерс джюрютгенликлериди. Муну бир еки юлгю была кёргюзюрге
кюрешейик:
Ана кёлю балада, бала кёлю талада (ананы кёлю баласы ючюн калай талпып
тургъанына хокум етеди).
Бири бирин суймеген, бирин Аллах суймеген (хынылыкны, бири бирине езев
болмаклыкны аманлыгъын чертеди).
Джалчыны джалын бер да джанын ал (мархаматсызлыкны, катылыкны
аманлыгъын белгили етеди).
Чыбыклыкда бююлмеген, казыклыкда бююлмез (нени да
сабийликде, джашлыкда иги юрениллигин айгъаклайды).
Дуня малгъа сатылма, кесийден ойсузгъа катылма (малкёзлюк была
катылыкны аманлыгъын белгили етеди).
Ел тылпыву тирмен айландырыр (бирликни, биригивню ашкхылыгъын
кёргюзеди).

Ханһа да келеди хариплик (кюч да, мал-мюлк да кишиге ёмюрлюк тюлдю, деген хокумну белгили етеди).

Игиден игилик джугъар, амандан аманлык джугъар (иги адам была аманны бирбиринден айыыргъа керекли болгъанын айтады).

Нарт сёзлени бир енчилиги да сывапхадан чыкганча болгъанлыкларыды.

Ёсюмюн толтурган бир нарт сёзню суратлагъан айтымда не бир артыклык не да бир джетишимсизлик табаргъа мадар барды. Айтымгъа артык сёз кошалмазлыгыбыз киби, ичинден джанһыз бир сёз да чыгараллык тюлбюз. Алай етебиз десек, нарт сёз бузулуп калады.

Нарт сёзле ичлеринде саклагъан хокумларын, берлик дерслерин “былай етсей, ахырында былай болурса” деген джорукда айгаклайдыла.

Ёмюрледен бери бири бири ызындан джашап келген тёлюлени кош фахмуларындан, тин кючлеринден, миллет енчиликлеринден сюзюлюп келген нар сёзлени тыш карамын да, тилин да, маъанасын да тюрлендирирге мадар джокду. Ала ёмюрлюкге дери сывапкхаларындан чыкханча джашарыкдыла, сакланлыкдыла.

Нар сёзлени дагыда бир енчилиги аноним болгъанларыды. Аланы биринчи болуп кимни айтханы белгили тюлдю. Миллетни бирге байлыгыдыла. Кимни айтханы, качан айтылгъаны белгили болгъан, нарт сёзге ушагъан сёзле да бардыла, былагъа атив сёз, ёзек сёз, терен маъаналы сёз дерге боллукду; алай а нарт сёз дерге джарамайды.

Нарт сёзле бир тилни бурунһу болумун, карактерин да кюнбюзге дери келтирген кючлю шагъатладыла. Иги ес бёлуп карагъан, бу енчиликни кыйналмай айыраллыкды:

Ототдан тоймаз, келин кхандан тоймаз.

Джиал кызыл терк оар.

Гюттю юсюне калач.

Куртну башы телче.

Махтанчак еринчекге оюнчак.

Ел авазы елие.

Чемерни колу агъачдан туйме тюер.

Юй ативу топурак, адам ативу опурак.

Конак келсе кут келир, кёп келсе джут келир.

Гелев кёрсе джер сорма, келбет кёрсе ер сорма.

Огъарыда айтылынан сёзлени бурунлулугъу, енчи сывапхадан чыкханлыклары, тилни ескилиги белгили болуп турады. Бес ески нарт сёзлени сюзюле сюзюле ёзеге калгъаны себепли авуздан чыкханы бир да тынчды ем да музыкалыды. Була алаамат тукум джараштырылгъанназм тизгинлечадыла. Арт кёзювледе ортагъа чыкган нарт сёзледе бу енчиликни кёрген кыйынды. Нечюн десегиз, ала алкын сюзюлюп, бишип бошамагъандыла:

Айран ичген кутулду, джугъусун джалагъан тутулду.

Акыл аздырмаз, билим тоздурмаз.

Карачайчада болгъан нарт сёзлени санын билген кыйынды. Мени оюмуна кёре, сюзюлгенин-сюзюлмегенин да санасай, 5000’ден таь кесекни артык

болур. Бу учу кыйыры болмагъан бир тин байлыкды. Уллу миллетлени тиллеринде да мундан артык нарт сёз бек болмаз. Бу ол демекликди, бизни халкыбызны тин байлыгыны, филозофик байлыгыны чеги джокду.

Мен былайгъа алгъан нарт сёзлени тамыры юч джерден келеди: джылладан бери кесим джыйышдыргъанла, Семенли Шогъайып Ефенди харибни маъа берген енчи дефтеринде джазылгъанла, “Карачай-Малкар Сёзлюк” ден сайлангъанла.

Нарт сёзлени кёп адамла джыйып басмалатсала, артда барын бир джерге джыйгъан бир да тынч боллукду. Бирини есине тюшмеген бирини есине тюшеди, бирини кёзюнден джаллагъанны бири кёреди. Былайлык была халк адабиятыбызны, тилибизни, тинибизни кадав ташлары болгъан нарт сёзлерибиз ёмюрлюкге китап бетледе кеслерине орун табарла.

Кёрген кёргенин етер,
Кёчген арбасын джегер.

Биз кёргенибизни етейик, бизден кёргенле да кёргенлерин етерле...

Нарт сёзлени сырагъа тизген заманда алфаветик джорукгъа сыйынмадым.

Себеби да бен кёп заман алгъаныды. Ол куллукну да тил устала етерле.

Мени дефтеримде 2000’ден артыгъырак нарт сёз барды. Былайда сайлама нарт сёзлени басмалатырыкма.

Кюреш бизден булушлук Аллах’дан...

КАРАЧАЙЧА САЙЛАМА НАРТ СЁЗЛЕ

- Агъачны узуну аркав болур,
Адамны узуну джалкав болур.
- Агъачны кыйынлысы тирменге каккыч болур.
- Агъач адамгъа алтында, иссиликге салкынды.
- Агъачны башын кессеи тюбю калыр.
- Агъач джерни чырайы, кийим ерни чырайы.
- Агъачха ёртен тюшсе кургъагъы чийи да джанады.
- Агъач ёзегинден чирийди.
- Агъаччыны юйю отунсуз калыр.
- Агъаз тюзелсе чычхан калмаз.
- Адамны адамлыгъы кыйынлыкда билинир.
- Адамны аманы, адамны бети была ойнар.
- Адамны багъасын адам билир.
- Адамны бетине карама, адебине кара.
- Адамы болгъан мал етер,
Чибини болгъан бал етер.
- Артда айтырыгы алгъа айтма.
- Адам кёрююн кёрмей кёрге кирмез.
- Адам ишден коркмаз, иш адамдан коркар.
- Адам каргъаса бир палакх,
Ел каргъаса мий палакх.
- Адам тапмасаи бёрк агъач была кенгеш.

- Адам тувгъан джерине, ит тойгъан джерине.
- Адам барды адам аны накхшыды,
Адам барды хайван ардан акхшыды.
- Адеп джокда намыс джок.
- Адам аласы ичинде,
Хайван аласы тышында.
- Адам айтханны етмеген,
Завуклукгъа джетмеген.
- Аджашсай кёп была аджаш.
- Аджир была джагъалашгъан алашаны сырты джавур болур.
- Азны ашсынмагъан кёпню тапмаз.
- Аздан аз ёлур, кёпден кёп ёлур.
- Аз ашым, кайгъысыз башым.
- Азыгъы аз алгъа кабар
Аты аман алгъа чабар.
- Аякджолгъа таш атсай юсюе чачылыр.
- Азык аз болса нёгер хыны болур.
- Азыклы ат арымаз,
Катыны аман джарымаз.
- Айда байрам ет кёргюзюр,
Кюнде байрам бет кёргюзюр.
- Айда келгенёе аяк,
Кюнде келгенёе таяк.
- Айны кол аяз была джабалмазса
- Айда келген айбатлык,
Кюнде келген кюлкюлюк.
- Айланч болса да джолну бар,
Карт болса да кызны ал.
- Айран ичген кутулду,
Джугъусун джалагъан тутулду.
- Аслан чалдыш ичинде да асланды.
- Айтылгъан иш бишер,
Кымылдагъан тиш тюшер.
- Айрылгъанны айю ашар,
Бёлюнённи бёрю ашар.
- Айтырыёи кой да, ешитириёи тюшюн.
- Айтма тостуёа, айтыр тостуна.
- Айтыргъа уялмагъан, етерге да уялмаз.
- Айыпны сув была джувалмазса.
- Айыпсыз теё излеген, теёсиз калыр.
- Айрылгъан азар, кошулгъан озар.
- Айрылгъан юй мака каклар.
- Айрылыр теё аявлуну тилер.
- Айюню кесин ёлтюргюнчю, терисине багъа кесме.
- Айюню кесин кёре еди да, ызын ызлай еди.

- Айюдөн качсаң, кенделен кач.
- Айю мыллыкны тынчытып ашар.
- Агы бар юнью берекети де бар.
- Акмак амал етгинчи, акыллы ишин битдирир.
- Акыл аздырмаз, билим тоздурмаз.
- Акыллы оюм етгинчи тели сувдан ётер.
- Акылсыз башны кыйынлыгын аяк чегер.
- Акыл джашда тюлдю баштады.
- Акылны акылсыздан юрен.
- Акылы болмагъанъа сакалы болушмаз.
- Акылы джок акылына ишаныр.
- Акыллыны аллы была оз,
Акылсызны арты была оз.
- Акыллыгъа бир айт, акылсызгъа мий айт.
- Акыллы адам малын махдар,
- Тели адам катынын махтар.

(Ахыры келлик санда)

ИЙНАРЛА

Сюймекликден кыйын кёрмегенме
Ах андан адам ёледи
Кёзюне карап тургъаллайыма
Тансык болурум келеди

Арабыз мийик тав болгъанды
Ешитдиралмайма кычырып
Аллык тюл есең нек кюрешеең
Ах джанъан отну ышырып

Тавла ташла джылай болурла
Керти сюйгенинден калгъанъа
Джарык дунясы караы дегиз
Ах сюйгенинден калгъанъа

Сени амалтын кесими ёлтюрюп
Калай етерийи кёрлюкме
Джан берирге тебресем
Сени атыңы айта ёллюкме

Сюйгеними табарык тюл есем
Дуниядан дженъил кетейим
Ах гокка хансгъа ушагъан наным
Анам джарлы мен нетейим

Мени кибик быллай кыйыллы
Етген муратын тапкайды
Борбайларымы кыйып койганса
Санларым ёрге копмайды

Кука сёзлени сёлешип
Бош джюрегими кыйнама
Канатлыгъа ушагъан санларый
Сав джашасылла дунияда

Джюрегиме аврув салгандыла
Сени сёлешген сёзлериъ
Акылымы башымдан алгандыла
Кармалып каллык кёзлериъ

Джылтырайды джанады
Белибавуъу билеги
Джоловчу ушакгъа ушайды
Нанымы катын тилевю

Сюеме ете ёлеме ете
Аврув салганама саныма
Сен ахыратха барлык тюмюсе
Суваплык ишле башыъа

Алгын чарлаем енди кёл салдым
Сени айтхан сёзюё
Бу дунияда киши кёрюнмеди
Джаъыз сен болмасаъ кёзюме

Сени суратыъ ишленип калганд
Еки кёзюмю ичинде
Мени джашавуму сен курутдуй
Джарык дунияны юсюнде

Кючден унутуп тураем
Ах кайдан чыкъдыъ аллыма
Быллай суюмеклик джетип термийсин
Ой мени джети каллыма

Мени кулагъыма чыртда кирмейле
Орамда айланъан хапарла
Атлагъаныъ ичине оюлсун
Ах сен айланъан шахарла

Кийимлерийи чачсынла
Сюймегенлерий юлешип
Амалсыз джерде джаныйы бергин
Канатлыгъа сёлешип

Джук туталмасын колларый
Кыйылып калсын бутларый
Сюеклерийи тавусуп бошاپ
Хансгъа джайылсын куртларый

Тийре картладан толуп калсын
Сени ешиклерий кабагъый
Тилий тутулуп юч кюнню турсун
Сув джуталмай тамагъый

Темир куш была чыгъып карагъын
Булутладан мийик тавлагъа
Тургъан джерийде бетджарыклы болгъун
Медалла алгъын савгъагъа

Сенден кючлю адам болмасын
Киши келалмасын катыйа
Сен джуртуйда айтылып
Абрек ататхын атыйа

Кече чыкгъан толгъанай кибик
Тургъан елийе джарагъын
Маъа салгъан сюймеклигийи
Кесийе ажымгъа таныгъын

Сени сёлешген сёзлерий
Джюрек джавуму ашагъан
Бир дуниясын екиге санасын
Сюйгенин табып джашагъан

Сюймекликден хапарым джок еди
Аз акылымы сен алгъынчы
Кирпиклерими какмай карайма
Кёзлерим кёрмей калгъынчы

Алай берип калай кеталдый
Ызыйа айланып карамай
Сени амалтын ёллюк болурма
Ах башха дарман джарама

Дунияны башын сув алады дейле
Екибиз бир кюн ёлейик
Джана келип джукланһан отну
Ентда ышырып кёрейик

Тургъан елиһи бир бек сюеме
Тёгерегин кюрен куршатып
Хар инһир сайын карайма
Кыбыла джулдузгъа ушатып

Хар айтыр сёзюм авзума келед
Мен айталмайма карылып
Ах сени амалтын ёлюп барама
Джюрегим еки джарылып

Карагъан халк айып етерми
Туруп башыһы сыласам
Кёк кюкюреп джанһурла джавад
Атыһы айтып джыласам

Бу ийнарланы, **Дудаланы МАХМУТ** 1951
джылда Анкара шахарда, Тебуланы Байлыкны
кызы **Зухура**дан джазып алгъанды. Й.Н.

КАРТДЖУРТ

Сайи: 2 • Бирлешик КАФКАСЯ Дергиси Еки • Март 1997 • Хазырлаян: Др.
Йылмаз Невруз

ХАЧЫРЛАНЫ ЮСУФдан Дин Назмула...

ДЖАХАНИМ

Хийсаплари каты болуп кёргенлер
Дунядан куру коллай кетгенлер
Китапларын артдан солдан бергенлер
Алданмагъыз ахырзаман дунягъа

Сан санлары шагъатлыкны толтурур
Ахшы куллар джавап берип кутулур
Ассыларны авузлары тутулур

.....
Джаханнамны халларындан сен ешит
Джюрегийи Хак джолунда сен ерит
Кёлюю Хакка, му'мин есеї бек бегит
.....

Ай джарлылар гюнахларын чекгенлер
Дунядан азык алмай кетгенлер
Чарх айтханны мында атив кёргенлер
.....

Мелаиклер аннан мыннан тутарлар
Сюйреп барып джаханимге атарлар
Ол джазыклар анда узак джатарлар
.....

Тёрт санына темир бугьов салырлар
Колларына темир токмак алырлар
Ургъан сайын башығы тёрт джарырлар
.....

Кара кюлтюм тюшер сени саныға
Акыраплар чабар аккан каныға
Мадар ишле мында джарлы джаныға
.....

Тилерсен сен рахмат болмаз алардан
Качар кетер ата ана баладан
Себеп келмез саға ата анадан
.....

Заккум ашыд семиз етмез ямгына
Хамим сувуд ол да андан да фана
Ол екисин ашагъанға не гына
.....

Ети кюйюп кетген сайын ет келир
Хар санындан ак иринлер тегюлюр
Ёлюп кетмез анда узак термилир
.....

Юсуф факыр сени халығ нечикди
Сени ишлерий Улл'Аллахгъа ачыкды
Бу ишлерге сабырлыгығ нечикди

.....

Карасувлу Хачырланы ЮСУФ ЕФЕНДИ

**

ЕСКЕРИВЛЕРИМ...

КАРТ АТАМ ГЕРИЙ ЕФЕНДИ

1850-чи джыллада тувганына шек джокду. Алай тюз тувган джылын билалмайбыз. Елдавурну тамада джашыды. Окувда кёп айланганы себепли кеч юйленгенди. Атам, Ефендини 40 джылында юйленгенин айтывчан еди. Бу хийсапна кёре 1854 не да 1855 джыллада тувган болур дегенде бир Һата джокду.

Сабийлиги Имам Шамилни Ересейге каршчы джюрютген башеркинлик кюрешилини таркая тебреген джылларына тюбейди. Орус емпериализманы Кафказны кёкюрегинден басып тылпывсуз етип турган трагетялы кыйынлыктан толган джылла. Адигей черкеслени токсан просентини зор была Тюркге кёчюрюлген кара джыллары. 1858-1905 джылланы арасында не аявсуз бир милён была джартыдан артык адам, Кафказдан юзюлюп Тюркге ашырылганды, муну керти апылатырык сёз депортасияды. Сюрюлмей артда калганла ва унугуп, буюгуп, еркин джашавун тас етип бюгюнге джетгендиле.

Герий, медирсени ал бёлюмюн Уллу Карачайда, орта бёлюмюн Налчикде, мийик бёлюмюн да Дагъыстанда окуйду. Арап тил была Перс тилни иги юренеди, дин илмулада "Башустазлык" титир алып Карачайгъа кайтады. Уллу Карачайны медирсесинде Башмудеррис болуп ишлейди. Картларыбызны айтханларына кёре ол кёзювде Карачайны ем уллу алимлери Сылпагьарланы Герий Ефенди была Начырланы Джагьафар Ефенди болганды. Ересей Һокумет, Карачай кадылыкны алгьыбурун Герий Ефендиге теджейди, алай а ол унамайды, хыристиян кыралгъа кулдукчу болгандан есе кеси Һалкыны сабийлерин окутганны игиге санайды. Сабий окутган была калмай китапла да джазады. Тавушлук алив бир Һаты болганды. Мен апылаганга кёре хадис илмулада бек терен билими болганды. Арап джазывну тюрлю тюрлю санагьатлы Һаты была ондан артык китап джазады. Бусагьатда менде джартысы джыртылып джоюлган бир китабы барды. Калган китаплары ва думп болдула да калдыла.

Герий Ефенди, кёчкюнчюлюкню джылы джетерге Сюлеймание елде ёлгенинде увак юйдегиси тёгюлюп калады. Ертугьрул елде джашаган Кипкеланы Идрис келеди да Ефендини ёксюзлери была аналары Айшатны кеси джашаган елге елтеди. Идрисни атасы Алибий была Айшатны анасы Навгъа егеч была карнаш болганлары себепли Айшат Һарип ана карнашыны катына кысылыргъа излеген болур еди, ансы Герий Ефендини карнашы Хаджи Сымайыл да ёксюзлеге ие болургъа талпыганды. Хаджи

Сымайыл да Сюлеймание елге орналганладанды. Ефендини һапчюгю Ертугьрул елге джыйылганында китаплары да Идрисни колуна ётгенди. Нечюн десегиз, Идрис һарип терен тюл есе да окуган адам еди, кара да таний еди, мен кесин танийма, 1945-чи джылда авушган еди.

Идрис ёлгенинде, джаһыз кызы Сафият китапланы гюрбеге джыйып, арба была келтирип атама бергенин мен да иги ескереме. Китапла талай джылны гюрбени ичинде сакландыла. Арапча джазылганлары себепли киши да окуялмай еди. Кол джазманы окуган да айырып кыйын болады. Анам һарип китапланы окулган да етмей ары бери салына турганына кыйнала, бир джанындан да юнню тар етгенлерин чертдире атама "Быланы елтде межгитни китаплыгына сал" девчен еди. Атам да кёп бармай китапланы барын ел межгитни китаплыгына салды. Алайда талай джылны турдула, мен бир бирледе барып китапланы джоклап, букуларын кагып, хава алдырып джерлерине салывчан едим.

1953-чю джылда, Килийса атлы Карачай елде джашаган Тюркюланы Джюсюпню ел межгитге ефенди етдиле. Джюсюп Ефенди бир кесек арапча билсе да Герий Ефендини китапларын окуп аһыларча терен алим тюл еди. Алай а чучһуй чучһуй аланы бек багһалы китапла болганын аһылагһан еди. 1955-чи джыл, орта мектапда окуган кёзювюмде елге келгенимде, биягһы китапланы джоклар ючюн межгитге бардым. Барсам а неге барайым, китапланы бары дүмп болуп тура. Джыртылып джартысы джоюлган бир китапдан сора джук да джок. Ерлай Джюсюп Ефендиге каты сордум: джылладан бери джук болмай турган китапла джок болуп турадыла. Алагһа кишини да тиерге мадары джокду. Сен етгенсе не етген есеһ да! Джюсюп Ефенди "мен алмаганма" деп ант каргһыш етди. Алай а аланы алып юйюне елтгенине бюгюн да ажымсыз ийнанама. Былайлык была Герий Ефендини ов-шав болуп джазган алапат китаплары джок болуп кетдиле. Бу затны юсюнден анам һарипни да терслиги бар еди. Не боллук еди, ол кесек китап бир ышкапны ичинде, юнню бир мюйюшюнде сакланып турса!... Мени да барды терслигим: куру да китапланы джоклай турган мен, аланы барын джыйып келип юйге салсам не боллук еди? Анам да бир еки чамланыр еди да кояр еди. Ем терслиги болган а атам харип. Джумушак адам, һомуһ адам. Атасындан калган колджазма илму китаплагһа ие болалмады. Кеси да атасыча терен болмаганлыкгһа ефенди еди. Елде байрым намазланы ол кылдыра еди. Амма не келсин ие болалмады.

Енди китапланы юсюнден билген затларымы һапарын айтайым: карт атам Герий Ефенди, окувну бошاپ мударрис (мийик устаз) болгандан сора Уллу Карачайны медирсесинде ишлейди. Бир джанындан соһталаны окута, бир джанындан да илму излем была кюрешеди. Излемлерин алапат һаты была джазып китап һалгһа келтиреди. Мен билгенден юч-тёрт бармак калынлыгһы болган онһа джувук китабы бар еди. Атам айтһанһа кёре, джазган китапларын басмалатыргһа талпыгһанды. Алай Ересейде басмалатыргһа мадар тапмагһанды. Ыстанпулда басмалатыргһа онов етгенди. 1905 джылда кёчкюнчюлук куралгһанында ол да китапларын Ыстанпулда басмалатыр мурат была хаджиретчилеге кошулады. Тюркиягһа келип

Сюлеймание атлы елге орналгъандан сора гузаба етип Ыстанпулгъа джувук Ялова атлы шаһарчыкдан 15 км кыбыла джанында, Дагъыстанлы муһаджирле орналгъан Гюнейкёй деген елге барады. Алайы Кафказгъа ошагъан тавлук-чегетлик бир елди. Гюнейкёйню айтылып тургъан медирсесинде, Дагъыстанда биргелей окугъан нёгерлеринден талайы мудеррис болуп ишлей тургъандыла. Герий Ефенди алагъа джолугъуп муратларын ачык етгенди, ала да болушургъа сёз бергендиле: юйдегиҟи джыйып кел да былайгъа джерлеш, медирседе да ишле, мадар табылгъанлай китапларыҟы да басмалатырбыз. Ыстанпулгъа барырбыз алайда джашагъан уллу алимле была таныш болурса, деп.

Герий Ефенди Гюнейкёйде юй Һазырлап, куванч аллы болуп кайтады. Амма не келсин, Гюнейкёйге кёчерге деп куралатургъанлай, тели аврув тиеди да ёледи. Етген муратлары бары да калады. Мени сартынҟа бу, аны аман насыбы тюлдю, Карачай халкны аман насыбыды. Ёмюрледен бери окувдан, билимден узак джашагъан, малчылыктан сора джук билмеген тунакы халкны ем алгъа джетишген алим уланы кеси ючюн да Һалкы ючюн да етген муратларына тюбеялмай бу джалгъан дуниядан кёчюп кетгенди.

Кабыры Сюлеймание елдеди. Енди ол елде джаҟыз да карачайлы юй калмагъанды. Барысы калгъан Карачай елlege, артыксыз да Белпынар была Якапынаргъа кёчгендиле. Герий Ефендини да калгъан карачайлы ёлюклени да кабырлары иесиз болуп турадыла. Бир бирледе сюеклерин джыйып келейим да кеси елибизни кабырларына салайым, деп сагъыш етеме, алай а бир тюрлю онов еталмайма, кабыр ташыгъан иги болмаз мы деп. Аны замансыз ёлюмю былайдагъы карачайлылагъа да аман болгъанды. Нечюн десегиз, бизни елде екинчи тёлюню ичинде дин илмуланы юсюнден терен окугъан адам чыкмагъанды, Ыжаланы Еюп Ефендини джашы АҺмат болмаса, ол да тюгел атасы чаклы алим тюл еди. Айтылгъанҟа кёре, Герий Ефенди джашаса, кёплени окутуп алагъа илмуну ешиклерин ачтырыр еди, дей едиле бурунҟу картларыбыз.

Сылпагъарланы Йылмаз НЕВРУЗ

**

Байрамукланы ХАЛИМАТ

ТАВЛА

Мийтавну аязы какмай
Калай турурма, айт?
Гара сувлагъа бавур салмай
Калай сёҟейим айт?

Кёксюл чегетни кёксюл навасын
Калай тогъумам, айт?

Ала шыбырдап айтханны джазмай
Калай болурма, айт?

Мен ашыгып тансык болуп тавларыма,
Куванч ете башдан аяк авларыма,
Бавур берип сувук сувдан тогыурума,
Тыңыларгъа тав булбулну джырларына,
Ешитирге шыбырдавун гюлню гюлге,
Джуджекчикча джювюлдевион сувчукну бизге.
Накут кисик чык тамчыны теъеревюн,
Карт каяны гюрбе кирик гюрюлдевион.
Келдим. Кёлюм кёлча терен,
Джюрек джарык,
Арашахардан тавлагъа
Салам алып.
Салам сизге карт теппеле, гелев сыртла,
Сыртла иеси сыйлы, субаш джашла, картла.
Салам сизге джур, джугъутур, джохар бувла,
Джазывумча тикли микли улов джолла.

Тавла! Сиз бир зат етгенсиз маъа
Мени ёмюрлюкге кысып коюнъа.
Чакырыв быламы теъликге, ерликге,
Чал башыгъыз быламы аклыкъа, оюмгъа?
Сизни кючюгюз кечгенди маъа,
Коркмай атлайма тик джолчуклада.
Теренъе не кадар кара есем, сак
Ол кадар джюрегим урады рахат.
Аяк тутмазлык кая еринледе
Кёрюнед меъе аяк орунла,
... Тавла сюелле ётгюрню, ерни,
Тавну суйгенни сюелле тавла.
Мийтавну етегинде
Бу сейирге, арилукгъа бир кара!
Кёк да джер да, тав да тюз да джашнайды!
Бу хал мени тутмаклыкгъа салгъант да
Каламыма узалыргъа коймайды.

**

Тюрк шайирледен сайлама

шийирле...

АРИФ НИХАТ АСЯ

Бир Байрак Джел Саклайды

Шейитле дуппур бош тюлдю
Бирев барды саклагъан...
Бир кёкюрек тылпыв алыргъа
Джел саклайды.

Кешенеси джарашханды бу сыйлы дуппургъа,
Джатхан топурагъы белгили,
Тутхан байрагъы белгили,
Ким айтад. Билинмеген аскер деп?

Таврухун джазгъанд, махтавгъа тойгъанд...
Бир кол а ахыратдан узалгъанд,
Келип бирем бирем адет была
Уппа етсин деп инсанла.

Уппа етейик кирсиз есе еринлерибиз...
Алай а басмасын топурагъына
Кирсиз тюл есе аякларыбыз.

Джелин тыймасын тёнӊекле...
Авазындан мийик болмасын
Айтылгъан сёзле, махтав шийирле!

Кери кетсин алгъышла, кери...
Кери кетсин кишилени
Джалгъан гюллери!

Аӊа уллуладан, аналадан
Тилекле джетер...
Джайда сары, кышта ак
Чичекле джетер□.

Айтды айтханла биягъында...
Кел сюнӊюлю джигит, алгъыш етсинле,
Енди сен айт, сёз сендеди!

Шейитле дуппур боштюлдю,
Топурагъын джигитле корувлайды...
Бир байрак толкунланыргъа
Джел саклайды.

Тавруху ёксюз, шохлугъу теренди
Билинмеген аскерни...
Кешенеси джарашханды бу сыйлы дуппургъа;

Джатхан топурагы белгили,
Тутхан байрагы белгили...
Ким айтады билинмеген аскер деп?

*

Тюрк Шайирледен Сайлама Шийирле...

Явуз Бюленд БАКИЛЕР

БИР ЁЛЮКНЮ МЕКТУБУ

Сюлейман файгхамбарга да калмаганды дуня,
Ёмюрлюк болган бир АЛЛАХ.
Бютев гюнахланы сизге коюп
Ёлгенбиз алхамдулилан.

Кайгыбыз джок бизни ашав-джашавда
Юсюбюз башыбыз таппа таза.
Бир джук ашамайбыз, сора
Барыбыз да ораза.

Кюн калып кабырлагга бир ёлюкню келтирле
Кобуп "Хошкелди" берирбиз.
Джаныбыз тынйысыз болса, сойланып кечеледе
Акган джулдузланы гёзетирбиз.

Оюнчаксыз, сенкилчексиз сабий ёлюкле
Джайы негерчиклерин танырла.
Хов, киши да джыламайды былайда
Бары тамада ёлюкледен уялырла.

"Ёлюп кутулдук Аллахга шукур"
Бир ёлюк негер куру да былай айта;
Небизге керекди билмейме, бизге джыларга,
Джылагызыз сиз савла кеси халыгызызга.

Ем неликге джылайсыз билмейме
Колугъуз была чырмадыгызыз, джувдугъуз.
Кыбылагга айланган кабырыбызда
Алай алапатды завуклугъубуз.

Бу метупну сизге джазганым ючюн
Чамланныкдыла: тилий турмайды дерикдиле

Ёлген заманымда, джаягымы унутханлык была
Байланмай калганын кайдан биллиқдиле.

Барыны джаны кыйналлыкды ажымсыз
Забанийлеге айтсала болмаз
Хов сора, ахырында ёлюм джокду, амма
Дагыда коркадыла бираз.

**

“КАРЧАЛАНЫ АТАЙТМАЗ”

Канчаланы ХАЛИМАТ

Бурун Савту елде джашаган Карчаланы Канда, койларын кыркып джабагысын алгандан сора: “Сувкан башы джазлыгында кырдык чыкган есе кёрейим да, малымы ары сюрейим” деп, джолга атланганды. Ушкогун джамчысын да аркасына атып бара болганды. Дюрмет деген джер была чыгып, Атла учхан деген джерге джетгенинде, кызыв кюн тийип турганлай, сак джавун урганды. Канда, джавундан качып кая тюбуне кысылып турганлай, тегерегин джарытып бир сейирлик затны тюшюп келгенин кёргенди. Кёктен тынч тюшюп келген зат, уллу тегерек топха ушай еди, кеси да төрт джанында кулач теңли узунлуклары болган сынджырла топнукесича аксыл джылтырай едиле. Ол затны алай кёргенинде Канда сейирге, тамашага калып “бу былайга конар” деген джерге чаптырып джамчыны джайганды. Бу сейирлик зат, ол акыл етгенча шош келип джамчыны юсуне конганды. Аны марап турган Канда, джамчыны төрт мюйюшюн да бирге кысып, ол тегерек топну койнуна алганды. <бу джигит адам, муну койнуна кысып турганлай топ ёрге секиргенди, енишге тюшгенди. Болса да Канда муну ычхындырмаганды. Ол кёкге кётюрюлсе, Канда аны биргесине кётюрюлюп, джерге тюссе дагыда ёрге чыга турганды. “Я, арабий Аллах, бу джны болган затмыды? Джансыз зат есе да, бу мени хорларга калай кюрешери? Мен сунмай турганлай. Аллах мени не затха тюбетип койду? Акылымда ва бир джанывар зат тюбер, деп еди” , -дей, джоловзуну башына келмеген не калды, не калмады.

Куванырга была калырга билмей, бара турган джолун коюп аны да аркасына кётюрюп, Канда юйуне кайтып келгенди. Джолда, бу топха ушаган затны тыпырдагыанындан болалмай, теркирек юйюме бер джетгей едим, деп келе болганды. “Адамла не айтырла бу ишге- ийнанырламы муну мен тутханыма?” Джамчыны мюйюшлерин ачсам а, тохтамаз да учар да кетер; кеси да юйюме, елиме джав затмы болур, огьесе бир игилик, огьурлулукму келтирир, ким билсин”-деген кайгылы сагышда еди дейди.

Када Савтуга киргенинде еллилери: “Бу не зат алып келе болур?”, деп сейир тамаша етип ызындан карап болгандыла. Ол затны тышында, арбазда ачык джерде коярга коркуп, юйге киргенди. Канданы юйюрю бу ишге калай

айтыргъа, не етерге да билмей, сейирге карап тургъанды. Кеси онов етмеди. Елде, бу деген картла джыйылып онов етдиле. Аланы оновлары ол болду: уллу терен тавлу юйде, тёрню атив сыйпап, тегерегин кийизле была тышлап, тюбуне да джабагы тешек салып, ол затны алай тутаргъа. Алайда ва ая киши кюч етмей еди, ол да тепмей еди. Сынджырларын а илкичлеге илиндирген едиле, ычхынмазча. Канданы джашлары Тейиз, Едик, Каншав, Тавкан, Аттув, Заттув; кызлары да бу затны айыпсыз, ажимсыз калай саклаяллыкбыз деп, аны джан джанына айлана едиле.

Кёрюрге келгенле да: "Я Аллах, муну была бирге елибизге бир уллу огурулулук келсин" дей, алгыш ете кайта едиле.

Карчаланыкыла, бу затны саклап джаз башында козу, кюз артында кой курманлык етип тебиредиле. Андан сора бу юйюрню джашав колайлары игиден иги бола башлады.

Аш сув етселе, бек алгъа аны атын таба едиле: Аллына табак была кеслерине салгъанча аш сала едиле, ол аны ашагъан етерикди деп угъай-сыйлагъандан. Екинчи аш етселе, аны да джанһырта едиле. Савтугъа келген джаһы келин болса, отовгъа кирген была аны атын табып, увак керек джиберип аны намысын етмесе, джарамай еди-курушуп кеси кесине келалмай кёп тура еди. Джиберилген увак керекле ол болгъан джерде илкичлеге тагъылгъанлай тура едиле. Джаһысы келсе "ескисин" бир джанына сала. Еллиле бу затны не была да сыйын кётюрюп, сыйлыдан сыйлы етип, Карчалагъа келген адам болса да арбаздан кеси джумушун айтып кетмей, юйге кирип, аны аны кёрюп кете еди. Кесине да "Карчаланы Атайтмаз" деп атагъан едиле.

Алай была кюнле джылла оза, бу юйдеги да бир кыйынлыксыз, ол заманһа кёре, берекетли джашап тургъанды. Еркишиле мал была узакгъа кетселе, тиширивлагъа бу затны аманатлыгъын салып кете едиле. Джанһы тувгъан сабийлерине бир тюрю аман аврув какмагъанын, мал башлары не кыйын джаз башында да кюз артында да сакланып тургъанын, кеслери да замансыз кыйынлыкгъа джюгюндегенлерин "Атайтмаз"дан кёрюп тургъандыла.

Канда улулары тышындан, кейден келип юйге джыйылсала, бек алгъа аны аллына келип, аны кёре едиле.

Кюнлени биринде "Атайтмаз" кымылдап, тынчлыгъы куруп, адамланы сагъайтып башлады. Ол алай етсе, сейирлик джылтырап турувчу сынджырчыкла зынһырдап башлай едиле. Аланы тавушларына бир бирледе юйде джаклап тургъанла да уяна едиле. Бу быллай бир нек тынчлыксыз болду деп, Канда джашларына айтып, кюз артында етивчу заманларындан есе алгъарак курманлык етген едиле. Алайда бир киши да акыл етмегенча иш болду: адамла курманлыкны ашай тургъан кёзювде топ, тавуш етип сынджырларындан айырылды.

Юйню ичинде адамла да карап тургъанлай тегерек айланакетип, оджакдан чыгып кетди. Адамла тышына чартлап чыгып, аны ызындан джылап, бушув етип, не етерлерин билмей карап калдыла. "Аллах, биз мыһа бир кюнню караһы болмадык, не сыйлы адамыбыздан да намысын бийик кётюрюп турдук. Не была чамландырдык муну?" деп, кайгыгъа калдыла Карчалары. "Аллах, муну

кыйынлыгындан сен елими, юйюмю да тынч кой" деп, тилек ете еди Канда. Джан аврувну чеги джок еди. Алайлай юйге киредиле, сынджырланы алларына олтуруп: "Биз сизни не была джаныгызгъа тийдик? Нек былай тынчлыксыз болдугъуз? Не зат была бюсюреталмадык биз сизни? Дей едиле. Топ учуп кетгенден сора юйню уллу тиширывлары, сынджырланы джаш келинге да ышанмай, джылгъа бир кере сютде джува едиле. Алай а : "Бу нек учуп кетди бизден? Кара кюнле энди келлик болур бизге..." дедиле, Канда улулары.

Кёп да бармай аталары Канда ёлдю. Джашлары айрылдыла. Аталарындан калгъан малны юлешип, хар ким кесине джетгенин алды. Малларыны хар бирини ени башха болду. Дуния тюрленди. Революсён болду... Туварын, коюн, атын да ортагъа (Колхозгъа) алдыла. Малларын колхозгъа алырдан алгъа Канданы гитче джашындан (Заттув) тувгъанланы –Джамбот была Темботну мийден артык ана койлары, аёа кёре туварлары, атлары да болгъандыла. Тембот Джаботха : "Кел малланы сатып юйле ишлейик" дегенде, Джамбот : "Мен Арисейге белгили болгъан ырысхымы чачып, ол атымы юсюмден кетерлик тюлме.

Калай улу Аппадан чам джырла...

САЛЫБ БАРДЫМ

Салып бардым Джёгетей Кабакгъа.
Таянып калдым нартюкх сабакгъа.
Башлыгъымы чохун кесдиле,
Тобугъуму башын тешдиле.
Джёгетей кабак, гырджынлыкларын
Алып тирменёе чаптыла,
Аны да бирер кюйген гюттю етип каптыла

БАРЫЊА КАН ДЖАВАТ

Джарлы Алибий, Алынёан Хаджибий
Зукку Маштакай, Юйсюз Канапат,
Сюйюмсюз Дават,
Барына кан джават
КЫЗГЪАНЧ АЗРЕТ
Тамбийланы Хан Азретни
Бир аягъы кийиз уюк,
Бир аягъы забит чурук.
Каяладан юйю барды,
Шайтанладан бийи барды.

КЕСИМЕ

Енди юленивню кой,
Касасаланы кыз* да,
Ырнык ёсген каврача
Дуппур юсюнде турсун.

ЮЙДЕГИЛЕНСЕМ

Кеси отовумда джашарма,
Кеси орнумда джатарма,
Кеси отумда джылынырма,
Кеси хантымы ашарма.
Алаймыды ? Огъай !
Катын албай, ал колуға балта,
Башыға ва хата.
Кыжгъыл мыжгъыллатуварла,
Бири гырджын, бири чабыр,
Бири бёрк деп буварла.
Отун келтир, ун келтир,
Ийнек савдур, кой кестир,
Деп катынығ коймаз.
Картлыгъығда юйдеги ёстюрюр карывуғ болмаз.
Мыйыкланы буралмазса,
Ат белинде туралмазса.
Кой Аппа катын кайгъыны.

* Касасаланы Кыз, Аппаны сюйгениди.

ЕЧКИ ДЖАШЧЫКНЫ ДЖУВАБЫ

Аппа, кайры есе да барыргъа деп, джолгъа чыгъады. Елден узак кетмегенлей, бёлек ечкичикни кюте тургъан бир джашчыкгъа тюбейди. Аппа тын турумму, "Марджама бу сюрювчю джашхабир чам сёз айтмасам" дейди да, бетин анға буруп:

-Кёп болсун беш ечки была бир теке !

дейди. Ол да:

-Сав бол, Калай улу Аппа деген кызтеке !

деп джувап бередиди.

-Аппа харип артда: Ол джаш болмаса, мени сёз была киши хорламагъанды", деп хапар айтывчан еди.

[Ечкичи джашчык, Гогуйланы Добарны джашы Ахлав болгъанды].

НАРТ СЁЗЛЕ

- Акылсыз акылы была махтаныр.
- Акыллы ел иеси, тели ел баласы.
- Акыртын аяк бек басар
Джейил аяк бок басар.

- Акырынны ашыкган джеталмаз
- Айтсам менден корар,
Етмесең сенден корар.
- Аллахдан тилей есең көп тиле.
- Атаға ашхы улан тувса, кула тюзде бав етер,
Джаман улан тувса, атадан калганны карыклаға сан етер.
- Акыртын барган арымаз.
- Акырын барган алда барыр,
Джеһил барган джолда калыр.
- Акырын басган бек басар
Дженил басган бок басар.
- Алға барган алда олтурур.
- Алға чыкган кулакны, артда чыкган мюйюз озар.
- Алимден хат калыр, темирден тот калыр.
- Аллах адамны джарлы етерге тебиресе, алғы бурун акылын алады.
- Аллы барны арты бар.
- Аллында бир кере карасаң, артында беш кере кара.
- Алтав айры болса арадағын алдырыр,
Екев бир болса төппедегин ендирир.
- Алты капса ер кояр,
Алтымыш тартса ат кояр.
- Алтын алма алғыш ал.
- Алтынны кой да акылны ал.
- Алтын ачхыч темир каланы ачар.
- Арив сёз темир киритни ачар.
- Аман была айланған аман атха калыр.
- Аман иште алчы болма.
- Алчы тилегин тындырыр,
Берчи билегин сындырыр.
- Алмай сокуранны есе алып сокур.
- Аман адам атасы анасы была давлашыр.
- Аман адам бир кюн юйюде джатар,
Екинчи кюн кесийи сатар.
- Аман адамға игилик етген, итге чабыр етген кибики.
- Аман адам етегийден тутса кес да кач.
- Алывчу көп болса, мал иесине калыр.
- Амал билген амал была,
Амал билмеген аман была.
- Аманға игилик етсең юйюе сав бармазса.
- Аман адамға тюртюлмеген, иги адамны багасын билмез.
- Аман айланған аман ёлор.
- Аман ойсузға ёч болур.
- Аманны аманлығы джугьар.
- Аман арба джол бузар,
Аман адам ел бузар.

- Аманны ат артына миндирсең, кёпчегийи тилер,
Кёпчегийе миндирсең, кызыйы тилер.
- Аманны аты иги была айтылмаз.
- Аман атха тин кирсе, сыртына торсук салдырмаз.
- Аман была келген аман была кетер.
- Аман болса да карнаш иги,
Сабий болса да джолдаш иги.
- Аманға джалынғандан есе, джат да джан джанығы карма.
- Аманны излеген аманлыкға джолугьур.
- Аманланы ичинде ашхы болгандан есе,
Игилени ичинде аман бол.
- Аман киши ёлсе чаккычы-каву калыр,
Иги киши ёлсе бачхасы-баву калыр.
- Аман катынны ийнеси багушда, оймагы кувушда.
- Аманға койсаң кабар,
Игиге коймасаң да табар.
- Аманны сатхан махтап сатар.
- Аманны сынамагъан игиге кёл салмаз.
- Аман тил артык бармакға ушайды.
Кессең ачытады, кесмесей апчытады.
- Аманны тили таш джарыр,
Таш джармаса да баш джарыр.
- Аманны аман была кувма,
Канны кан была джувма.
- Аманны еки битли тону болур,
Бирин саға кийдирир, бирин кеси киер.
- Аман манкушха джарашыр.
- Аманны малы багъалы болур.
- Аманны бир малы болур,
Аны да балы болур.
- Амандан аманлык джугъар.
- Аман токлуну айнытсаң, ерниги бурнуғу май етер,
Аман адамны айнытсаң, авзуғу бурнуғу кан етер.
- Аман ешек хуна ояр,
Аман адам катын кояр.
- Аманлыкны сурген аман ёлюр.
- Аңа кёлю балада,
Бала кёлю талада.
- Ана кёлю балада,
Бала кёлю тавда ташда.
- Ана кёлю бешикде,
Бала кёлю ешикде.
- Анасы махтагъанны алма,
Апсыны сёкгенден калма.
- Анасы савгъа ёксюзлюк джетмез.

- Ана сыры кызында,
Ата сыры улунда.
- Анасына кара да кызын ал.
- Аңылап сөлөшгөн айып алмаз.
- Арбаны ал чархы өтгөн джерден арт чархы да өтөр.
- Арбазың тюз болсун,
Катының кыз болсун.
- Арба авнагындан сора джол көргюзювчю көп болады.
- Арба сайлама да хоншу сайла.
- Арбаздан чыккан ешекни бөрү ашар.
- Арив сезде аврув болмаз.
- Арив сөз джыланны тешигинден чыгарыр.
- Аривну авруву көп болур.
- Арив азар, арив кылык озар.
- Арив болса карарга ашхы,
Иги болса джашарга ашхы.
- Аривну сайлама да игини сайла.
- Арив сөз аврув алыр.
- Арив сөз джанга азык.
- Арив сөз кылычдан чити.
- Арив сөзге таш ерир.
- Атха асыралган көз чыгармаз.
- Артык мал көз чыгармаз.
- Артык сөз таш джарыр,
Артык асыв баш джарыр.
- Арыган атха чукх деме,
Сыгын отха уф деме.

(ахыры келлик санда)

Абайханланы Дуйгу КЮЧЮК

СЮЙГЕН ТЕЙИМ

Бек суйгеним джаным тейим
Джаңы джылың кутлу болсун
Көлюң куванч была толсун
Джыл кюнүң огурулу болсун

Джулдузладан даха джарык
Болсун джашар джылларың
Көлюң куванчладан толсун
Джыл кюнүң огурулу болсун

Кыйынлыкка кейде турсун

Муратларың бир бир толсун
Кёлюң куру да джашлай турсун
Джыл кюнлериң сансыз болсун

Джылав неди чырт билмесин
Сени ол алив кёзлериң
Джылла сени инджилтмесесин
Кёлюң картлык неди билмесин

Карт еталмай термилсинле
Сен джашарык жылла сени
Гокка хансла кызгъансынла
Субай санларыңы сени

[Бу назмуну, еки жылны мындан алгъа джоловчулукда автобус авнап джан берген джаш кызчык, Абайханланы Дуйгу Кючук'ню карнашы Вефа, аны кагъытларыны арасында табып бизге джибергенди, биз да басмалайбыз.]

Ким была нёгерлик етерем

Джыйырма төрт жылны бирге
Джашадык нёгерле болуп
Иги аман кюнлерибизде
Бирбирибизге джолугъуп

Нёгерликни багъасы
Башха затха тең болмаз
Дюн дунияны берселе
Сени джерий чырт толмаз

Куванч кюнлериң кёп болсун
Насыпларың толуп турсун
Джашарыгың бу дунияда
Ёмюрмюкге узун болсун

Сылпагъарланы Касым АКЫЛ

АТАДЖУРТУМ КАРАЧАЙ

Атаджуртум Шам Карачай
Сени кёрмей ёсдюм, бюгюнё дери.
Джашил кийимлериңи сейинлигин
Карт атам, хапаргъа салып айтывчан еди.

Карлы тавларыңы, тёппелериңи
Кёргенча ёсгенме, сенден узакда.

Кобанны айланч буйланч джолларын
Джыйгамма джюрегимдеги тузакгъа.

Хурзук, Учкулан, Теберди, Картджурт
Сени кѳрмесем да Атаджурт,
Билеме чегетлерийи тавушлук карамын.
Минйтавну бизге ѳмюрлюк ана болгъанын.

Атаджуртум Шам Карачайым,
Сени кѳрмей ѳсдюм, бюгюнѳе дери.
Джашил кийимлерийи сейинлигин
Карт атам, хапаргъа салып айтывчан еди.

АКГЪАН СУВУМ КОБАНЫМ

Тав башында ериген карла
Джыйылып ырхы болуп агъалла.
Салам берип еринлеге, чатлагъа
Джашил ѳзенде орун табалла.
Тав мийикледе етесе шорка тавуш,
Тюзлеге енсей а кхыркха тавуш.
Ичиѳде ойнайла кюмюш чабакла,
Чокурак сувуѳу алалла елле, кабакла.
Кобаным Минйтавну джыламугъу,
Тувгъан халкымы ѳмюрлюкге завугъу.
Тансык болуп джашайла саѳа,
Сендан узак калгъан балаларыѳ.
Джюрекледе нечик орналгъанса
Мени акгъан сувум, Кобаным.

**

Текеланы МУХАММАТ

А Н А М

Тогъуз ай карныйда ташыдый ой анам,
Тодлу джылны да емчек ичире.
Койнуѳдан тюшюрмей, сыртыѳдан ендирмей
Кечелерийи джукусуз кечире.

Таймай бешигими кымылдатдый ой анам,
Колуѳ тебиретгенден талса да.
Кечеле узуну беллав айтдый,
Кѳзлерий джукусурап калса да.

Ненча айла, джылла оздула ой анам,
Сен мени ѳстюрге кюреше.

Маһа капдырмай кабын капмадыһ,
Джаныһдан джан юлеше.

Ач-сувук болсам, джукдан корксам
Чабып койнуһа кире едим.
Курчдан ишленһен калача
Бавуруһу алай кёре едим.

Сав дуняда бир суймеклик джокду,
Ана сабийин суйгенча.
Бала джюрегин ол алай джылытад
Джазгы кюн кюнбетге тийгенча.

Джан да, джнывар да сюеди баласын,
Гурт тавук да джуджеклерин чакырады;
Джанын аямай ала ючюн
Итге киштикге да атылады.

Тогъуз ай карныһда ташыдыһ ой анам,
Тодлу джылны да емчек ичире.
Койнуһдан тюшюрмей, сыртыһдан ендирмей
Кечелерийи джукусуз кечире.

КАРТДЖУРТ

Сайи: 3 • Бирлешик КАФКАСЯ Дергиси Еки • Хазиран
1997 • Хазырлаян: Др. Йылмаз Невруз

ХАЧЫРЛАНЫ ЮСУФ'дан Дин Назмула...

ХЫЙСАП

Кел энди сен бу бабымда хыйбапха
Я Раббана тутма бизни азапха
Бизни етме сен тыйынчлы икапха
Алданмагъыз ахыр заман дунягъа

Келтирлер мизан бизге курурлар
Хар адамны Арасатха сюрюрлер
Хар биревню ишлериннен сорурлар
.....

Китапларын алып келип берирлер
Амалларын калдырмайын кюрюрлер
Сыйл'Аллахгъа анда джавап берирлер
.....

Кимин келир ой джанындан китабы
Хар ишини анда болур хитабы
Кимин куванч кимин джылав хыйсабы
.....

Кимин артдан солдан алып келирлер
Окучун деп аны ачып берирлер
Бу дуняда ойлашмагъан телилер
.....

Олду буд деп сылтав ете башларлар
Хар ким коркуп ол кюн есин ташларлар
Башыбызгъа джетиширик ишлеллер
.....

Ёзюр сылтав кабыл болмаз биревден
Себеп келмез джалбармакдан тилевден
Башха келмез джаханнамгъа сюревден
.....

Мадар болмаз екинчи кайтып етерге
Амал болмаз сатып алып кетерге
Болджал болмаз анда тохтап етерге

.....
Нечюн Аллах кёкню джерни джаратты
Тергев ал деп аһа бизни каратты
Акыл берип хар бирисин танытты
.....

Бизни ючюн Куран китап ендирди
Гюнюх сувап ахшы аман билдирди
Билдирирге пайгъамбарлар болдурду

Алдадык биз Улл'Аллахны кёп кере
Чархыбызны аллах еттик кёз кёре
Анда бизге ол чархыбыз не бере
.....

Келигиз биз асылықдан качайык
Джюреклерни Улл'Аллангъа ачайык
Кёзюбюзден кан джыламук чачайык
.....

Ыйбадатда арытайык санларны
Ийман была кетерейик джанларны
Кёп джыймайык колгъа фитна малларны
.....

Хар бир малгъа ол кюн суал хыйбап бар
Акыллылар хар бир затдан ес табар
Акылсызгъа ыйкап азап не хабар
.....

Тоба етейик бизге аджал джетгинчи
Санларыбыз карувсузгъа кетгинчи
Аджал джетип джер карнына елтгинчи
.....

Бу сёзлерге ойлашыгъыз ештгенлер
Чархларына таза куллук етгенлер
Ибилисни хак кёлюне джетгенлер
.....

Хыйсаплары тынч болгъанлар кетерлер
Сыйл'Аллахны вадасына джетерлер
Ни'матына Хакны шукур етерлер
.....

Юсуф факыр колуђа не алђансан
Азык болуп джаныђа не салђансан
Етериђи билмей нечюн калђансан
.....

Анда Аллах сађа суал сораса
Халк ичинде сађа кынђыр караса
Забанылар тёрт джаныђдан мараса
.....

Не етерсе ол кюн джарлы джаныђа
Темин токмак тийсе назик тениђе
Чибин конса чыдамађан саныђа
Алданмађыз ахыр заман дуняђа

Карасувлу ХАЧЫРЛАНЫ ЮСУ ЕФЕНДИ

**

Ескеривлерим...

АТАМ БЫЛА АНАМЫ ЮЙЮНЮ ЮСЮНДЕН

АТАМ БЫЛА ЮЙЮНЮ ЮСЮНДЕН

Атам, Сылпађарланы Герий Ефендини джашы Азирет Алийди. 1896-чы джыл Атаджуртда, Уллукарачайда, Картджурт елде тувђанды. Тюркияђа кёчген заманларында 9 джылда болђанды. Атамы тамада егечи Сафият Карачайда калып кетгенди. Кесинден юч джыл уллу карнашы Абдуллах была юч джыл гитче карнашы Мухаммат Саид бери келип мында сабийлей ёлюп калђандыла. Ем кичилери Залийђат а ёсюп юйдегили да болуп 1980-чи джылда авушђан еди.

Кафказда калып кетген Сафиятны тавруђладача бир джашаву болђанды. Аны юсюнден билгенлерими кысђасы была айтырђа излейме:
Атамы анасы Болурланы Айшатны “Муђурджан” деп бир ата егечи болђанды, джылы келген бир карт катын. Аны башиеси ва танылђан джырчы Кочђарланы Бађырни джашы Каспот... Каспот, ћавле адам, юйде турђандан есе кыл кобузун да алып Карачай-Малкар еллени арасында тойдан тойђа айланып джашађанды. Бир кетсе талай айны кайтып келмей турђанды. Муђурджан а кеси турурђа коркуп Герий Ефендини тамада кызчыђы Сафиятны нёгерге чакырырђа ёч болђанды. 1904 джылда Екинчи Ыстампулчула деп айтылђан уллу кёч курала тебрегенинде, Герий Ефенди да Тюркге кёчерге деп онов етеди. Ол кёзювде Сафият ћарип 14 джылда болады, джетип келген кызчык. Иш кертиге минђенинде карт Муђурджан дунияны сыйытын етгенди: “ ай мен ћарип, мен джарлы! Мени кесим

джанңыз коюп кете тебрегенсиз. Сафият болмаса мен калай джашарма, Каспот думп болуп кетсе мен не етерме?" Герий Ефенди да Айшат да не етерлерин билмей тап кесекни катышып турадыла. Сафият джарлы да "мени коюп кетмегиз" деп джылагъанды. Ем аһырында Карачай намыс авур басып Герий Ефенди алай айтһанды: "Сафият кызым, мен быланы Тюркге елтип, орналтгъандан сора гузаба ызыма кайтырма да сени да елтирме. Бу карт катын бек аманға кетгенди, 'огъай' десек, Аллах да карагъан халк да не айтыр: Кёп мычымам, Аллах айтса джеңил кайтырма".

Бу сёзледен сонра Сафият бир кесек шош болады. Джюреги дув джанса да карт Муһурджан была Картджуртда калады.

Атам Һарип, Сафият есине тюшсе бетине мыдаһлык чёгюп, кёзлеринден джыламукла тёгюлювчен еди. Маға сорсагъыз, бу ишге бюгюн да акылым джетмейди. Нечюн десегиз, Герий Ефенди кирик билимли, окувлу, кёпню кёрген адам, тюлкеси тавусулгъан бир карт катынны сыйытына карап тувгъан баласын калай коюп кёчгюнчюлюкге чыкгъанды. Муну ким есе да бир карагы адам етсе, Һатагъа джасмаз едик, алай а Ефендини карачай намысгъа была адетге бойсунуп калгъаны бек ушагъысыз болгъанды. "Да не етейик, амма! Саға бир Аллах айтһан болур. Тувгъан баламы ёксюз етип былайда кояллык тюлме. Сыйыгъа тёппемде болсун, бу затны юсюнден маға кёлкалды болма" дерге керек еди, Муһурджанға...

1905-чи джылны качында джолгъа чыгъадыла, Тюркге келедиле. 1906-чы джылны качында да ала ючюн куралгъан джагы елlege орналадыла. Герий Ефенди была юйдегиси да

Ескишехир атлы шахаргъа 100 км узакда, Порсук сувну джагъасында ишленген

"Сюлеймание" деген елге тюшеди. Узаймай, Кафказгъа кайтып Сафиятны келтирирге деп куралатургъан кёзювюнде тели аврув тийип ёлюп калады. Сафият а атасын саклап тургъанлайына, келген кетгенледен ёлген Һапарын ешитип уллу ачывгъа тюбейди. Багъырулу Касбот а кёп бармай карт катыны Муһурджандан айрылып башһа катын была юйленеди. Сафият Һарип карт катынны катына кысылып каллай бирни тургъан есе да аһырында Кипкеледан бирев была юйленеди.

Урушла чыгып орталык катышһандан сора, баргъан келген да болмай бирбирлеринден юзюлюп каладыла. Едресейде Совет власт куралгъандан сора Сафиятдан бир мектуп была бир сурагъыч келеди. Сурагъычда кызы Шерифат была тамада джашы Азрет Алий кёрюледди. Кызык 14-15 джыллык, джашчык да 12-13 джыллык. Отузунчу джыллада, бир тюркю была юйлю болгъан Марям атлы бир карачайлы тиширыв ери была бирге Тюркге кёчеди да бизни елге тюшеди. Андан, 1931-чи джылда Сафиятны сабий аврувдан (козлавдан) ёлген Һапарын юренедиле. Атам да егечи Залихат да ачып джюрек аврувлу болсала да Карачайгъа барып ёксюзлерин кёрюрге амал тапмайдыла. Арадан джылла ётеди. Екинчи Дуния Уруш кызы баргъан заманда алманлагъа джесир тюшген Совет аскерлени ичинде карачайлыла да боладыла. Быладан бир кавуму, урушну аһырында Тюркиягъа келедиле. Бизни елге тюшгенледен Абайһанланы Асланны джашы

Халит, Сафиятны юйдегисинден хапар айтады. Халитни анасы Забитһан Болурланы кызлары болганы себепли атамы анасы Айшатһа кысһа джувук чыгъады. Бизге конак болган еди. Ол кёзювде мен он джыллык едим. Халитни анасы была Айшат еки карнашдан тувганлары себепли Сафиятлары была Забитһанлары кёрюшюп джашагъандыла. Биз Сафият һарипни куру еки сабийчиги барды деп тура едик. Халит кеҗи была һапар айтһан есе да мен барын ескерелмейме. Кафказдан кёчюп келген Мариям да калган сабийлерини юсюнден джук айтмаган еди. Алай болса да Абайһанланы Һалитни, Сафиятны тамада джашы Азрет Алийни юсюнден айтһан һапарын бюгюн да унутмайын турама: Германия была Ересей урушһа киргенлеринде, колу савут тутһан еркишиле аскерге чакырылады. Карачайда аскерге куралган еркишилени ичинде Абайһанланы Һалит была джаҗы джетген джаш Азрет Алий да болады. Ала джашаган елден джыйылган аскерлени тизив етип кара джаяв шаһаргъа тувра джюрютедиле. Һалит была Азрет Алий джан джанҗа боладыла. Азирет Алий Орус кырал ючюн уруш етмезлигин, мадарын тапһанлай джалларыгын Һалитге шыбырдайды. Һалит бу ризиколу оновун койдуругъа кюрешсе да унамазын аҗылап Азретге:

“Былайлада мен басмаган джер джокду, калайын тап калайын тапсыз болганын увучуму ичи кибик билеме. Джалларгъа тап джерге келгенлейибизге мен чабыр бавуму байларгъа деп джерге чёгелерме, сен да бу кёзювде тизивден чыгып чегетни теренине мыллыгы атарса. Былай етсеҗ Орус гёзетчиле ызындан джеталмазла ем да артындан атып уралмазла”.

Азрет бу оновгъа куванч аллы болады. Бир кесекни баргъандан сора, тап джерге келгенлерин ескертирге деп Һалит чабыр бавун байларгъа чёгелейди, Азрет да тизивден айрылып капакдан енишге чегетни калынына мыллыгын атады. Һалит һарип кёзлерине джыламук ура сёзюн былай байлаган еди:

“Чёрчек джаш Азрет Алий, коян секиргенча капһакдан енишге секиргени была калын чегетге сиҗип кёзден ташайганы бир болду. Орус гёзетчиле карап кёралган да еталмадыла. Артындан бир еки ушкок атсала да чегетни теренине кирип излерге кеслерине базалмадыла”.

Енди, Азретни аһыры не болду деп сагъыш етеме да кеси кесиме былай айтама:

1. Абрек болуп тавлада айлана турду да, кюнню биринде тутулуп кырал аскерлени колу была тавусулду.
2. Алманлыла Карачайгъа келгинчи тавлада айлана турду да сора алагъа кошулуп кетди. Алай а урушда урулуп ёлдю есе да, бир башһа кыйынлык джетген есе да джашавдан юзюлдю, сав һапары чыкмады. Кеси джувукларыны айтһанларына кёре урушһа кетип келмей калганды. Сёзню кысһасы была айтырык есек, Азрет Алий Екинчи Дуния Уруш барган джыллада аскерге алынғаны была ызына кайтмайын калганды. Сав болса бир тавушу чыгъар еди...

Абайһанланы Һалит бизге бу һапарланы айтатургъан заманда (1948) бютев Карачай халк была Малкар халк Атаджуртлары Кафказдан Орта Азия была Сибирге сюрюлюп тургъанды. Арадан төрт джыл озгъанлыкгъа еркин Дунияда бу кыйынлыкны билген киши да джок еди.

1990-чы джылда атамы егечи Залиһатны тувдугъу Бытталаны Нуруллаһ Карачайгъа баргъанында Сафиятны юйдегисин табып, талай кюнню алада конак да болуп, суратларын да алып келген еди. Андан да алгъа, Залиһатны бир тувдугъу Семенланы Халук, атакарнашы Семенланы Азретге кагъыт джазып Сафиятны юйдегисини юсюнден һапар соргъан еди. Ол савкаллык да аланы иги таныгъан бир карт тиширывдан толусу была тюр юренип бери кагъыт джазды: ол джазгъанга кёре, Сафиятны джети сабийи болады, юч кыз была төрт джаш. Уллу кызы Назийфа сюрюлген кёзювде Казакда ёледи, сабийлери бусагъатда Карачайда джашайдыла. Уллу джашы Азрет Алийни һапарын айтдык. Аны кичиси Кеминат мен быланы джазатургъан кёзювде Зеленчукда джашай еди, джаһыз кызы Соня Строжевойда юйдегили болуп джашайды. Аны кичиси Аһия ёлгенди, сабийлери Карачайда джашайдыла. Аны кичиси Һалит да талай сабийи емда тувдуклары была Карачайда джашайды. Һалитни кичиси Һапсат юйленмей калгъанды, солувгъа айрылып Стержевойда джашагъан һапарын алабыз. Ем кичилери Аслан да толу юйдегили болуп Зеленчукда джашайды. Тамада егечими кызы Асия Карачайгъа баргъанында Асланлагъа тюбеп бир кечени да конак болгъан еди. Мен да Кеминат была кызы Сониягъа мектуп джазып джувап алгъан едим. Сония была арабызда мектуп джюрюгенлей турады (1997).

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

МЕХМЕТ АКИФ ЕРСОЙ

У Й А Н

-I-

Карасаһ а, кимди бойнун бюгюп джылагъан?
Джашав хахыһды сени ей муслиман!
Кутхар ол мадарсызны Аллах ючюн,
Енди ёлю джукусундан бир уян!

Мынча заман джукладыһ, тоймадыһ,
Кёрмегений калмады, тергев алмадыһ.
Тепледиле джуртуһу башдан аякгъа
Сен ентда джерийден кымылдамадыһ.

Беллав тюлдю, сен ешитген тавуш туююшле...
Шоркулдап агъа турад, келлик төлюге.
Бир ёмюрлюк ырхыды ол, заманды аты;
Хайда кошул сен да ол копхан сувгъа.

Каршчы турулмагъан саркыв, джюрекле джаралы
Бар есе тохтагъанла, болурла бир кюн халек.
Толкунланы аыламай барывун,
Кёз кёре неликгеди, кесийи айланмагъа ативуъ.

Озгъан заманны азабын келтир акылыъа,
Киши келмез тамбыла джардамыъа.
Мархаматыъ джокду, дейик кесийе,
Мархамат етмезмисе сабийийе?

Тюзмюдю умут юзюп чачылгъан?
Джокмуду учунуп бир уянъан?
Салагъаныъ таъымыды кыяманы?
Кюн батады, сен излейсе таъны?
Кёзлери артха карагъан миллетни
Баргъан джашаву болур ов-шав.
Тувраъа, келликни сюягенди Худай,
Ентда джокду ниетий, кёрюрге алай.

Ей, Уллу Шарк, ей ёмюрлюк буюгъув!
Сенде джокмуд, кымылдаргъа бир талпув?
Коркама Гъарбны колундан тамбыла,
Калмазлыкды сен кёрмеген кыйынлыкла.

Джашав хакий тюгел тепленъинчи,
Кан тегюп алыргъа керексе, ер есей.
Некми? Бюгюн дунияда хак излеген
Бир кишиди: "Хакымы бермем!" деген.

- II -

Насыбыбызды тепленъен, балабызды тувралгъан,
Ей, уялмаз джыламай есей да кюлгенден уял!
"Сезим" деген джюйюспандан, болса еди халкны хапары,
Еллерибизден бюгюн, джайылмаз еди есиргенлени авазлары.
Бёрю тынчай кёреди ешекни, карап узакдан,
Атылады бирден ок кирик, джаядан бошалгъан,
Алай не келсин, кайгъысыз ешек ентда джайылады,
Сунады: келген коянды, не да сокур лобан.
Асувгъа санайды, бир тутам хансны артык джутханны,
Джаву ва узаймай джетеди, джутхунчу ахыр чайнамны.

Кертиди бу чырт шашмагъан, неге суйсей джорала,
Халыбыз ешек была бёрючады, чырт джокду башхасы.

Хамхотубуздан тутханды душман, биз ашав кайгыда,
Бир карагыз: ойлашмай нафис куллукдасыз дагыда.
Бу сыйсызлык неди? Кесекчик болса да уялыгыз,
Увакыт кепден келгенди, уялырга джокду заманыгыз!
Кымылдагыз, кагылгынчы палах даурбазыгыз...
Аллай бир кемликке тирелгенди, аман халыгыз:
Харх етген алай турсун, увакыт джокду ачувга,
Козгалыгыз энди, кюлкюлюк болабыз джумлай аламга!
Саклайды кекде, "Каныбызны алыгыз" деп, мийле была джан,
Джерде джаназыга ушаган бир халкга, харамды тохтап турган.
Джигит ата-бабагыздан сизде бир кан джомкуду?
Огый есе: тамбылагыздан илгенигиз, бек коркувлуду.

ЛАЙПАНЛАНЫ Билал

КАДЖЫКМАЙ КЮРЕШИП ТУРСАК...

- Бегийланы Абдуллахга -

Адабият, санат, тарих, деб кюрешме, ой тели
Сизни халкга кереклиси, кой тери.
Койну ети, аны джюню териси,
Миллетиңи ма сагышы, тейриси.

Ой, кырал болайым дерге, кайда айы, кайда хал?
Есибиз да кесиби да малбыз мал.
Маллагга ва тыйыншлыды боюнсха,
Чамланмайык биз чувутха орусха.

Мал сюрювге табылады тышындан бир сюрювчю,
Ичибизден да бир Амантиш, кесибизге юрювчю.
Калак ит да хоншу маске да езев болуп чабалла,
Джерибизге, тарихибизге ала да ие болалла.

Аны айыларга джетмей есе айы, ес
Кимди терс?
Сюрюв есек джегерикле, минерикле, тюерикле, ашарыкла,
Бойнубузда джашарыкла.

Халк есек а, миллет есек а
Кул да тутмазбыз, кул да болмазбыз.
Аллахдан келген джорук была джашарбыз.

Сюрювню халк етерге кюрешген, тѣз;
Сѣз-Аллахды. Аллахданды сѣз.

Тамчы тешер ташны,
Тама тама,
Кѣл да, теѣиз да болур.
Джыйыла джыйыла Ел да болур, халк да болур.
Аѣы ѣсер, ес да келир.

Сюрювге бурулгъан халк
Ызына айланып халк болур.
Каджыкмай кюрешип турсак.

Кудайланы МУХАММАТ ДЖ О Л Д А

1944 джылны Март айы. Джюк ташыгъан вагонну ичи бир да болмагъанча сувукду. Сюрмеленмеген канѣаладан етилген тапхалада тиширивла, карувсуз картла ююр ююр, джокку джокку болуп кѣрюнедиле. Бир бирлери тѣюмчек, машок кибик лени башларына салып таяныпдыла. Асламы ва куру канѣагъа авуп, юслеринде кийимлеринден башха зат есленмейди.. Бары да тыѣылап ичлеринден улуй тургъанѣа ушайдыла. Шо бирлери бир сѣз огъуна айтса еди, джаѣыз бир сѣз огъуна айтса еди, джаѣыз бир сѣз, бу караѣы вагонну ичи джарып каллык еди, деген сагъышымда мѣююшге кысылып: "Бир зат айтыгъыз, айтыгъыз бир зат" деп, бувула турама. Бу сувуклук, кышыкдан огъай ичимден калтыратханча кѣрюнеди. Кеси кесимден бир джанлырак болур адыргымда, башхаланы джылывларына кызылама, джылыналмайма...

Тюгел акылбалык болмагъан карашинли джаш, бир ески машок была кайдан есе да топурак маджарып аны вагонну ортасына джайып, юсюне да канджал салып от тиргизирге кюрешеди. Бу тарлыкъга, такырлыкъга ес бурмай, чыммак ак сакаллы карт киши намаз ете турады. Намазын етип бошап еки колу была да ак сакалын сылап, колларын кенѣе джайып, Аллахутааладан тилек тилеп башлады. Еки колун джайып, иги кесек заманны дува етгенине кѣре, бу карт адам кесини огъай, миллетни кайгъысын кѣргенѣе ушайды. Бир джаш тиширыв да койнунда джылагъан сабийин джансарыргъа кюрешеди. Ёшюн салып да, колчугъуна гырджын гирахчык туттуруп да, бир тюрлю мадар еталмайды. Сабийи, ташны агъачны ашап катыдан каты джылагъан болмаса, шавшалыр кайгъысы джокду. Тиширув белинден хотасын тешип сабийни аѣа чулгъап, вагонну ортасында енди тириле келген отну аллына чѣгелейди. От джылыву ура башлагъанлай, сабий олсагъатлай огъуна шош болады. Терезеден саркгъан джавун тамчылача бетинде джыламукла да тохтай башлайдыла. Бир кесекден а джылагъанын чыртда

тохтатып, буручугъу была хаваны ичине тартып, аз аз джюрексинеди. Сора, колунда гырджын туврагъанны кабар муратда авуз орамы таба елтип, суююмлю джумушак бетчигинде алкын тюгел кепмеген джыламуклагъа джетдирип, колчугъун ейишге мыккыл бошлайды. Гырджын туврагъан отджагъада топурак юсюне тюшеди. Тиширув, сабийни уятыргъа корка шош узалып, топурак юсюнден гырджын туврагъанны алып, юфгюрюп сабий была хотаны ортасына салады.

Джуку ачлыкны, сувуклукну да хорлап, сабийни оновун кеси колунда алгъанды. Бу джарлы кагъанак сабий, "Джав джагъадан алгъанда, бёрю етекден алады" дегенлей, тувгъан джеринден кысталып барады...

Бу сабий дунягъа джаратылгъан кюн, аны манйылайына не джазылгъан болур? Ол джайыз да уллу Аллахгъа белгилиди. Бусагъатда ва джылыв была бирге вагонну темир чархларыны тавушуна бёленип барады... Вагонну тюз ортасына чыгып, бетинде да кайгы белгиси кёрюне, бир джашавлурак тиширув, адепли халда джамагъатны есин бираз заманъа кесине бёлдю.

-Егечлерим. Джанларым, сизден бир тилегим барды: Уллу Аллахны кадарына сыйынып, кесигиз кесигизге кёл етип, адам ёлгенде джыламазгъа кюрешигиз. Сиз джыласагъыз, бу гявур начасла тасха табып ёлюклени елсиз, юйсюз джерде вагондан тюртүп, джол джанына атып коярыкдыла. Бир да болмаса да бир тохтагъан джерде, адети была болмаса да, бастырыргъа мадар етербиз. Джанларым, кёзлерим, сиз кёп джашагъыз, биягъы картыбыз ёлгенди деди...

Мен елгенип, ол карт намаз ете тургъан джерге карадым, тегерегиме карадым, карт джок еди...

... Бу суратла кёзюме кёрюнёнлей, бу сёзле кулагъыма ешитилгенлей айланама. Сагъыш етеме да: "Ов мени азап чекген огъурлу миллетим, сен кёрген кыйынлыклары савлай джазаргъа бир инсанны колундан иш келирми?" деп, ойлайма. Ма, бираз заманчыкны ичинде вагонда, ол мен кесим ешитип, кесим кёрюп унуталмай тургъан джарым сагъат заманым. Сав 13 джылны ичинде сав миллет кёргенни ва бир есеплечигиз... (МИЊИТАВ – 1994, Нр. 3. Налчик – Кабартай – Балкар)

АТАДЖУРТУМ, ТАВЛУ ХАЛКЫМ...

1

Тавлу халкым сен Кафказгъа
Джылтырап кюнча тувгъанса
Дунягъа хурмет, джашавгъа
Джарыклык берип тургъанса.

2

Ёкхтем джуртум, сыйлы халкым
Сен Кафказны кючу, джаныса

Дуниягъа юлгю болуп, Кафказны
Айтылып келген дев джырыса

3

Батыр кёллю джигер халкым
Кирсизди, тазады карнашлыгъы
Барындан да бек байлыгъы сени
Адет, намыс, адамлыгъы.

4

Карачай намыс тав адет
Атаджуртну тамалы болгъансыз сиз
Картха-джашха арыгъанъа джолда
Кол-канат болгъансыз сиз

5

Тавларында карлы авушлары
Бурунъу Нарт калалары
Башы карлы мийик тавлада
Учадыла ак канатлы кушлары

6

Мийтав береди саламын
Бютев дуниягъа, адамлагъа
Керилип ачханды кучагъын
Егиз карнашла Карачай была Малкаргъа

7

Джазывугуз бир болуп
Кёп джылланы ашыргъансыз
Атам анам таралгъан бу джуртха
Мийтав была бирге тувгъансыз

8

“Тавлу”ду тукум аты аланы
Егиз карнашла Карачай-Малкарны
Джокду айрылык такырларында
Мийтав была биргеди жанлары.

9

Уллу Кафказда орналгъандыла
Карачай елли тизилип
Бири бирин туту сюелгендиле
Бары да наратча тигилип

10

Хурзук, Учкулан, Картджурт
Карачайны тувгъан джери
Аривлугъу айтылгъан Ески-Джөгетей
Карт атамы ёсген джери

11

Карачй-Малкар халкны дунягъа
Огъурлукгъа насыпгъа тапхан
Джашайса джюрекледен толуп
Нартланы джурту Уллу Басхан

12

Мийик тавланы башындан карайды
Сюйюмлю Шам-Теберди
Карачайшахар ёрге туруп
Тавлу халкына кюч береди

13

Болмаз дуняда сенича бир
Джер юсюнде джандет Доммайым
Конакла келирле сени кёрюге
Кафказны каласы сейирлик Доммайым

14

Тавларың саклайды джавладан
Кыйынлыкны кёрюп сынагъан Карачайым
Онтёрт джылны Азияда туруп
Джуртуна термилип джашагъан Малкарым

15

Аямазса джаныңы бир заман да
Джуртуң ючюн джигит Карачайым
Джашырмазса болушлукну качан да
Кафказны каласы батыр Малкарым

16

Картла джашла биз тизилейик
Алгыш аякны колубузгъа алып
Атаджуртубузну сюейик
Джюрекден кёл салып

17

Биз тилейик Аллахтан насып
Аллахны берген буйругъу джазувду

Ол буюрсун хар адамгъа да
Дуниягъа Карачай тувгъан асувду

18

Сюймеклик была толгъанды
Малкарым саӊа джюрегим
Алгъышларым шоркала кибик
Карачайым сенсе тилегим.

НАРТ СЁЗЛЕ

- Арыгъан ёлгенӊе джюк болур.
- Ат арыклыкда, кыз джарыклыкда.
- Атха мин да авурлугъуӊу салма.
- Авур ишлеген балта мюйюшде калыр.
- Ачы кызыл терк оӊар.
- Ат абынмай джол танымаз
Ер абынмай ел танымаз
- Атыӊдан айрылсаӊ да джерийден айрылма.
- Ат аллык болсаӊ юйюӊ была кеӊеш
Илипин саллык болсаӊ елийӊ была кеӊеш.
- Ат тюягъы тай ёлтюрмез
- Ат басханны джер билир
Джер басханны ат билир.
- Ат бергенни хант берген озар.
- Атны игиси кабакда болур
Адамны игиси джомакда болур.
- Атха минебилмеген атын ёлтюрюр.
- Атыӊ сийгинчи камчийӊ хаух бер.
- Атыӊы минип сынамай, катыныӊ была джыл
джашамай махтанма.
- Атагъа ашхы улан тувса кула тюзде бав етер,
Джаман улан тувса атадан калгъанны карымлагъа сан
етер.
- Атха минмеген минсе, чаба чаба биттирир,
Тон киймеген кийсе кагъа кагъа биттирир.
- Атха минсе атасын унутхан,
Атдан тюшсе атын унутхан.
- Ат урмаз, ит капмаз деме.
- Атай аман болса да сыртыӊа кёлтюр.
- Атай барда ел таны
Анаӊ барда ер таны.
- Атасы бирни малы бир,
Анасы бирни джаны бир.

- Ачдан ёлген ишара ёлюр.
- Атасы ёлген бир ёксюз,
Анасы ёлген мий ёксюз.
- Атадан ёксюз джарты ёксюз,
Анадан ёксюз толу ёксюз.
- Аталыны кёзю ойнар,
Аналыны кёлю ойнар.
- Авурлукну джер кёлтюрюр,
Кыйынлыкны ер кёлтюрюр.
- Ач айю ойнамайды.
- Ач ашар, ачувлу джаншар.
- Ач да бол, ток да бол
Намысыһа бек бол.
- Ач карынны ток билмез,
Авругьанны сав билмез.
- Ашхы сёз джаһа азык,
Аман сёз башха казык.
- Ашхы сёз джолгъа азык,
Аман сёз чум казык.
- Ач конакны хапар была сыйлама.
- Ачхалыны колу ойнар,
Ачхасызны кёзю ойнар.
- Ачы болса да ачык сёз ашхы.
- Ачув джыларгъа, куванч тепсерге юретир.
- Ачув бирин хорлар, акыл мийин хорлар.
- Ашаса ашамаса да бёрюню авзу кан.
- Ашхы адам башын сылатыр,
Джаман адам джанын кыйнатыр.
- Ашхы адамны игиле была сёзю болур,
Мухар адамны гырджынлада кёзю болур.
- Ашхы адамны махтасаһ джарашыр,
Аман адамны махтасаһ аджашыр.
- Ашхы башчы халк уютур,
Аман башчы джан улутур.
- Ашхы катын аман ерни ер етер,
Аман катын иги ерни сер етер.
- Авур аяк бек басар,
Джеһил аяк бок басар.
- Ашыкгъан сув теһизге джетмез.
- Ашхы теһ джолгъа тартар,
Аман теһ джардан атар.
- Ашыкгъанны етеги бутуна чырмалыр.
- Бал тутхан бармагын джалар.
- Бал чибинни ургъаны ачы, балы татлы.
- Балалы тавук аванасындан коркар.

- Балалы юй базар, баласыз юй мазар.
- Балтасы сувгъа тюшген, сабын ызыннан ата еди.
- Барлык джараштырыр, джоклук талаштырыр.
- Басдай болмагъан джерге калагъыи урма.
- Басыллык кошну кулагъы санйырав.
- Батар кюнню атар таиы да барды.
- Батыр бир ёлюр, кызбай мий ёлюр.
- Башый кирмеген джерге аягъыи сукма.
- Башда ес болмаса аякгъа кюч келир.
- Башын сылганны ит да биледи.
- Башланн ишни джарты койма.
- Башланн иш бишер,
Кымылдагъан тиш тюшер.
- Башха елде солтан болгъаннан есе,
Кеси елийде олтан болгъан ашхыды.
- Башы езилмеген джылан ёлмез.
- Байны кёлю ачылгынчы джарлыны джаны чыгъар.
- Байны кызы баймак болса да тыбырда калмаз.
- Байны оджагъы кынйыр болса да тютюню тюз чыгъар.
- Байны сийдиги тирмен айландырыр.
- Байны айыбын ырысхы джабар.
- Байлык ёчюксе хупбегиден джав тюшер.
- Байлык тавусулур, билим тавусулмаз.
- Баса кирсеи чепкен кирир,
Басалмасаи четен кюлюр.
- Базары джувук байынмаз.
- Базман кайсы джнн джейсе, маймул да ол джанн мине еди.
- Бегенеси Кобалада, тымы чомалада.
- Бек анасы джыламаз.
- Берген кол куру калмаз.
- Берген кол алгъан колдан ашхыды.
- Берсеи алырса, сурсеи арырса.
- Берчи белин сындырыр,
Алчы тилегин тындырыр.
- Бет бетге караса, бет джерге карар.
- Бети бедерден уят саклама.
- Бети кызарывчу адамны джюреги харам болмаз.
- Бёлюннени бёрю ашар.
- Бёлюннени боран басар.
- Бир умутдан мий улут чыгъады.
- Биревню бёркюн алсаи, бёркюе сак бол.
(Ахыры келлик санда)

ХУБИЙЛАНЫ Назир

АНА ДЖУРТ

Мен сенсиз канатсыз кушма
Сувсуз ёзенме мен сенсиз.
Мен сенсиз тилсиз булбулма,
Иесиз юйме мен сенсиз.

Мен сенсиз отсуз тыбырма,
Тамырсыз терек, мен сенсиз.
Мен сенсиз сувугъан окма,
Кысхача джокма мен сенсиз.

КАРЧА ТАШ

Карачайны тавларыны койнунда,
Билип тургъан ертделеден, карт ем джаш,
Кобан сувну барды кая бойнунда,
Кёктен тюшген Карча атлы кадав таш.

Турлукду ол, джер тебренип урса да,
Болгъунчунъа Кобан сувну ахыры.
Башы джерден аз еслене турса да,
Мийтав была бирди дейле тамыры.

Тавлулада аллай адет болгъанды,
Кетип бара Карачайдан тышына.
Хар джоловчу андан кесек алгъанды,
Сав саламат кайтыр ючюн ызына.

Кара кюнден халкым, тувгъан джуртундан
Айрыла, алгъанд ташдан бир кесек.
Кёп джылланы чыгъалмайын тузақдан,
Аны джалап, тилеп тургъанды тилек.

Иелерин саклай узак тюзледен,
Тав тёппеле болгъанла алашарак.
Джуртларына тансык болгъан кёзледен
Кече кюн да тамып тургъанды бурчак

Узун кече кетип, таӊ да джарыйды.
Алтын кюнню савгалайды бизге Шарк.
Кара таш да кесетчигин танийды,
Кучаклайды уппа етип, аны халк.

ИЙНАРЛА

Неден есе сюеме
Качда тойланы заманын
Сюйгени тешген насыплыд
Белиндеги кямарын

Теӊ джашлары тарталла
Сюйгеними шавлухун
Сюйгени тешген насыплыд
Джаягында джавлугьун

Калай арив болады
Ийген джеӊлени кёпгени
Сюйгени тешген насыплыд
Юсюндеги кызлык чепкенни.

Нечик белгилид джашлада
Адамланы сырмасы
Сюйгени алгьан насыплыд
Кулагьында сыргьасы

Чилле сайлай турама
Табалмайма юзюгюн
Сюйгени алгьан насыплыд
Бармагында джюзюгюн

Тёбентин келген юч атлы
Алларына таш атдым
Бёркю худжу калгьаед
Сюйгениме ушатдым

Башындагы бухар бёрк
Аны тёппеси бир джаллы
Сюйгеним башханы алад дейле
Калай етейим мен джарлы

Мешина тиге турам

Билеклерими талдырып
Кетип каллыкма Бираллах
Сени кёлюю калдырып

[**Дудаланы МАХМУТ**, бу ийнарланы 19.02.1950 джылда, Анкарада
Боташланы Кулистан'дан джазып алганды].

ЁЗДЕНЛАНЫ Адил

АЛАНЛА

Алан алан дегенбиз,
Алан болуп келгенбиз,
Кафкаслада кош курап
Карачайбыз дегенбиз

Киїтавду тавубуз,
Кобан сувду сувубуз.
Аман миллет болмадык,
Аманла болганд джавубуз.

Тас болмасын миллетибиз, джуртубуз,
Уллу Аллахгъа аманатды джаныбыз.
Дуняны калайында болсак да
Аланлабыз, бирге агъар каныбыз.

Кёп казават кёргенбиз,

Кёп казават кёргенбиз
Кёп аджалсыз ёлгенбиз.
Киши бизни зорламагъанд
Уллу Аллахны билгенбиз.

Динибизчад, адетибиз төребиз,
Игиликни сав Карачай сюебиз.
Бир кавумубуз унутсак да
Сав дунядан ашхы адет билебиз.

БЕГИЙЛАНЫ Абдуллах

УЯСЫН СЫЙЫРТХАН КАНАТЛЫГЪА

Сени тюзлюгюНе бир шагъат,
бир авуз толу сёз да табылмай,

ёмюрден бери тынч джашагъан,
сени кёп борандан джашыргъан
уяъа еркин болмай калдымъ? ...

Кюньюе урулуп балака,
койдула джувукла да танымай,
калдыла шохла да табылмай,
ийнанып айландыъ алагъа,
бар, тарык енди бий Аллахгъа!

Мен да кёп тюньюде, ма сениче,
уясыз джылывсуз да калып,
шохсуз джувуксуз да калып,
джашагъанма алай, тёзгенимча,
шохду дей шо мени тюзлюгюмча!

Мен да кёп кюньюде, чыдаялмай,
тамагъым бувула, джылаялмай,
айтырым ичимде езиле,
кесим канкуракгъа излене,
кагъыла, согъула, джашагъанма.

Алай не ачылык сынасам да,
отха не бек кюйсем, джыласам да
авуп калмай кыйын сагъатда,
мен айтханма, умут сагъайта:
ичерикме алтын аякдан!

ДЖЕРИЙИ АГЪАЧЫ ТАШЫ
Джерийи агъачы ташлары да
сени аз да сатмаз нёгерле.
Кадарыъ узакгъа ашырды да
ала коймадыла ёлюрге.

Джерийи тавлары тюзлери да
кюч берди туврада, ташада.
Кыйынлык басханда, тёзюмюъ да
ушады Малкарда ташлагъа.

(Шайирни "БЕТ" атлы

китабындан-1966 Налчик.

КАРТДЖУРТ

Сайы: 4 • Бирлешик КАФКАСЯ Дергиси Еки • Ейлюл 1997 • Хазырлаян:
Др.Йылмаз Невруз

Сылпагыарланы Йылмаз

Ескеривле..

КОЙБАВДА ТЁЛЧЮЛЮК

Елни ичинде, арбазда увак аяклы малчылык джюрютген кыйынды. Ем табы, талай адам кошулуп сюрюв курап койбавда, елни тышында малчылык етгенди. 1950-чи джыл, джазны бурну карагъан заманда Атам, Кочхарланы Окуп, Чычханланы Кёккез, дагыда Бытталаны Решит бирге болдула да кош сюрюв курадыла, Окупну койбавуна джибердиле.Еки да сюрювчю джараштыргъан едиле: Кочхарланы Магъанны Муссасы была Борлаклары Кёккезни джашы Чорна. Мусса Кафказда тувуп келгенди, ол кёзювде 45-46 джылда болур еди. Чорна ва джаһы джетген джашчык, 15 джылда...

Кой козлар заман келгенинде; хар юйден бир адамны койбавгъа барыры шарт болду. Окупну уллу джашы Зия, Кёккезни бир джашы Махмут, бизден да Мен. Решитни ол кёзювде сабийлери увак болгъаны себепли, ол да Казанлы Сабирийни джашы Ремзини джараштырып ийген еди. Ала ючю да менден беш джыл тамада едиле, 17 джылларында, мен да 12 джылда едим. 12 джыллык бир сабийни быллай кыйын бир ишге джиберилгени, тюзюн айтыргъа керек есе тап онов тюл еди. Алай а атам харип мени, нени да тындырырча бир джаш болуп кёре болур еди, мен да куванч аллы болуп куралдым.

Окупну Койбавуну атына "Гердек Югъыл=Гердек Койбав" дейдиле. Таб джерге салынһанды. Елден 5-6 км. узакта, кюнтувгъан табадады. Алай а ол тегерекде сув джокту. Малгъа сув ичирир ючюн не ел была койбавну арасында салынһан Шамилни хуюсундан не да Сакар сувдан хайырланыргъа керекди. Сакар сув кюнтувгъан джанындады, койбавгъа 6-7 км. чаклы узактады.

Буваз койла была кысыр койла бирге кютюледиле, аланы сюрювчюсю Муссады. Ол, сюрювюн тувайлап кюнсайын Сакар сув таба кетеди. Козлагъан койланы сюрювчюсю да Чорнады. Ол а ем джувук болгъаны ем да кютген малы аз болгъаны себепли Шамилни хуюсундан хайырланады. Бизни азыгъыбыз была ичер сувубуз, бир кюн калып бир кюн елден келтириледи.

Кюн батаргъа джувук Мусса сюрювюн ышыра келеди. Гузаба да етмей малланы уллу койбавгъа урабыз. Кёз байланып джатсы азанны арты была козлагъан койланы сюрювчюсю Чорна кайтады. Аны сюрювюн да гитче койбавгъа джыябыз. Козуларыбыз а козу орунда турадыла. Ийирге дери сюрювню ызындан айланып арып келген итлерибиз. Азыкларын ашап ыставатны тегерине джайыладыла.

Мусса кюнсайын, джолда тувгъан козуланы ешеклени артмакларына салып, башчыкларын да тышына каратып келтиреди да биз аланы алып аналарыны алларына салабыз. Карывсузуракларын тамыштырыргъа кюрешебиз. Джайы тувгъан кагъанак козуланы калгъан малла теплеп ёлтюрмесинле деп, аланы аналары была бирге айры бир бёлмеге салабыз. Ертденбыласында ва аналарындан айырып калгъан козулагъа кошабыз, аналарын да козлагъан койланы сюрювюне джиберебиз.

Чорна тай атаргъа джувук, сюрювчюгюн сюрюп кетеди да кюн иги кыздыргъынчыгъа дери отлатып козуларын емизирге ызына кайтады. Ол кёзювде койбав бош болгъаны себепли еркин арбазда козула была койланы джолукдурабыз. Сагъат чаклыны козула аналарын емедиле. Сора, ешикни юсюне екибиз сюелебиз; екибиз да койланы тышына сюребиз. Ешикде сюелгенле козуланы тышына джибермейдиле. Козу айырыв тындырылгъандан сора сюрювчюбюз Чорна, биягъынлай сюрювюн алып кетеди. Кюнорта джаллар кёзювде койларын Шамилни хуюсунда сувлап, данйыл тюзледе, дуппур бетледе ханс отлата, екинди азанъа джувук дагъыда койбавгъа кайтады, екинчи емишге. Екинчи емишден сора Чорна койбавдан бек узак да кетмей ол тегерекде койларын отлатып джатсы азандан сора ыставатха тынчайыргъа келеди.

Мусса ва ертденйиде алай гузаба етмейди. Кечеден козлап чыкхан койланы айырабыз да ол кюн сюрювге джибермейбиз. Ийирге дери козуларына да карай, койбавну аллындагъы гелев хансны ичинде джубанадыла. Кюнортада бёчке сувдан тазгъа толтуруп алларына салабыз. Кагъанак джалагъан малла бек сусап боладыла.

Козуланы кюнде еки айланып джолукдургъандан сора хазна ишибиз болмагъаны себепли, тюрю тюрю оюнла ойнай, хапар айта увактыбызны оздура едик. Ийирде Мусса келирге джувук, Ремзи была Махмут шапалыкгъа башлай едиле.

Тамада сюрювчюбюз Мусса, аёа муёа джалы была мал кютгенден сора колундан джук келмеген, хомух бир адам еди харип. Джашлыгъында Завредейланы Койчуну джашы Койчуну джашы Хошдай ("Койчу была Джашлары" атлы хапарда аты айтылгъан Хошдай, 1914 джылда Чанаккала урушда шейит болгъанды)'ны джаёыз кызы Айшат была юйленип, кечим етелмей айрылгъан еди. Андан сора юйленёен да етмей, джаёыз джашап, джаёыз ёлюп кетди, сабийи да джок еди. Алай а Мусса омак сёлешebilген, чамчы бир адам еди, кеси да джаншак. Кече болуп кошха джыйылгъанлай тюрю тюрю чам хапарла айтып бизни кюлдюрювчен еди. Бир кече ушхувурубузну ашадык, айран сусапны тогъудук да тынчайып мурджарлагъа олтурдук. Мусса харип биягъы чам хапарларына башлады.

Джатсы азан озгъандан тай кесек сора бир ачы ешек кычырык ешитилди. Кёпню берген Мусса: “Джашла чабыгъыз, ешекни бёрю талайды” деди. Юрюлюп тышына чапдык, итле да козгъалдыла. Ыставатдан бир кесек айрылгъанлай, сув ашагъан ырхы орундан бир мазаллы бёрю чартлап чыкты да карап карагъынчы кёзден ташайды. Хомух итлерибиз да артындан чапхан киби етип кайтдыла. Ырхы орунға джетгеникде ешек, бойнундан каны келе хырылдай тура еди. Ай джарык кече болгъаны себепли тегерек тегерегибиз джаппа джарык еди. Кёп бармай джарлы ешекни хырылдагъан тавушу тохтады, биз да ызыбызгъа кайтдык. Мусса мурджарына таянып джеринден да кымылдамай ышара тура еди. Бизни кайгъылангъаныбызгъа бир кюлген да етди да муштугъуна илиндирип тургъан сигарасын кабындырды. Терен терен бир еки ичине тартып тютюнлетгенден сора “Енди джашла, сизге бёрюню ешекни калай ашагъаныны хапарын айтайым” деп сёзге башлады: Кюнню кюн узуну мал джайылып отлап, тоюп, арыгъан да етип ыставатха кайтса орталык шош болады. Итле да азыкларын кабып, тынчайып джукугъа хорланадыла. А д а м л а в а -ма бизнича- ушхувурларын да ашап лахоргъа башлайдыла. Бу кёзюв, бёрюню ем сюген заманыды. Алай а бёрю казак бёрю, уста бёрю болургъа керекди. Кёз иги байланып аяк тавуш тохтагъандан сора бёрю джелге таба джюрюп ыставатха кысылады. Ешекле бавгъа джыйылмай койбав аллы гелевге кысталадыла, ма бусагъатда биз етгенча. Джашил кырдышны отлай тургъан джут ешек бёрюню карап кёргенлей кыскыныкга кирип “Олмуду, ол тюлмюдю екен?” деп, аға таба джюрюп тебрейди. Бёрю ва акыллы хайванды. Ешек аға джувук джете тебрегенлей акырын акырын артына тебеди. Ешек уллу кулакларын да ёрелетип биягъы сагъышын етеди: “Олмуду, ол тлмюдю екен?”. Алай а бёрюге таба джюрюгенин бардырады. Ыставаттан узагъырак тап джерге джетгенлей, бёрю артына тепгенин кояды да ешекке мыллыгын атады. Ем алгъын бойнудан, богъурдагъындан кадалады. Джарлы ешек есин башына джыйып “ол..ол..ол..!” деп кычырык хахай етеди. Болса да иш ишден озгъанды. Бёрю кёп бардырмай ешекни джерге джыгъады. Сора да гузаба гузаба талап ашап тебрейди. Кадары ашхы есе, итле была сюрювчюле кеч ескереди, аман есе –ма бюгечеча- асув да алапмай качады, кыйынын ашайлмайды.

Да джашла, хайванлы ичинде бёрюге ем тынч азык болгъан ешекди, кесигиз кёзюгюз была кёрдюгюз. Джарлы ешек кеси аягъы была бёрюню юсюне барды да бёрю азыгъы болду.

Бу хапарны керти болгъанына ийнанмаздан мадар не еди? Муссагъа толусу была ийнандык, уллу сейир болдук, Решитни мазаллы еркек ешегин бёрю азыгъы едик. Джарлы ешекни бёрюден калгъан мыллыгын, ертден быласында мыллыкчы кушла ашап тавусхан едиле. Бёрю харип а авуз толусу бирни да кабалгъан болмаз еди.

САЛАМ ЧЁП

Уллу кёллю болмачын,
Сенден уллу болгъан кёп.
Сенден артха каллыкды
Джел етивчю салам чёп.

Сыйлыма дап, сыйлы была айлансаӊ,
Сав дуняны ырысхысын байласаӊ,
Джерни юсюнде кишиге джер коймасаӊ,
Сенден артха каллыкды салам чёп.

Байлык тувмайд, арtdан кошулуп келеди,
Аллах кимге кёпню кимге азны береди,
Кюню келсе джарлысы байы да кёрге киреди,
Бизден артха каллыкды салам чёп.

Ёмюрлюк джашав джокду, билесе.
Дунялыкны быллай бир нек сюесе?
Бермесеӊ да алмасаӊ да кёресе,
Сенден кёп джашарыкды салам чёп.

Тап басдык, деп кесибибизге базмайык,
Биз тюзбюз, деп елге уру казмайык.
Калмай киши, кёчюп ары барлыкбыз,
Барыбыздан артха каллыкды салам чёп.

Ёзденланы АДИА

МАЛКАРЛЫ МУХАММАТНЫ Дин Назмулары...

ДУНИЯНЫ ХАЛЛАРЫ

Аввал енди бир хикяят айтайым
Мен факырны гюнахларын нетейим
Алгыын башлап дуня халын сёйлейим
Алдатмагъыз ахырзаман дунягъа

Фикир ейле тувгъан бир кюн ёлмезми
Дуня кёрген ахыратны кёрмезми
Мункир накир саӊа кирип

сормазмы

.....

Етген ишиӊ тамам болуп етдирмез
Джыйгъан малыӊ ёзю былан елтдирмез
Яхши яман муратыӊа джетдирмез

.....
Кече кюндюз ёмрюгюз кетеди
Аджал деген билмей туруп джетеди
Ол заманда аёа ким да нетеди
.....

Кёрмеймисиз адамларны кетгенин
Сыгыарын кибарын коймай елтгенин
Кыяматны шартын джувук джетгенин
.....

Билгенигиз китапларгъа карасын
Башха етсин халал харам арасын
Билмей болса билгенлерге сорасын
.....

Гитчеликте билсин Куран келама
Уллулукда билсин халал харамы
Салсын Пайгъамбаргъа салат салама
.....

Окутугъуз Куран хадис китабы
Тангыйла махшарды буал хыйсабы
Кимге нигъмат кимге михнат азабы
.....

Баян болду ахыр заман алама
Болмаз бирден бирге етген керама
Дахи калмаз алимлерде шерият
.....

Умара'лар ийман демез дин демез
Улама'лар шерияттагъын бил демез
Джухала'лар ант етмейин сёйлемез
.....

Ве ялимун би'илмихи лам я'лама
Ве джахилун минал илму лам я'лама
Екиси да кыяматда му'аззаба
.....

Аталаргъа намыс болмаз сый болмаз
Аналарны хакин билген бир болмаз
Ол заманда алим болмаз бий болмаз
.....

Енди закон шериятыбыз болганда
Сары гявур мюлкюбюзню алганда
Му'мин кяфир танылмайын калганда
.....

Аллахны Пайгамбарны хакын билмезлер
Хакын айтсай айтханыны суймезлер
Ахыр кюнде ийман была ёлмезлер
.....

Дин Ысламга палах салып кыйнарлар
Кяфырланы алив кёрюп сыйларлар
Ол заманда калмаз таза ийманлар
.....

Баян болду аламул кыяма
Тюшдю кяфырларга дуня барахат
Кетди му'минлерден ейен керамат
.....

Бу дунланы берекети алынды
Джюреклерге кара мухур салынды
Му'мин кяфир танылмайын калынды
Алдатмагъыз ахыр заман дуняга

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

ЮНУС ЕМРЕ (1241-1320)

ЁЛЮП ДЖАТАД

Ертден была сынлагъа бардым, кёрдюм ёлюп джатад.
Хар бири бошап мадарын, ёмюрюн тавусуп джатад.
Бардым аланы катына, карадым аджалны бетине,
Нечик джигитле муратына джетмей ёлюп джатад.
Курт куш аны ашап келед, ненчаланы бавурун тешед,
Шол джетмеген сабийле, гюл кирик оёуп джатад.
Топуракга тюшгенд санлары, Хак'га барганд жанлары,
Кёрмезмисе сен буланы, кёзюв бизге келип джатад.
Акганд инджи тишлери, тегюлгенд сары чачлары,
Катышып бошалганд бары, Хак барлыгын алып джатад.
Кетгенд кёзюню карасы, чырт киши джокду туврасы,

Кебин бұсхулну арасы, сюеклеге чырмалып джатад.
Юнус акылман есей мында, джайылып мюлкге тюрсюн берме,
Мюлкге тюрсюн бергенле, кара топурак болуп джатад.

АЛХАМДУЛИЛЛАХ

Хак'дан келген шербетни ичдик алхамдулиллах,
Шол кудрет теїизни кечдик алхамдулиллах.

Ол туврадагы тавланы, чегетлени бавланы,
Тынчлык есенлик была авдук алхамдулиллах.

Куру едик яш болдук, аяк едик баш болдук,
Канатландык куш болдук, учтук алхамдулиллах.

Биз тюбеген елlege, шол есен кейюлlege,
Баба Тапдукну айысын ачдык алхамдулиллах.

Келдик Урумда кышладык, кей хайыр-шер ишледик,
Майна, джаз келди кери, кейтюк алхамдулиллах.

Тирилдик гарасув булдук, бирикдик акхан сув болдук,
Акдык теїизге толдук, ташдык алхамдулиллах.

Таптукну топурагында, кул болдук кабагында,
Юнус харип чий едик, бишдик алхамдулиллах.

Шербет: кейет сув, шекерли сув.

Ташдык: башы была бардык, сыйынмай кейюлдюк.

яш: мылы, джибивлю.

бавланы: джюзюм башхаланы.

Калай улу АППА'дан Чам Джырла...

Кабыгда Калайла
Кабыргда калайла
Джетмегенке джалгайла,
Калай улу Аппадан
Багыр улу Каспотну сайлайла.
Огай, ол тюз тюлдю.
Аппадан иги тюлдю,
Аны джакчылары айталла.

Хырхаланы Кейкез

Хырхаланы Кёккёз кошха
Конак коймайды.
Бёденеланы Тинибек
Адам кыйындан тоймайды.
Буз туюнде каллыкды
Бёденеланы маллары,
Ат джавурдан уллу болганды
Хайюккюню джаралары.

[Хайюккю Бёденеланы джалчылары болганды]

Хапаланы Гагай
Хапаланы Гагай чабырларыны
Тилимдисин сувурат.
Келген кюйёв нёгерледен
Бир аяк бозаны сыйырад.

Ыстарышна Болама
Ыстарышна болама дей да Хукей улу
Сакалын тарай тарай тавусду.
Ол умут была дуниядан авушду.
[Хукей улу Окуп Биттирледенди]

Бай Кошда
Малы кёпню шайтаны кёп,
Байны кошунда джашаялмайма.
Келген конакга котур ечкини кеселле,
Мен а ечки ет ашаялмайма.

[Калай улу Аппаны Картджурт'да бююнёе дери басмаланган чам
джырларыны бары "Карачай Поезьяны Антологиясы", Ставропол 1965 атлы
китапдан алынпанды].

АППАЛАНЫ Адилхан

Джуртум Чакырады...

Джашайма табмайын тынйы
Джуртум чакырганча болуп.
Кёзюме кёрюне тудады мени,
Талалары гюлледен толуп.

Тувсам да тавладан кейде
Аккамы хапары есимде,
Кёзюме кёрюне турады Мийитав

Бузлары джылтырай юсюнде.

Алджалла деп бизге кыйнала
Ерий да болур бузлары.
Кёзюме кёрюне турады
Карджутда аккамы ызлары.

Теберди, Джөгетей, Учкулан
Сизге термилгенлей турама.
Ол аккам ичкен сувладан
Тюшюмде ичкенче болама.

Бир бек кыйналады джюрегим
Аллай тюшле кёрюп уянсам.
Ёлсем да джарылыр кабырым
Джуртуму кёрелмей калсам...

Башхюйюк, 1991

Джуртундан Кейде

Джуртундан кейде калгъан адамны
Билirse джюреги джара болгъанын.
Джуртун кёрмей ёлген адамны
Ешитирсе кабырында джылагъанын.

Атала тувгъан джерлени сыйларын,
Хурметлерин да тувдукла кёрелле.
Алай а аны керти багъасын, узакдан
Кече кюн да термилгенле билелле.

Черкесск, 1991

АЙМЮШНЮ ДЖОМАГЫ

Сизге айтаман мен Аймюшню джомагын
Иги тыйлагъыз джомакланы ем омагын

Аймюш болуп еди бир талай джашны бириси
Етерик ишлерин сайлап алдыла ючюсю

Алай айта еди джомакны айтхан хапарчы

Уллулары Магул а авур еди болду туварчы

Екинчи Заманхай омак еди алды тойчулук
Аймюш джеди аһа да калды койчулук

Аймюш кюте еди бир бай кишини малларын
Сизге айтайым мен башына келген халларын

Бир кюн ыставатха келе тураед сюрювю
Ем артда бир козуну ирахын малча джорювю

Анасы артына карап козугъа макырды
Кеси тили была аны катына чакырды

Козу анасына джувап бермеед маһырап
Аймюш кулак салды аланы тилин аһылап

Кой айтды козугъа келекир артха каласа
Артха кала кетип бёрю азыгъы боласа

Козу айтды бу малны ырысхысы белимден
Басхантда келмейди джеһил джорюрге колумдан

Аймюш муну ешитип козугъа белги салгъанед
Кюню джетгенинде джалына аны алгъанед

Кюнден кечеге мал кёбейип башлады
Аймюшню джашаву алгын халларын ташлады

Кёп бармай тегерекге сыйынмады байлыгъы
Тюпсюз кёлню каты болду Аймюшню джайлыгъы

Малы джайылаед ол джайлыкланы толтуруп
Аймюш кюте еди орталарында олтуруп

Сыбызгъысын да согъаед арув таралтып
Мал узак кетмеед сыбызгъыны джаратып

Терсине кетгенни сыбызгъы согъуп тыяед
Джатар джерлерине сыбызгъы была джыает

Койлары авсала сыртны ал джаны авушха
Кайтып келеелле ештип сыбызгъы тавушха

Бир кюн кёл катында джайыла тура маллары

Кёлден бир кочхар чыкты бек атив саллары

Алты мюйюзлю бир атив кочхар чыммак ак
Алты мюйюзю да сапсары алтын бек омак

Кыйыр чуйурлары кюмюшде карасавутча
Тюклери джым джым джылтырап алтын тавукча

Кёлден чыкганлай койлагъа илешип чапханед
Койла юркгенелле Аймюш тувайлап копханед

Ызына качып барып кочхар кёлге секирди
Ендиге дери джашаган кёлюне кирди

Аймюшню койлары кочхарны ызындан куюлду
Сыбызгысын согъуп аллары кюнден тыйылды

Аймюшню кочхарга мардасыз кёзю карады
Келип койларына кошулурмед деп марады

Тувайлай билмеген бир сюрювчю джаш изледи
Елинде бир джашны джалчы тутарга сёзледи

Сюрювню юсюне сюеди ол джашны келтирип
Калай етерин ажысыз юретди олтуруп

Койларын джыйып джашха аманат етгенед
Кеси да арлакда кошуна кетгенед

Джалчы кюте еди ёрге сюелип олтурмай
Кёлден биягы кочхар чыкганет кёп турмай

Чыкканы кибик чабып койлагъа джетгенед
Койла юркгенелле джалчы тавуш етгенед

Кочхар ызына качып кёлге секирди
Ёмюрден бери джашаган юйюне кирди

Койла кочхарны ызындан гузаба	чапдыла
Арам карам етмей кеслерин кёлге	атдыла

Сыбызгы билмеед Аймюшча согъуп тыярга
Бирда болалмады сейирге карап коярга

Койланы тыяргъа джалчыны кючю джетелмеди
Не бек кюрешсе да чырт карув етелмеди

Ем артында бир асхак токлуну тутуп тыялды
Аймюш келгенинде джерге кирирча уялды

Тили тутулуп джаш сёлешелмей калгъанед
Аймюш токлусун джашны колундан алгъанед

Тутуп токлуну кёлтюрюп кёлге атханед
Кеси да ызындан кёлге секирип кетгенед

Аймюш да малы да ол уллу кёлге ташайды
Аймюшню кювлю хапары ентда джашайды

Аны кёрмегенча аврув талав кёрмейик
Быллай болмазлык ишлеге ийнам бермейик

[Бу джомакны Чомаланы Рамазынны джашы Авбекир картладан ештгенича
джазувгъа кёчюргенди].

Басмагъа хазырлагъан: **Маршанкулланы Хюрриет ЕРСОЙ**

АЛИЙНИ КЮВЮ

Партабагъына кююшдю дейле
Тилесем маъа бермезми
Алийим болджал салып кетгенди
Ол болджалына келмезми

Аллай худжусуна бошуна калсын
Атай Сюлеменни маллары
Каң была ырхым болгъанды дейле
Джарлы Алийими саллары

Сир кёп малла сюрюп кетгенем
Бир агъч юйге джетгенем
Тоновчуланы карап кёргеллей
Бир кёп сагъышла етгенем

Сагъыш а ете сагъыш ете
Ушкогум тюшдю есима
Аллахдан сора нёгерим джок еди

Мен кёл етейим кесиме

Аллай худжусуна бошуна калсын
Атаһ Сюлеменни джылкысы
Алийими алып келеди дейдиле
Кичи-Балыкны ырхысы

Качда битген кюзлюк сабанла
Алийими аты ашасын
Алийиме боллук болгъанды Сюлемен
Калгъан джашларыһ джашасын

Карагъан халқдан ыйлыгъып койдум
Алий кайгы сёзюё барыргъа
Сюйген теһлерийден болгъаем
Алий тутуп кабырыһа салыргъа

Сени кабырыһа алай салырем
Аллыһ кыбылагъа айланып
Алийим а келе турады дейле
Кара джамчысына байланып

Юйгюзню артында кёгет терекле
Анда бишмеймилле балийле
Алий Алий деп есиме салалла
Аман чечек кырлык сабийле

Иһир ала болса бир бек куванеем
Аллыбыз капхактан ёрлесей
Кадетди дейле сёзюю етелле
Алий атыһа минип тебресей

Шахар доктурла джарайт дейле
Авругъанлагъа багъаргъа
Дарман а джапырак болгъаем
Алий джараларыһа джагъаргъа

Алийиме мен а каптал тиккенем
Кашимирлени моруннан
Алийни сайлап хой хой алгъанем
Джигит теһлерини онуннан

Партабагына кюмюшдю дейле
Аны безгилери алтыннан
Джаным а чыкгыынчы кетерик тюлме

Алий кабырыһы катыннан

[Алийни кювюню огъаргъы вариантын

Сылпагъарланы Казийни

Джырлагъанын талай джолда тыһылап,
Есимде тутуп джазывгъа кёчюрген едим.
1949 джыл, Якапынар елде].

Сылпагъарланы ЙЫЛМАЗ

НАРТСЁЗЛЕ

- Балтаны кёлтюрсеһ терек солув алыр.
- Бёрюню бир кюню ач бир кюню ток.
- Бёрю да аджашхан малны ашайды.
- Бёрю хоншу кошуна чапмайды.
- Бёрюню кючюгю карнында улур.
- Бёрю азыгъын кеси табар.
- Бёрю картлыгъында джубуранчы болур.
- Бёрюню катында ёсген ит кой кесер.
- Бёрю койну ала тебресе тамгъасына карамайды.
- Бёрюден коркгъан мал курамаз.
- Бёрюню насыбы аллында.
- Бёрю сюрювге кирсе куру чыкмаз.
- Бёрюню терисин алгъанларында да
кёзлери койлагъа таралып еди.
- Бёрю тюгюн ташласа да кылыгъын ташламаз.
- Бёрю чегетден коркмаз.
- Бёрюню баласы бёрю болур.
- Билген джерде тукум сыйлы,
Билмеген джерде кийим сыйлы.
- Бувунуһу силкгенликге колуһу кайры атарыкса.
- Бувунуһу силксеһ да бармак тюшмейди.
- Бир ёгюзню бойну была миһ ёгюз сув ичер.
- Бир айтдырып етсеһ сен етерсе,
Еки айтдырып етсеһ мен етерме.
- Бир атха еки хамут салынмаз.
- Бир аягъы тёрде бир аягъы кёрде.
- Бир джылгъа коян тери да чыдайды.
- Бир сылхыр кой бютёв сюрювню боклайды.
- Биревню атына минсеһ джеһил тюшерсе.
- Биревню катыны биревге кыз кёрюнюр.
- Бир кюн толо бут, екинчи кюн куру джурт.
- Бирев была урушсаһ, бет бетге карар бир джер кой.

- Бири бирин суймеген,
Бирин Аллах суймеген.
 - Бири бирин джаратмагъан,
Бирин Аллах джаратмагъан.
 - Бувулсаӊ да терен сувда бувул.
 - Бир абынӊан миӊ сюрюнюр.
 - Бир джанӊылгъанны Аллах да кечеди.
 - Бир кюнлюк джолгъа чыксаӊ да бир ыйыклык азык ал.
 - Бир кюнню нёгер болсаӊ, миӊ кюнню салам бер.
 - Бир котур кой сюрювню гевюз етер.
 - Бирден тайгъан, миӊден таяр.
Чёпден тайгъан кёпден таяр.
 - Биревню алтынындан есе касе багъырыӊ ашхы.
 - Бирев берген была бирев бай болмаз.
 - Бирев бёрк етеме деди да ёре етди,
Бирев аны кёрдю де төре етди.
 - Бирев гыбыт была джав чайкай есе,
Бирев да кюрек была халджар кюрейди.
 - Бирев катын келтире, бирев атын ёлтюре.
 - Биревню кыйынлыгъын бирев билмез.
 - Бирев сени таш была урса, сен аны аш была ур.
 - Бирев татып калыр, бирев катып калыр.
 - Биревге уру казгъан кеси тюшер.
 - Биревню хычынындан кеси гырджыныӊ ашхы.
 - Биревню чуругъуна аягъыӊы сукма.
 - Бир алынӊан миӊ сюрюнюр.
 - Бири ов бири кара шав.
 - Бек кызгъан кызув терк сувур.
 - Биревню мёлегинден кеси шайтаныӊ ашхы.
 - Бола есеӊ теӊ бол
Болмай есеӊ кеӊ бол.
 - Бугъа секирир орнуна ийнек секире еди.
 - Болджаллы ийни бёрю ашар.
 - Болур адам он джылында баш болур,
Болмаз адам кырк джылында джаш болур.
 - Боллук была ёллюкге мадар джок.
 - Борчну амалы берип кутулгъанды.
 - Борч кувана барыр да джылай келир.
 - Босагъадан атлаялмагъан картны
тогъуз авушдан авар кёлю барды.
 - Босагъаташ юге кирмез,тыбырташ юйден чыкмаз.
 - Бош олтургъандан бош айланӊан ашхы.
- (Ахыры келлик санда)

АЛЛАХ АМАНАТЫ БОЛ КАРАЧАЙ-МАЛКАР

Ыстампул шахарда азан тавуш
Харам джукудан уятды мени.
Карт, джаш да намазгъа уюду
Муслиман миллет уялтды мени.

Тюркню рухун аһылар ючюн
Кел, мында межгитлени кёр.
Азан тавуш алай келеди
Кёкледен тегюлгенча нёр.

Тюрк теһизге кошулмаса тав сув
Куруп каллыгъын аһылады.
“Аллах, Аллах-тиним, тиним” деп.
Дуниягъа джаһыдан карадым.

Тюркде болсаһ да, Кафказда болсаһ да,
Кеси юйюһдесе, юркме сен.
Тюрк дуняны мийиклигисе
Кафказ тавладан тюрксе сен.

Тюркню киндиги Истампул есе,
Тюркню башы Карачай-Малкар.
Мийитавну теппесинден азан кычырылса,
Аһа Европа кой, бютёв дуня тыһылар.

Мен Тюркме, Тавлума, Аланма.
Алхамдулиллах муслиманма.
Джашаргъа кереклисин аһылагъанма
Аллахны джоругъу была, Куран была.

Алай Аллах бизни джаратханды
Кавумла етип, тил-джурт да берип.
Ма аны ючюн мен казават етерикме,
Аланы джанымдан сыйлы да, багъалы да кёрюп.

Диним, тилим, халкым, джуртум,
Сизни саклаялсам, маһа ёлюм джок.
Карачай-Малкар, тилегим дж

КАРТДЖУРТ

Ескеривлерим...

АНДАН МЫНДАН ЕСИМЕ ТЮШГЕНЛЕ

Сылпагъарланы Йылмаз

Елни джашлары бош заманларында спор еришивлеге бир да ёч болувчан едиле. Артыксыз да кач арты была джаз аллында иш аз болады, бош заман кёпдю. Карабашланы Хайитбийни юйюню артында кей бир майдан бар еди. Джашланы еришивлери алайда бардырыла еди.

25 джылны тубюнде болгъанладан гыртчы джашла бирбирлери была тутуша едиле. Пилатоп ойнав ем суююлген бир спор еди. Пилатопну адам ортасы болгъан адамла да суююп ойнай едиле. Колташ атив да алай еди. Кыш да болса джаз да болса, койташ атымгаъан кюн озмавчан еди. Секирген спорла да кёп етиле еди: ючден секирген, юч атлап секирген, часып келип секирген, мийикден секирген, амма джукка етип секирген, д.б... Тамадаракла хакимлик / тюзкишилик ете едиле. Бирбирледе сабийлени джыйып аланы да бирбирлери была ериштиривчен едиле. Бу алапат спорладан енди колташ болмаса бири да калмагъанды. Футбол топ елlege киргенинде бары да унутулду.

Ендиги тёлюле Карачайны миллет спорларыны атларын да билмейдиле.

Артыксыз да колташ атханда алчылыкны джылла узуну кишиге бермей тургъанла да бола еди. Сёзючюн мени теим, анакарнашым Акбайланы Джанболат быладан бири еди.

Джашавну ичинде "чам затла" да кёп бола еди. Калгъанны коюгуз, дин джашавну юсюнден да чам-кюлкюлюк ишле болувчан еди. Сёзючюн, Борлаклары Кёккез кара танымагъан бир адам еди. Карачайдан 8-9 джыл болуп келгенди. Арт ала азан кычырыгъа юренген еди да минарагъа суююп ёрлей еди. Кесини да алапат конёурав авазы бар еди. Ол кёзювде джумхуриятчыла азанны Тюрк тилге кёчюрттюп тюркча кычырта едиле. Ертден азанда айтыливчу "Ассалату хайрун минаннавм" деген сёзлени тркче магъанасы олду: "Намаз джукудан хайырлыды". Кёккез харип бир кюн ертден азан кычырыгъа деп минарагъа ёрлегенди. Акыртын акыртын азан кычыра келгенди да кёзюв огъарыда айтылгъан сёзlege келгенинде "Джуку намаздан хайырлыды" дегенди да джибергенди. Сора бир кесекни мурукку етип, джаёылыч айханын да ескерип "мааа!" дегенди, халатын тюзелтгенди. Алай а Кёккез харип тайны бурну карагъанлай азан кычыргъан есе да ол кёзювде орундан кобуп арбазда малгъа карай айлананла была кеси кереклилерине айлананла Кёккезни азанын ешитгендиле. Не етеригед харип елни авзуна тюшдю, арtdан "Кёккезни

азаныча” деген сёз айтув болуп, чам хапар болуп айтылып турган еди. Аны бююн да унутмай айтханла бардыла.

Аджиланы Харун Ефендини джашы Гюрбюз была мен сабийлигибизде да, джашлыгыбызда да межгитге джюрюрге ёч едик. Бир да алив авазы болганы себепли Гюрбюз ким да сюйюп тыйыларча тавушлук азан кычыра еди. Ол кёзювде екибиз да джетген джашла болган едик. Бир кюн Гюрбюз азан кычырды, биягынлай муваззинлик етди, намаз кылдык да межгитден чыкдык. Екибиз да Тёбенелге таба айландык. Орамда Гоштюйме харипни тувдугу Джавхарга тюбедик. Джавхар джылы еки джыйырмань озган, юленмеген бир карт кыз еди, чамга да бек уста еди. Бизге айланды да: “Кёр аланы... Кюн сайын минарага ёрле да –Аллах еки бер- де да кычыр. Биз бирни да тапмай турганлай, сизни екини тилегенигизкайсы масхапга сыйынады?” деп, чамланды. Хайда кюлдюк, хайда кюлдюк, Джавхар харип да бизге кошулду, дагыда бир кюлдюк. Аны айтханым, джашавубуз татлы еди, иги кёллюк, джашавну кыйынлыгын чамга-накырдага буруп нени да алив джаны была кёрмеклик аламат адетлерибизден бири еди. Былай адетлерибиз еллерибизде ентдра бардырылады.

ТИЛ БУРГАН ...

Бурунйу Карачайда сабийлеге Куран окуганны юретген устазла бир адет салгандыла, ол адет неди десегиз: тили айланмаган сохтачыкны тилин бурган. Устаз кирсиз бир бусхулчук была сабийни тилинден тутуп бурса ачыганына не сёз барды. Алай а тилин бурдурмазга да амал болганды: савга берген.

Бу адетни калай салыннанын да ескертейик: Абдиекни ал джюзюнде “Вассамьи зя-тил бурюджи” деп башлаган бир сувра барды. Былайда озган арабча “зя-тил бурюджи” деп айтылган сёзге Карачай медирселеде чам етип карачайча “тил бурган” деген магана берилгенди. Бу суврага джетип дагыда тили айланмаган сабийни тили айланлык тюлдо, деп хокум етилгенди. Алай тилин бурдуруп тилин ачитхандан есе медирсеге тазир савга келтирип кесин андан кутхарырга да ой берилгенди.

Тазир савга ва алай кыямыт зат тюлдо. Устазланы да сохталаны да кюнорта азыкга ашар затларын медирсеге келтиргенди. Карачай тиширивла карап карагынчы мыа мадар тапхандыла: джавда бишген гардош хычин.

Сабийлери “Тил-бурюч” суврага джетген анала, джавда бишген хычинланы юс юсге калап, катына да чайкалган джавну салып медирсеге джиберип тургандыла. Устазла да сохтала да тегереклешип савга хычинланы ашап, калганын да джарлы юлге савгага бергенди.

Былайлык была устазла ишни чамга накырдага буруп Куран окурга юреннени сабийлеге сюдюргенди, сотсиял болушлук тинни ёсдюргенди, тостлукну-карнашлыкны бегитгенди. Муну аламат бир адет болганына не айтув барды? Уруп, туюп, балака салып сабийни коркутмай, джарашуву была окурга, динин юренирге тырмашдырганлык керти да иги адетди, алив тукум бир педагожик джорукду.

Мени сохталыгъымда бу адет кызыв джорюй еди, энди модерн джорукла была Куран окургъа юрениледи, бу себепден миллет адетлерибизден “Тил бурган” да унутулганды.

ЕДЖИКЛЕВ...

Карачайлыланы “еджиклеп Куран окутургъа юретген адетлери” да бек алапат бир джорук еди. Сёзючюн “Алхам сувраны” еки сёзюн карачай еджик была еджиклеп юлгю берейим: Елип лам сын ал, хамим сынхам “Алхам”, дал турду “Алхамду”, лам лам асыралил, ламелип сылла, хей асырахи “лиллахи”, раббий сынрап, бий лам асырапбил “раббил”, айын елип сын а, лам сылла, мий мий асырабий, нун сын а “ялабийна” ... Бу, тавушлук бир еджиклев джорукду. Сохтала бары бир авуздан тавуш салып еджиклеп тебреселе, сейирге кара да кал. Биринчи болуп бу джорукну кимни салгъанын билген амалсызды, алай ким есе да алапат бир джорук ортагъа салганды. Джейл юретирге модерн джорук тап есе да, адамны еджиклеп юреннин унутургъа амалы джокду. Карачайны еджик джоругъу Тюркнюкюнден тапды, пратикти. Мен еджик была Куран окургъа юренненме. Ендиг устазланы мыъа кёллери кюллюк есе да Куран окугъанны сюйюмлю, завуклу халгъа келтиргени себепли бек джаратама. Болса да кёзювю озган затны ызына кайтарган кыйынды. Ендигиле Карачай еджикни билмейдиле.

ДЖАНЪУР ДУВА...

Бизни ел бир да кургъак джерде орналганды. Бир бир джыллада тамчы тюшмей калганы да болады. Быллай кургъак джыллада джамагъат джыйылып “Джаур дува” етерге деп ел тышына чыгъывчан еди. 1948 джылны джазы бек кургъак болду. Майыс айны башында болурму еди дейме, карыву болган юле бирер козу бердиле, базардан да машаок была пиринч алынды, савут саба да джыйылды. Ел бачханы тал тереклерини арасында казанла салындыла. Барыбиз алайда джыйылдык. Уллулада мыдахлык, сабийледе ва куванч белгили бола еди. Кочхарланы Сары Алий да шапа. 30’дан артык козуну кабугъун алып, туврап казанлагъа толтурдула. Олбир джанында да джамагъат, ефендини артында кыбылагъа айланып тизгинленди. Барыбыз ол етген тимеклеге “амин!” деп кошула едик. Сабийлени джюреклери уллула чаклы бир кыйнала болмаз еди, “джаур дува” бизге той оюнча келе еди. Дува бошалгандан сора хар адам кеси табагъын аягъын алып, шапа Сары Алийни аллына барып ет была пилавдан азыкгъын алды, мен да алдым. Джюзле была адам ашарыкгъа мыллыгыбызны атды, алай а сени джаву ашасын ол хантны. Сары Алийни шапалыгъы аллай бир болур еди, ет джалын ийисден, пилав да какча бирбирине джабышхандан тилге салынмазча татывсуз еди. Кёлюм булгъанып ашайлмадым, калганланы кёбю да ашайлмады. Дунияны ашарыгъы зыраф болду. Картладан бир кавумла накырда кюйде Алийни шапалыгъын селекеге алганла да болду. Чачыла тебретдик, кёкде бир еки булут кёрюндю есе да джаур джавмады. Ол джыл сабанлагъа кирилмеди. Аны айтханым, ашатып

ичирип етилген джаһур дува кургак джерледе муслиманланы атив
адетлеринденди. Джамагъатны бары Аллахны аллында тептей болуп тилек
етеди, джарлы халк да етден тояды. Ендилен да ашарык ичерик была джаһур
дува етген адет да коюлганды. Джамагъат межитге джыйылып дува етип
кояды. Дуваны кайда да етерсе, мына не айтыв барды, алай а ел сыйлагъан
адет иги кюнде да аман кюнде да бирликни кючлендирген, инсанланы
бирбирлерине илешдирген алапат бир адетди.

МАЛКАРЛЫ МУХАММАТНЫ ДИН НАЗМУЛАРЫ...

КАБЫР АЗАП

Дженин тений бирбиринден кечгенде
Аджал ичкилерни сувмай ичкенде
Джейсиз хал'атларыи сени бичкенде
Алдатмагъыз ахыр заман дунягъа

Азраил алыр сюйген джаныи
Тар кабыргъа салыр назик саныи
Атай анай билмез сени халыи

Ол заманда сорувчулар джетиерлер
Атив кюйде саа суал етерлер
Джавап берсеи икрам ийдуп* кетерлер

Ахшы аман етгенлериин чайнатыр
Ичиндеги ичегилериин кайнатыр
Амалларыи джазып бойнуна байлатыр

Мункир-Накир каршы келип сорганда
Джувап билмей хайран болуп калганда
Тар кабырыи джандан отдан толганда

Урувчу токмагъы колунда болур
Аллахны Пайгамбарны кимди деп сорур
Джавап бермесеи кетюрюп урур

Джаһыз уруп сен факырны тас етер
Куртгъа кумурсагъа аш етер
Кабырыида алван азаплар етер

Курт кумурса ичер акгъан каныи
Азап берип кыйнар азиз джаныи

Ким да билмез анда сени халыһы
.....
Азап берип джюрегиһи кюйдюрю
Иегилериһи бирбирине кийдирир
Аллахны Пайгъамбарны хаккын билдирир
Алдатмагъыз ахыр заман дунягъа

* Ийдуп : колджазмада ийдуп формунда джазылгъанды. Етип не да айтып халда окургъа боллукду. Маһа кёре “Етип” окугъан тюздю. Картларыбыз да “етип кетерле” дей едиле. [ЙН].

ТОХЧУКЛАНЫ Уфук Тавкул

ГОШАЯХ БИЙЧЕ КАЙСЫ ЁМЮРДЕ ДЖАШАГЪАНДЫ ?

Карачай-Малкарны белгили халк джырларындан биринде, “Гошayah Бийче была Каншавбийни Джыры”нда, Кырымшавхалланы Бекмырза бийни джаша Каншавбий была аны катыны Гошayah Бийчени хапары айтылады. Джырда айтылгъан хапар кайсы ёмюрдеде баргъанды? Аны юсюнден алимле иги ес бёлмей, ол иш төрт джюз джыл мындан алгъа, Карачайлыла Басхан авзунда джашагъан кёзювде болгъанды, деп оюм етелле. Ишге тарих документлени сюзюп карасак, ол оюмну тюз болмагъанын кёребиз. Аны юсюнден мен кесим билген затлагъа кёре оюмуну джазама.

Алгъы бурун, джырда айтылгъан адам емда тукум атланы колгъа алайык. Джырда Карачай бий Бекмырзаны Камгютбий, Елбуздук, Каншавбий, Гиластан деп төрт джашы была Гошayah Бийчени атлары сагъынылады. Халкда джюрюген хапарла болмаса, аланы Карачайны тарихинде кайсы ёмюрде джашагъанлары толусу была белгили тюлдю. Не ючюн десегиз, аланы юсюнден тарихде джазылып бюгюнёе калгъан бир белги джокду. Аны себепли аланы кайсы ёмюрде джашагъанларын тюзюнлей айталмагъан бир-бир алимле, ала төртджюз джыл мындан алгъа джашагъандыла деп коядыла. Джырда дагъыда бир Кабарты бийни, Хадагъужуклны Гюргока билни аты айтылады. Ол бий, Каншавбийни емчек карнашы болгъанды.

Хадагъужукланы Гюргока бийни аты Гошayah Бийче была Каншавбийни кайсы ёмюрде джашагъанларыны юсюнден ажымсыз бир тутхуч боллукду.

Карачай тилде Хадагъужук деп айтылгъан Кабарты бий тукумну атына Кабартылыла кеслерини тиллеринде “Хатохшук” дейдиле. Хатохшук бий 17. Ёмюрде джашагъанды, 1650.

Иналны юзюгюнден келген

Джылда ёлгенди. Кабартыны баш бийи

Кабартыда Хатохшуклары деген тукум 17. Ёмюрден сора аны юзюгюнден джайылгъанды.

Хатохшукну бир джашыны аты Кургокуе еди. Карачай джырда айтылгъан Каншавбийни емчек карнашы Гюргока бий ма олду.

Алай есе, Каншавбий была Гошаях Бийче төрт джюз джыл мындан алгъа джашаргъа мадарлары джокду. Ала бир да ажимсыз 17. Ёмюрню аягында, не да 18. Ёмюрню аллында джашагъандыла.

[Автор Тавкул былайда бираз джаһылады. Кеси айтханӀа кёре, Гюргока бий 1650 джылда ёлген есе, джырда аты айтылгъан адамланы бары, 16. Ёмюрню ахыры была 17. Ёмюрню ал джартысында джашагъандыла. Бу болумгъа кёре алимлени айтханлары Тавкулну кеси билген затларындан керти болурламы ?]

ТОХЧУКЛАНЫ Уфук Тавкул

КАРАЧА-МАЛКАРЛЫЛА... ЁМЮРЛЮК КАРНАШЛА

Кар тавланы ёзенине кысылгъандыла,
Бир атаны тулпар тувгъан егиз баласы.
Юйюр болуп ёмюрлени джашагъандыла,
МиӀи Тавду тавларыны ёхтем каласы.

Тавлу халкым тамырларын терен салгъанды
Кюн чыкгъанда Малкарлыны джарык джырына,
Кюн батханда ежов етеди Тавлу Карачай.
Карнашланы бирча болгъанды джазувлары да,
Куванчны да, джарсувну да бирге джашай.

Кобуз тартушла, харс тавушла ешитилед тойда,
Тас болмазча тавларына бегип калгъанды.
Тав башладан айтылады Тавлу Орайда.

БАЙРАМУКЛАНЫ Фатима

"Мен кызбай едим да урдуртмай едим кесими..."

Гочияланы Лиза, 78 джылгъа келген амма (1991 джылда). Знаменка елде джашайды. Башиесин, картджуртчу джашны Гочия улу Хызырны урушха ашырып, абаданчыгъына-тогъуз, гитчеси да-койнунда, төрт сабий была калып, аланы да чарпытмай, кёзкюнчюлюкден сав чыкгъанына кеси да сейирсинеди.

Аны балаларына ва коркув, Кара Гюрге КюнӀе дери да казават была бирге келген еди. Фашистле (Алманла) Картджуртха кирген кёзювде (Лиза ва анда джашагъанды) аскерчини юдегиси деп, ала аны кыйнар ючюн коймагъандыла.

Елде немчала (Алманла) тургъан төрт ай была онбир кюнню хар бирин есине тюшюреди амма. Калай унутсун, сабийлери была анасыны джанларын саклар

ючюн, башха амал табылмай, кышны кыямытында, фашистледен качып, сувук дорбунда талай кюнню кечинӊенлерин?

Лизаны 1941 джыл августну (Агустос) 24-де казаватха кетген башиеси Хызыр, 1947 джыл апрелни (Нисан) 4-де, юйдегисин излей, талай джерни да авлап, тренде сабийлерине деп алып келген хапчюгюн да урлатып, кеси да ачдан джунчуп, была джашагъан джерге алай келген еди. Ол да казаватдан “кысталгъан” аскерни джашланы джазывларын сынагъан еди.

-Немчаладан каллай бир коркханыма кара, дорбунда тургъанлай, елни орамларында айланӊан пасыкланы аяк тавушларын ешитгенча бола едим, дейди Лиза. –Кеслери да сувукну чырт кѳлтюрмей кѳре едим. Юйлеге джайылып, маджал джувургъанларыбызны алып, орталарын тешик етип, боюнларына кийип, сбыртда-колда постала курагъан едиле. Уллу тазыбыз, маджал лампабыз аладан калмай, джаратхан затларын хант болсун, хазна болсун, соргъан-оргъан болмай алып... Биз джарлыла да, адамны ачитмасала, нени алып коярык еселе да деп, башха карывубуз болмай. Елден, тѳрт ай была онбиринчи кюнлерине чыкгъан едиле, кеслери да мурдарла, талай адамны ѳлтюрюп. Куру мен билип: Ебзе улу Сапарны, Ёзден улу Абрасалимни, Каракѳт улу Асланбекни. Гылов улу Османны ва кете туруп ѳлтюрген едиле.

Кѳчюрюлгеним а мени Кызылкаладан еди. Анда анамы карнашлары джашай едиле да, малчыкларыбызны кыш ала кечиндирселе деп, анамы да сабийлени да алып, ары келген едик. Келсек келейик, юйюм ырысхым Картджуртда, малчыкларым Кызылкалада худжу калдыла...

Кѳчюрюрлеринден еки-юч кюнню алгъа, бир кавум тиширыв болуп, Кызылкаладан Пашинискеге сатывчукла етерге келебиз.Кече бир абазалыны юйюнде калабыз. Ол бизге: “Ой джарлы карачайлыла не айланасыз? Сизни кѳчюрген етерикдиле...” дейди. Меӊе ва ары дери елде кѳчюрюрге келгенледен бир аскерчи джаш, елиӊ кайдады, деп соруп, айтханымда, елиӊе кет,юйдегиӊи да джый да кет, деген еди. Айтыла тургъанӊа ийнаныргъа унамай едик, биз кыйынлыла...

Пашинискеде бизни кѳчюрлюк ешелонла (трен катарлары) да кѳрюп: Мал джюклевчю вагонлагъа бизни?” ... деп, аӊа да ийнаныргъа унамай, сатывчукла да етип, ызыбызгъа баш атабыз. Екинчи кечени Джѳгетейде калып, аякларыбызны да хыппил етип, ючюнчю кюн Кызылкалагъа джыйылабыз.

Мени была кайтханладан юйлеринде мал кесерча адамы болгъанла, кече джатмай, мал кесип, етин тузлап джолгъа алай хазырланӊанла да бар едиле, анам была мен а, не?!

Таӊ аласы была келип, чыгъарып тебреселе, джылайма джарылама: “Мени кайры елтесиз, еркишимказаватда, ырысхым Картджуртда” дейме. Десеӊ, дей тур. Аскерчилени бири: “Раѳнӊа (илче) тюшюрюрге керекбиз, алайдан ырысхыгъызны алыргъа юйюгюзге иерикдиле” деп алдайды. Мен да аныѳтюрюклерине ийнанама...

Машинаны башында олтурур джер табылмай, ол аман джоллада сабийле машиналадан чартлап кетедиле деп, есим чыгъып, тѳрт сабийни биргелей,

кучагыма джыйып, Джөгетей аягына алай джыйылган едик. Бир кесек нартюхчюк болмаса, не ырысхым не азыгым джок...

17 кюн была 17 кечени елтип, сора Маймак стнитса (истасён) деп бир джерде төгедиле. Ол кюн алайда ешикте атылып калабыз. Колларына джук алып чыгьалганланы төгереке джашаганла, хар нелерин тонап, хар ким джылав-кычырык болуп, алайда бизден бир кече ётеди! Тёгюлген миллетни аманлыкчыладан корувларча арабызда аллай еркишими бар еди? Сакатла, калганы сабий...

Мени урланыр затым да джок еди, урланганым да болмады, ов-шав ете ертденбылагьа чыктык.

Алайдан бир клупха елтип куюп, салам отда кайнатып бир кёк шай береди. Аны да ичелмедик. Сора Фрунзе областда (илде) Грозное деп бир елчикге елтип, юлге юлешдиле...

Бизни бир туюбюз да каллык тюл еди, миллетни джигерлиги болмаса. Анда джашаганла биз ес джыйганыкда, артдаракда алай айта едиле: "Сиз тюшген болумгьа биз тюшсек, бизни артыбыз боллук еди" деп. Биз джарлыланы ва етмегенибизми калды? Казакхлылагьа, кыргызлылагьа кийим, чарык тикген да биз едик. Дагыда ишлегенликге, иш хакыны тапсай нек джарлы едий?! Джарлы тиширивла юдегилерине дыгаласдан мюрзевчюкню, увучха сыйынган бирчикни, хызенчикге куюп, колтук тюплерине джашырып... Бригадирле (екип шефлери) да аны сезген едиле да, тиширивланы билеклерин буруп, туюп алай сыйыра едиле. Сыйырып кеслерине ала едиле. Алай джылатып сыйырганларын юдегилерине да калай ашата едиле есе да?!

Мен кызбай едим да урлайма деп кюрешмей едим. Сыртларында камчи ызлары была ишге барган тиширивланы му бу еки кёзюм была кёргенме. "Ёле турган ёлюр от ашар" дегенлей, амалсызгьа калган нени да етип коя кёре едим. Ачдан, авур ишден миллет кырылып калды да. Чегилеригиз бителликдиле, бир да курумаса да сувну кайнатып ичигиз, деп юрете едиле картла. Кесим кёзюм была кёрген дагыда: ай сайын кол салыргьа комендантха барывчан едик. Алайгьа келип, ашыры ачдан диниз болуп, еки атлаушчукдан ёрге атлайылмай, алайда огьуна джыгылып джыгылып калган едиле еки тиширив. Кесим кёрген ишди. Ма бу еки колум была 12 адамы ёлюклерин бастырганма. Джуккаланы Хаджи Муратны кесин да, катынын да, юч сабийлерин да; Ёзденланы Рамазанны да, джандетли болсунла харип, мен салган едим кабыргьа. Долаланы Ахия ва ... Хар ким машак (башак) джыя едик. Ол да бара барып, кулак авушдан чыкмай калган еди. Ёлюп калган кёре едим, харип.

Аны да кёрюне мен салган едим. Каллай кабырла едиле ала?! Тюз енишге казып, кобучук етип, ёлюкню ары салып, кулда была джабып коя едик. Ол кыйынлыгыбыз азды деп, джыл сайын ел совет 500 сом багысы заемге (борчха) кол салдырта еди. Унамаганны кече конторгьа (офисге) сюре едиле, туюп уруп салдырта едиле.

Беш джылны 500-шер сомгьа кол салып турганма. Ой, увахтысыз аджал джокду, ансы... 30 килограм авурлуклары болган тюклени тренё

джюклерге бригадир мени да, еки кызны да истасёнһа (джашагъан джерибизден 6 км. узакда) сюреди да, барабыз. Ийирде ишден бёлюннюксюз деп, юйге иймейди. Кече калгъан джерибиз бетонну юсюдю. Олтурабыз да не етейик, олтурмайбыз да таһа калай чыгъайык? Алайда бир кече тюш кёреме: бир гурт тавугъум болгъанча болады да ол кырылып калады.

Джуджекленни сибирип капхактан атама... тюшюмю анам была сабийлеге буюрама (джоралайма), шашаргъа джетеме. Кызла кёлюмю басаргъа кюрешедиле. Мен а бешисин да еки килограм гардошчук была коюп келгенме! Тохтамайма да, келеме юйге. Бары да сав-есен. Ертденбыласында башчы чакырады:

-Нек етип айланаса, быланы да ишден бёлюп? Деп, кызла ючюн да урушады.

-Аскерчини юйдегисин ёлтюргенми етериксиз, сув ичирирге адам коймай катларында? Дейме мен да. Барлык тюлме!

-Бурнуһу учу была джол салып барырса, дейди ол да меһе.

Бармай не карывуһ бар еди, дагъыда 15 кюнню туруп келген едим... "Ой джарлы сен, бизге джук да боллук тюлдю, сен ёллюксе бизден алгъа, дей еди анам. Джилигий сары келгенсе да, аны была айланаса".

Еки палтон джавлугъум бар еди, ала была белими каты катдыры, джай да, кыш да алай айлана едим. Алайсыз ол авур ишледе ишлеп, джаным сав каллык болмаз еди.

Отуз килограм авурлуклары болгъан тюклени (джюнлени) тюплеринде калып, кёлтюрелмей дыгалас етсек, бригадир:

-Нее, карывугъуз Кафказдамы калгъанды? Деп, хыликге ете еди. Аягъыбыз была джер каздыра едиле. Джаныһа солув алдыыргъа коймай, алай ишлете едиле. Бригадир "Хура" десе, ишлеп башларгъа керек едик. Олтуругъуз, деп коллары была кёргюзте еди. Олтургъаныһ была теһ ёрге кобарып...

Мен етмеген не иш калгъанды?! Ансына пеливан кёре едим. Колумдан ырысхымы алгъанлыкларына, биргеме маһылай ырысхым баргъан еди да, ол тёрт сабийни сакладым, Аллахгъа болсун шукурла...

["Бушув Китап" атлы китапдан алынһанды].

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

Мехмет Акиф ЕРСОЙ

МАҢЫЛАЙЛА ТЕРЛЕРГЕ КЕРЕКДИ

Дуния башы тюбюне болуп, сен сейирсинип тургъанда,
Бюгюн иесиз, кыйынлы болгъанса тувгъан джуртуһда.
Джашав сени да хакыһ, аны кюреш была болады хаклав,
Саһыравду кёкле, бир тавушуһ чыксын: хак давлав!
Бу милёнла была давдан ыһычхайды ёзенлер, тавлар,

Буюгъуп джылагъан иесиз харипни ким тыйылар, ким айылар?
Сюркелесе сен сабийчикча джерледе, ентда джуклайса,

Адам улу козгъалып джерни кёкню алгъанды, сен а карайса!
Вулканланы учуруп айланады арасында дуняны,
Джаханимлини джуклатып, джюздюреди кёкюрегинде сувланы.
Казады кёрлени, ишанла табады джашавну тамырларындан,
Тешеди уфукланы*, бир затла сезеди Кудретни сырларындан.
Джерге тутмак болгъанды, джесир бола барады заманъа,
Ов мен харип, ие болургъа кюрешеди А'ламны юч джанына!

Табигъат мий курч колгъа ие кёзювде, артык бир кол
Калай кючлю тахтагъа олтургъанды, када да хайран бол!
Огъай, куру бир кол тюл, мийле-милёнла была колла
Джайыз кол кибик ишлейле, таймаздан бирге болуп джолла.
Бюгюн джайыз ишлегенни неди хайыры? Куру да заран,
Бирер бош джыламукду тамгъан, бирер бирер майылайдан!
Дуня тюрленгенди, джайызны бармыды етер мадары?
Тынчайгъан орунудан кобуп, джол салгъын кум тюзледен да ары.
Джашалмаз былай джайызлай, заман биригив заманы,
Талк болургъа излемей есей, джок есе кырылыргъа ниетий.
"Бирлиги чачув-кучув болсун" деп, чабывулла Ысламгъа.
Узак болсаң да ийнанма, джамагъатдан узак болма.
Ешит керти би хокум барды, джалларгъа джок майдан:
"Джамагъатдан узак тургъан, узак кетеди Худайдан".
Неди, ийман кибик джаклап тургъан динсизликни?
Ояргъамыды муратый, чачылыргъа джетген бирликни?
Каллай бирлик миллетле барды төгерегийде, кёзге сал,
Калай ашхы бирикгендиле, аладан тергев ал!
Джок болургъамыды огъесе муратый! Бек коркув етеме, джандый;
Сен джесирсе, джашаргъа ёлюрге да бармыды хакий?
Джюгений кимлени колунда есе, аланыкыса енди сен,
Хайванча чыдайса, барлыгъындан тергев алыргъа излей есей!
Езилген, ыйычхагъан, кюйген, сюркелген... Джесирликни кануну,
Ёлюмдю бу дуняда, джесирлени ахыр завуклугъу.
"Мен да инсанма!"^десең, канарык ким? Ем неге кансын?
Огъай! Еркинлигий, хакий саклансады инсанлыгъый.
Бу еркинлик, бу хак бизден бюгюн, тохтасуз иш излер,
Неди юч-тёрт майылай! Бютев халкны майылайындан аксын тер!

Мехмет Акиф Ерсой (1873-
джараштыргъан шайир.
окулгъан китапланды.

1936). Тюркню миллет орайдасын
"Сафахат" атлы назму китабы ем кёп

* Уфук: джер была кёкню бирлешгенча кёрюлген джери.

ХОШКЕЛДИЙ “ИЛАЧИН”

Атаджурт Карачайда, биринчи болуп “Илачин” атлы, суратлы бир сабий дергини чыгъарылып тебирегенин юренип бек куванъанбыз. Дергини баш редактору Сылпагъарланы Кулина, биринчи сандан бизге талайын джибергенди. Биз да аъа бюсюрёв сыпас етип ашхылыкла тилейбиз. Дергини кабыны ал бетинде джыл кёзювлени кёргюзген суратла басмаланъанды. Быланы катында “Ноел Папа” была бир да “Ноел Терек”ни сураты кёрюледди. Дерги Карачай тилде чыкгъанына кёре, муслиман сабийлеге куллук иннети была чыкгъаны белгилиди. Бу себепден Ноел Папа была Ноел терекни салынъанын тап кёрмегеними чертерге излейме. Дергини кабыны ич бетинде бир лачин сурат была Сылпагъарланы Кулинаны “Илячин” атлы назмусу есленеди. Бу сабий назмучукну “джыр” етилип джырланъаны да белгили етилгенди, “макам ноталары екинчи нумерде берилликди” деп. “Илачинни юсюнден” башлыклы, Алийланы Солтан была Ёзденланы Романны китабындан алынъан кысха джазывчукда былай айтылады: “Карачай-Малкар фолклор аъыда илячин тириликни, тёзюмлюлюкню, асыллыкны, таза кувумлулукну белгисиди. Махтавгъа тыйынчлы тири, асыл халили джашлагъа ‘илячинлеча’, ‘илячин бутаклача’ дегендиле (ентда дейдиле)”.

Илячинни калгъан бетлеринде ма бу джазыvla басмалангъанды:

- Адам улу Нарт была Емегенле (Карачай Нарт таврух). Таврух, Алботланы Айханатдан алынһанды.
- Чыпчык была кызгъанч Хан (Карачай халк джомак).
- Зухрачыкны кайгысы (Ксабий назму), Кечерукланы Бадиматдан.
- Тилбургъучла (сабийлени кыйын сёзлеге джеһил юретир ючюн джарашдырылгъан айтымланы юсюнден алаамат бир джазывчук. Тюркияда былагъа “Текерлеме” дейдиле. Дергиге салынһан еки тилбургъучдан бирин бирин былайгъа алабыз. Джаһы тёлуде муну билмегенле кёп болурла: Джетегейле джети джулдуз
Темирказык, кеси джулдуз,
Арайгъыр была Сарайгъыр
Джети айланып, джетер джерине джетгинчи
Джети айланмай таһ атмаз.
- Адехли Иляс. Тёппеланы Алимден кысха хапарчык.
- Оюмланы Гёзенинде. Бу башлык была белгили филозофладан бейитле (екитизгинле) джыйышдырылгъанды. Адамны ойлашдыргъан бу терен магъаналы екитизгинледен бири да Мевлана Джелаледдин Рюмиден алынһанды:
- “Бир алив сёз сав аскерден кючлюдю,
Намыс кылыч, курч кылычдан кючлюдю”.
- Дергини алтынчы бетинде Карачайны алда айтылгъан адабиятчыларындан Байрамукланы Халимат’ны авушханыны юсюнден хапар бериледи. Ызы была да Халиматны “Айшатчык” атлы поеми кысхартылып дергиге салынһанды.

- Текелени оюнлары. Джибекланы Джебек, бу джазывунда "Аксакал" оюнну кеѝи была аламат суратлагъанды. Кюнубюзде "Аксакал" ойнавчула да, аланы чамлары да унутулургъа джетгенди. Бу себепден, уллу гитче да Джебекни джазывун окургъа керекдиле.
 - Джоловчулук адеп джорукладан. Бу джазывда Карачай-Малкарда джоловчулукну юсюнден джюрюген адетле кысхасы была аѝылатылгъанды.
 - Ана даган бир татлыды билгенѝе" (назму), Зумаккуланы Танзиладан.
 - "Агъаз" атлы джыртхыч хайванчыкны танытхан кызха бир джазывчук.
 - Коркмазланы Фатиманы "Теѝиз джагъада" атлы хапары (хикьясы).
 - Агъазланы Алакёзден алынѝан "Ешиклени ары бир ач" атлы халк джыр.
 - Сылпагъарланы Кулинаны "Кышха назму" атлы шийири.
 - Буруѝу Карачай оюнладан "Боранкелди" ни калай ойналгъанын суратлагъан бир джазыв.
 - "Сёз оюнла" деп да бир бёлюм салынѝанды. Былайда, окувчулагъа тунакы харифле (тавушсуз харифле) берилип, аладан кёп сёзле кураштырыв излени.
 - Кылкыл улу Кюлмезхан хазырлагъан "Сарытюзчюлени Чамлары" деген башлыклы джазывда юч чам хапарчык бериледи.
 - "Юѝбийчеге кенѝешле" деген бёлюмде ва тиширывлагъа тап амалла юретиледи.
 - Дергини арт бекинде "Джамагъатха ачык писмо" деп бир джазывну еслейбиз. Былайда дергини нечюн чыгъарылгъаныны юсюнден окувчулагъа хапар бериледи.
- Мен, карт башым была сабий дерги "Илячин"ни башдан аякгъа дери окуп чыкдым, бек джаратдым. Неси да иги, ашхы, джаравлу. Сабийлени коюгъуз, тап уллула да суююп окурча, хайырланырчады. Кирил была басмаланѝаны себепли мында (Тюркде) окугъан бек кыйынды. Болса да бир кавум джазывларын "Картджурт"ха да алыргъа боллукду.
- Кулинагъа да, болушчу нёгерлерине да бу аламат сабий дергини чыгъаргъанлары себепли уллу бюсюрев етебиз, ишлеринден куванырларын тилейбиз. [Сылпагъарланы Ылмаз].

КАЛАЙ улу АППАДАН Чам Джырла..

Шыбыла тавуш етедиле

Шыбыла тавуш етедиле
 Дарий кызыны сёзлери.
 Кутургъан итча кызыргъандыла
 Салим-Герийни кёзлери.
 Карнашы кеси да была
 Тойда тура билмейдиле,

Накырдаларына кёре джувап
Етсей, бир да суймейдиле.
Башларын уллу кёредиле,
Бири джампик, бири гампик
Болгъанларын билмейдиле.

Сёзчю катынла

Быр быр ете, гыр гыр ете
Ертденден ийир етелле,
Байдуб была Сахай джарыджаяк
Елни сёзюн елек была сюзе,
Ахырларына джетелле.

Чораны джалы

Ей дыппыж, карный джарыллык,
Кош обагъа салыннык,
Ой, азапха сен каллык.
Чораны джалын нек бермедий,
Ол да адам инсан тюлмеди?
Ойсузгъа ой бермедигиз,
Бирге джаратылгъанбыз демедигиз!

Ей Хаджи

Ей хаджи, тюкю хаджи,
Ой хаджи, битли хаджи,
Джуттакай хаджи,
Катынлагъа карайса,
Ерлери джокну марайса.
Аманлыкны ете хаджи,
Хыйладан толу хаджи,
Халмашге болумлу хаджи.
Аты хаджи,
Кеси гаджи.

[“Калай улу Аппаны ызын ызлай” , Ортабайланы Римма-Биджиланы Ахия.
Черкесск, 1995 атлы китапдан алынһанды].

Сылпагъарланы Йылмаз Невруз

НАРТ СЁЗЛЕ

- Бойнуў калын болсун ансы боюнсха табылыр.
- Буздв асырамагъан ёгюз джекмез.
- Бушув кёрмеген куванчны билмез.
- Буюрулмагъанны бёрю ашар.
- Быт деп ийнек савмагъан,
Чух деп атха минмеген.
- Былай барама да арбам авады,
Былай барама да атым ёледи.
- Джарлыны гытысы бвйгъа кала кёрюнюр.
- Джабылгъан авузгъа чибин конмаз.
- Джаз бир кюнню джатсаў
Кыш кёп кюнню абынырса.
- Джазына кёре кышы, тюнюне кёре тюшю.
- Джаз мыйысы кайнагъанны, кыш казаны кайнар.
- Джагъы барда мюкюл джок,
Джагъы джокда ёкюл джок.
- Джаз ойнагъан, кыш джылар.
- Джазыклык бийге ханъа да келеди.
- Джазыв джардан атар.
- Джаявгъа еки алт, атлыгъа бир айт.
- Джюгенсиз ат, ерсиз катын.
- Джарлыны юлюшю байгъа уллу кёрюнюр.
- Джувургъаныъа кёре аягъыъы узат.
- Джаъыз киши бий болмаз,
Джаъыз терек юй болмаз.
- Джалчыны бомджалы джетсе,
Сув челекни босагъадан узатыр.
- Озгъан джаъурну джамчы была кувма.
- Джарлыма деп кыйналма,
Байма деп куванма.
- Джетген кыз джерли ешекни танымаз.
- Джарлыгъа берген джаны ючюн,
Байгъа берген малы ючюн.
- Джыгъылгъан ешек джерден тоймаз.
- Джай джыландан коркхан, кыш аркандан коркар.
- Джай ишлеген, кыш тишлер.
- Джалгъан джолда джюрюген, джардан кетер.
- Джалгъан джолну сибирме, башсыз ишге терилме.
- Джалкавгъа сёз, тёнъекге таяк ётгенчеди.
- Джалчыны джалын бер да джанын ал.

- Джаныһы берсей да сырыһы берме.
- Джанһа джетсе, джанһа кюч келир.
- Джаныһ карнаш болса да малыһ карнаш болмаз.
- Джан кыйналмай иш битмез.
- Джан есен болса мал табылыр.
- Джанывар да джавун таныйды.
- Джаныварны да джаны кесине багъалы.
- Джаһур джавса сүв кобар.
- Джаһы келинни аягындан,
Сюрювчюню таягындан.
- Джаһыз малны джанлы кабар.
- Джашыһа базар хантны татдырма,
Кызыһы ел юйюнде джатдырма.
- Джарлы кёлю джарык.
- Джарлыны ешигин махтагъан джабар.
- Джарлыны ашы аллына келсе, бурну канар.
- Джарлыны бир кюню болур,
Ол да джаһур была джел болур.
- Джеталмагъан джер тырнар.
- Джаһур коркувун ел етер.
- Джаһы карда алда барма
Увак чырпыда артда калма.
- Джаһы сибирикги атив сибирик.
- Джаһыны тапдым деп ескини ташлама.
- Джаһы юй мака каклар.
- Джаһыз атлыгъа катылма.
- Джаһыз бала ерке болур.
- Джаһыз кол тюйме тюймез.
- Джаһыз кылдан аркан болмаз.
- Джаһызны оту джарык джанмаз.
- Джаһызлык джавдан кыйын.
- Джаһыз джашав, кыйын джашав.
- Джаһылмагъан джаяк болмаз,
Абынмагъан аяк болмаз.
- Джаравлу хансны катында джаравсуз ханс да ёседи.
- Джаравсуз агъачны чыгъанасы уллу болур.
- Джарлы азыгъын алгъа кабар.
- Джарашув сюйген джалынчак.
- Джарлыны ашыгъы алчу турмаз.
- Джарлы болма, болсаһ да арлы-берли болма.
- Джарлы еки сатылыр, бай бир сатылыр.
- Джарлы койса бай алыр,
Сокур койса сав алыр.

(Ахыры келлик санда)

ХАЛКЁЧЛАНЫ Хасан

ЕЛИМДЕН УЗАҚДА

Балинсада терезеден карайма,
Мутхуз кёлню Кара теһизге ушатып.

Мувал ёсген карагъачланы
Субай наратлагъа ушатып.

Ак халатла кийип кара адамла джюрюйле,
Кеслерин керти доктурлагъа ушатып.

Мени кёре адамла келелле,
Кеслерин джувукъа-теһе ушатып.

Сырдаря джагъасында муслиман кабырланы,
Мен Кумуш кабырлагъа ушатып.

Кабырлада еки кара каргъа кёреме,
Дунияда еки борчума ушатып.
Казакхстан - 1985

ИШЛЕГЕН ИШИМ

Аджашхан дуня куршалайд мени,
Джаһыз кесимме ичинде.
Муратларыма ушаш ишлени,
Кёреме куру тюшюмде.

Джашагъан юйюм, ишлеген ишим,
Барысы маһа башхала.
Кеси орнуму тапмай джашавда,
Тохтавсуз излей кыйнала.

Джюрегим кёкге тартханлыгъына,
Аягъым джерге байланып.
Ётюп баралла ашхы джылларым,
Керти джашавдан кеһ калып.

КУЛИЙЛАНЫ Кайсындан сайлама шийирле...

Т И Ш И Р У В

Саһа сав дуня аз аман сёзмю айтды?
Саһа дуня аз алапат сёзмю айтды?
Мен кесим саһа аз аман сёзмю айтдым?
Мен кесим саһа аз иги сёзмю айтдым?

Не да айтылсын, дуняда аллай гёген
Болмады сени тазалыгыһ сыйынһан
Дуняда аллай сув болмады, сендеги
Тазалыкһа да тазалыгы теһ болһан.

Джерден сора дуняда сени кючюһе
Теһ болаллык кюч болмады, ентда болмаз.
Джерден сора сени тёзюмюһе джетген
Тёзюмлюгю болһан да табылмады зат.

Джер юсюнде сени отуһдан кючлю от
Табылмады: джылытса сав дуняны.
Тамагыһда джырлайдыла бар булбулла,
Сав дуняны тутаса кол аязыһда.

Савлай дуняны кюню, еки кёзюһде,
Сендеди сав джерни сейир чомартлыгы.
Бар дуняны кылычлары да аллыһда
Джерге ийилсинле, кючюһе бой салып!

Сюймеклигибиз да, кючюбюз да сенсе,
Толһан толмаһан умутубуз да сенсе,
Биринчи, ахыр кувачыбыз да сенсе,
Кабырыбыз аллында бушув да сенсе.

Саһа сав дуня аз ачы сёзмю айтды?
Саһа бар дуня аз татлы сёзмю айтды?
Алай джюрегиһе теһ боллук джыр да джок,
Дараджаһа теһ боллук бир савһа да джок!

КАРТДЖУРТ

Сайи: 6 • Бирлешик КАФКАСЯ Дергиси Еки • Нисан 1998 •
Хазырлаян: Др. Йылмаз Невруз

Ескеривлерим...

КАРАЧАЙНЫ ТЁРЕСИНИ ЮСЮНДЕН

СЫЛПАГЪАРЛАНЫ Йылмаз

Мени төлюме дери болганла Кафказдан келген адетлени иги биледиле. Ендиги джаш төлюле, артыксызда елледен тышында тувуп ёсгенле джук да билмейдиле. Аны да айыбы джокду. Көрмесең нени билликсе. Ёзге ва елде джашаганла такылырак биле болурла.

ДЖАШ-КЫЗ НАКЫРДА

Юйленмеген джашла была кызланы бирбирлери была сөймекликни юсюнден чам етип сөлевшивлери, накырда етивлери тавлу халкланы төбюнде джорюген адетди. Мунда джашаган дагыстанлыла была чеченлилени асламы накырдагы билмейдиле. Ертде муслиман болганлары себепли унутхан болурламы деп оюмун алайды. Тегейлиле, адигейлиле, кабартылыла, абазалыла накырдагы устадыла, бек джорютедиле. Дагыстан халкладан кумуклула да биледиле.

Джаш была кызны бирбирлерине сөймекликни юсюнден накырда етивлерини биринчи шарты, араларында джувуклук байламы болмазгы керекди. Екинчи шарты да катларында ем азындан бир башха адам болургы керекди. Бу себептен джайы таныш болган джаш была кыз бирбирлерине тукумларын санап джувук болуп болмаганларын айыларгы керекдиле. Не аз да джувук еселе егеч-карнашчадыла.

Накырдагы хар адам кеси болумуна көре етеди. Тыйылаганланы авузларына каратырча уста тукум накырда етген джашла-кызла бир да көпдөле. Накырдагы енчилиги неди десегиз, сөлешинген сөлешилген джерде калып кетгениди. Керти да аты юсюнде : "Накырда, чам".

Накырда бардырвыны биринчи джери тойду, джыйынды. Юйленген тойланы тышында етилген тойлада да накырда джорютөледиле. Сөзючюн ыстым саклаган, аскер ашырган, чепкен сокган, чепкен теплеген, дб. кюнледе, кечеледе етилген джыйылылада бир да алакат накырда-чам джорюйдю. Сув джолунда, юй чалдышлада, капхак башлада... тап тюшгенлей кызла была джашла накырдагы бардырып тебрейдиле. Бир елден бир елге джаш конак келген есе (юйленмеген джетген джаш не да кыз) ага джаш-кыз теилерини хошкелдиге джыйылганы, аны кирик кечеледе конакгы сый берир ючюн джыйылу етип куванч ушак етгенлери атив адетлерибизденди. Быллай джыйылулада накырда джорюмей болурму,

харс-тепсев дегенча кайгы да болмагынына заманны асламын накырда была, чам была оздурургъа ой табадыла. Карача джамагыатны ичинде джашап да джашлыгында накырда етеген джаъыз адам да болмаз. Бирбирледе накырда кюреш халгъа, еришив халгъа да келип калады, ким кимни хорларыкды не да ким иги накырда етеди дегенча. Бир кызны талай джашха сёз джетдирип накырда етени киби, бир джашны да талай кызгъа накырда етени болады. Быллай кёзювледе калгъан джашла была кызла накырда етени коюп аланы тыйлайдыла. Сёзге уста джашла была кызла еришив накырда етени бек сюедице, тейлери да джыйылувада аланы болурун излейдиле.

Джаш-кыз накырда аман адет тюдю. Кызла была джашланы арасында нёгерлик сезимни ёсдюреди, асыры тартынчаклыкны кетереди, аман иннетни тумалайды, калгъан халкладача ташада тюбешип сёлеширге керек коймайды. Муслиман динде бир сёз барды: еркиши была тиширив ташада тюбешселе, ююнчю нёгерлери шайтан болур. Хал былай болса, аман ишни джорютюрге мадар табылып калыргъа да боллукду. Бу себептен Карачай-Малкар джамагыатда ем да калгъан кафказлыланы асламында джаш была кызны джаъыз тюбешивлери уллу айыпды, уятлык ишди. Кыз была джаш накырда етген заманда катларында башхалары да болургъа керекди, алай болмаса накырданы не магыанасы каллыкды? Неге джарарыкды? Сёлешинён сёз керти болур да калыр.

Мында бизге хоншу болуп джашагъан ююр еллени адамлары бизни накырдабызгъа уллу сейир етедиле, быллай иш болурму деп? Кеслеринде джаш-кыз накырда джорюмегени себепли айылары муну алмайды.

КЫЗ ТИЛЕВ

Кыз тилевню адетге кёре шартлары, джоруклары барды. Быланы биринчиси кыз была джашны бирбирлерин сюйгенлериди. Алгъадан джаш была кыз бирбирлерин кёрюп, сёлешип, накырда етип, шагъарей болуп таныш болмагъан еселе, юйленир муратларын ачык етип сёз алып бермеген еселе кыз тилевден бек хайыр келлик тюдю. Бирбирин танымагъан джаш была кызны юйленёени Карачай джамагыатда игиге саналмайды. Быллай джорук была болгъан юйлююкде бизде бек аз тюбеледи.

Джаш, сюйген кызы была керти кёлден сёлешип, аны была джашавун бир етерге талпыгъанын ачык етип, андан тап джувап алгъан есе; егечи, келини не да кысха джувукларындан бирни атасына-анасына келечи етип муратын билдиреди. Алада кеси араларында кенёеш етелле, сорулук адамларына соралла. Бары бир оновлу болгъандан сора, кызны юйюне келечи иерге онов бегитедиле. Елни сыйлы джаклы адамларындан талай еркишини курап кызны юйюне иелле. Ала, адетге кёре, джарашыву была кызны атасына анасына келечилик кулукларын билдиредице. Ала ва кызларыны талпывун билселе да "хо" не да "огъай" деп коймайдыла. "Бизни адамгъа санап елни сыйлы джаклы адамларын ийгендиле, сав болсунла. Алай а бусагыатда бизде ол кайгы джорюмейди. Джашларына да бир айтывубуз джокду, ёзге кызчыкны талпывун да билмейбиз" деген кюйде алив сёзле

была келечилени ашырадыла; умутчу да етмейдиле, юздюрюп да коймайдыла.

Талай ыйык озгъандан сора джаш юю биягы келечилени курап дагыда джибереди. Карачай джамагъатда келечилеге джашны атасы кошулган адет джокду. Кызны атасы была анасы не да аланы джерине селеширге еркинлиги болган бирев сёзню ары была бери бурдура келеди да "Бизни кимге да айтывубуз джокду. Алай а джувугъубузга теибизге да сорурга керекбиз. Бусагъатда сизге ачык оюмубузну белгили етер амалыбыз джокду. Аллах джазган есе болган да етер" дегенча джарашыв сёзле была келечилени ашырадыла.

"Джувукга теје да бир сорайык" деген, игиге ишаратды, разылыкны ишаныды.

Мындан сора кёп да оздурмай, алай а алгъадан да хапар берип биягы келечиле джолга тюшерле. Хапарлы барылганы себепли кыз ююню ата-ана джаныны кысха джувуклары да джыйыладыла. Келечилеге джарык хошкелди берип аланы төрге олтуртадыла. Тамада келечи, сёзню бурдуруп турмай келечиликни джаһыртады, кыз джаныны тамадасы да джарашыв сёзле была разылык билдиреди. Калганла да джарык аваз была алгыш етедиле, иги муратларына джетерлерин тилейдиле. Былайык была "Сёз тавусхан" адет тындырылады. Мындан арысы "Калынны" белгили етив, джыйын кюнню бегитив... дегенча бирге онов етилик ишледиле. Калынны не боллугъун келечиле ол кече огъуна белгили етип кайтырга керекдиле. Калган етиликлени артда еки кавумну да джаш адамлары тындыра тындыра барадыла.

Бурун заманда "Калын"на айтылып ачха, алтын, бир да белги ат бериле еди. Енди мешинала кёбейип ат джюрютюлмей тебрегенинде "Белги ат" берген адет кеси аллына унутулганды. Ачха была алтын бюгюн да джюрюйдю. Мында джашаган карачайлыла калынны бек авур тутмайдыла. Ким да кыйналмай берирча бирни адет етгендиле. Ол огъай есе "елге адет болмасын" деп, бай юле да айырып кёп калын бермейдиле. Кёллери ушатханны джашыртын бергенле бар есе да халк муну кертисин билмейди. Тюркде джашаган карачайлылада арт 20-30 джылдан бери юйленип юй кураган ишле бироз таркайгандыла. Артыксыз да елдеде юйленмей турган карт джашла была кызла бир да кёпдю. Юйленмей юйде калып кетгенле да бардыла. Бу. бек осал бир турумду. Халкыбызны адам саны кюнден кюнне азалып барады, ёлгенлени саны тувганладан кёпдю. Муну тюрлю тюрлю себеплери барды: мени сартынна калынны кёплюгю себеп тюлдю. Кечимни (джашавну) зорлугъу, бирбирине джувук джетмеген джаш-кыз тапханны кыйынлыгы, киши халкладан кыз алып бергенни игиге саналмагъаны, артыксыз да елдеде сабанчылык была малчылыкны бек карывсузга джетгени, сёзню кысхасы економик джашавну тарлыгы юйлененни таркайтып бошаганды. Арт ала шахарлада джашаганла киши халкла была кыз алып бергенни кызыв ете тебрегендиле. Суйсек суймесек да иш болуруна барады. Бурундан бери тавлу тиширивну джамагъат ишледе, кырал куллукда ишлемегени бу затны юсюнден ой

бермеген себепледен бириди. Джаш да кыз да ишлей еселе юйню кечимин джюрютген тынч болады. Бу себепден ишлеген кызланы ер тапханы юйдегиледен тынчды...

КЕЛИН АЛЫРГЪА БАРУВ

Карачай-Малкарда бурун заманда аврупалыла не да хыристянлача "джюзюк такгъан" адет джок еди. Енди сёз тавусулхандан сора джюзюк такгъанны да адет етгендиле. Карачай джаш была кыз тойда, оюнда, джыйылывлда бирбири была тыйгычсыз сёлеширге, накырда етерге еркин болгъанлары себепли бирбири халилерин билирге амал да табадыла. Бу себептен "сёз тавусхандан сора" тюбешген, сёлешген айыпды. Сёзю тавусулгъан кыз накырданы кояды, тойдан оюндан аягын тартады. Амалын табып кызны юйден тышына чыкмай тургъаны игиге саналады. Джаш да кыз джаныны тамадаларындан джалларгъа, адам арасына еркин чыкмазгъа керекди. Юйленген тойла кёбюне кач айлада етиледиди.

Джыйын башларгъа сёз бегитилген кюнне дери еки джаны да хазырлыкларын етип джыйынна кураладыла. Башха елледен чакырыллык адамлагъа да хапар ийиледи. Бегитилген кюнде джаш джаныны адамлары джашны атасыны арбазында, кыз джаныны адамлары да кызны атасыны арсазында джыйыладыла.

Мен былайда, бурундан бери кёрюп билген джыйынларымы ескерирге кюрешип, джюрютюлген адетлени джазарыкма.

Келин алыргъа барыргъа куралгъанланы сыйындырыр чаклы бир арба не да мешина хазырланады (ескиден джайдак атлагъа да кёп мине едиле). Атланы джюгенлерини кулакарына не да мешиналаны кюзюлерине байракла байланады. Арбалагъа джегилген атла да мешинала да джасамма етиледиле. Джылы келген джаклы бир еркишини кюйёвнёгер джыйынна тамадагъа сайлайдыла. Аны башчылыгына сыйынып бары биргелей арт артха тизилип кыз юйюне таба джолгъа чыгъадыла. Бир елни ичинде джашай еселе арбалагъа / мешиналагъа тиширивла была сабийле минедиле. Джашла была кызла джюрюп барадыла. Атха мингенле да ат оюнла етип адамланы джюреклерин учундурадыла. Кыз юйюне джувук джетгенлей кюйёвнёгер джыйын атив бир низам была акыртынырак болуп кобуз согъа, орайда айта джюрювюн бадырады. Бу кёзювде кыз джаныны джашларындан бир кавуму кюйёвнёгерлеге накырда была уругъа, тюерге, кагын согъун етерге, сюрерге кюрешедиле. Былай была арбазгъа кириледи.

Кюйёвнёгерле арбазгъа киргинчи, кыз джаныны адамлары кабак ешикден чыгып конакларына хошкелди бередиле. Тамадала тиширивланы картыракларын юйлеге аладыла. Джашла, кызла, сабий сюбюйле арбада каладыла. Картла юйню ичинде бир кесекни мычып тышына чыгъадыла, юйню аллындагы тыркыклагъа, шиндиклеге олтурадыла. Чах, накырда, завук тавушла, кычырык сыйыт бирбирине катышып кёкге ёрлейди. Кыз юйюню карыву иги есе, джыйылгъан халкны сыйлагъан да етеди. Алай а сыйлав бермесе да айып тюлдо. Бир еки сагъак чаклыны инсанла бирбирлери была ушак ете, джашла была кызла той ете,

сабийле тюрлю тюрлю оюнла чыгъара оздургъандан сора, кюйёвнёгер джашла была кызла джоппу джыйылып сора тизгинле етип, орайда тарта, кобуз согъа келин чыгъарык юнню ешигини аллына барадыла. Карачайны юйленён джыйынларында ем авур кулдук кюйёвнёгерни юсюндеди. Ол чапмагъан кулдук, ол етмеген иш джокду, такыйканы тохтаргъа мадары джокду.

Былайда бир затны чертерге унутханма, ол да неди десегиз, тойну авалындан ахырына дери “кюйёв”, орталыкда кёрюнмейди, болуш юйден тышына чыкмайды.

Орайдачыла была харсчыла келин чыгъар юнню ешик аллына сюелгенден сора кюйёвнёгер джанына бир джылы кемген келинледен бири была еки джаш кызны алып ичкери киреди. Арив сёзле была келинни алыргъа келгенлерин билдиреди. Сора, ав атылып тургъан келинни бир колундан кесини катын кызнёгери, бир колундан да джаш джаныны юйге кирген келини тутуп акыртын акыртын атлата аны юйден тышына чыгъарадыла. Орайда, кобуз, алгъыш сёзле, кычырык сыйытла бирбирине катышып дагъыда кёкге ёрлеген бу кёзювюнде келинни арбагъа не да мешинагъа миндиредиле. Кюйёвнёгерле да гузаба саламлашып кетер кайгыгъа киредиле. Джыйынны тамадасы барыны орнуна кыз джаныны тамадалары была саламлашып кеси джыйыныны аллына тюшюп арбалагъа / мешиналагъа минип ызларына кайтыргъа буйрук береди. Кайта туруп джаяв джюрюген болмайд, бары да арбалагъа / мешиналагъа минедиле. Ем алда тамаданы арбасы, аны артында келин арба, аны артында да калгъан арбала тизгин боладыла. Орайда, кобуз, завук кычырыкла была кызны ата юйюнден кайын юйюне таба атлатадыла. Атлагъа минёнле да адамны джюрегин авзуна келтирирча оюнла, чёрчекликле кёргюзтедиле. Келин келтирген арбаланы тизгини елден чыгып, тогъай айланып дагъыда елге кирип, кеё орамланы барын да озгъандан сора келин келтирген юнню арбазындан киредиле. Джаш юйюню картлары ешик аллында джыйылып турадыла. Арбаланы бары арбазгъа джыйылгъандан сора, хар ким бары келин арбаны тегерегине тегереклешип басынады. Бу кёзювде келинни кайын атысы была кайын атасы келинлерини арбазгъа кирген савгъасын белгили етедиле: карыву болгъан юйле, сабан, бачха, савлук ийнек, козулу кой... дегенче савгъала бередиле. Бу затны ол-бу деп бир ёлчеси джокду. Муну ызындан кайын ата алгъа атлап келинни колундан тутуп арбадан ендиреди. Курман кесип акхан каныны юсюнден келинни оздурадыла. Кайын ата была кайын ана келинёе хошкелди берип аны кучак ийнек етгенден сора, алгъыш етебилген бир еркиши боза аякны колуна алып алгъыш етеди. Ызындан келин юйге киргизиледи, карт тиширивланы бары алгъыш етип “Хайырлы аяк была келгин”деп келинни авуну тышындан кучаклайдыла. Юнню ичинде бир кесекчикни мурукку етгенден сора келинни дагъыда арбазгъа чыгъарадыла. Джашла орайда тартып, кызла кобуз согъуп харс уруп келинни кеси отовуну ешигини аллына дери елтедиле. Келинни катын кызнёгери, джаш джанындан бир келинни да болушлугъу была джаё келинни отовуна джыйыады. Ызларындан кызла да киредиле. Былайлык

была келин келтиргенни биринчи бөлүмү тырдырылады, хар ким юйюне чачылады.

КАГЫЙЛАНЫ НАЗИЙФАДАН менсур шийирле...

Тувгъан джуртум! Кыйырыңдан кыйырыңа кёзюм джетмейд, джюрегими кандырырча сёзюм джетмейд! Сен болгъанда нем да бард: джана тургъан джаным бард, куш канатча кёкге учхан, сувра джюзген, тамбыласында не боллугъун ачык билген...

Сен барса да Тувгъан Джуртум, нем да бард: егечлерим, тавла кибик карнашларым, джашавуму джулдузлары сабийле, тыбырымда от чагъывчу теңлерим, сагъышларым, джырларым.

Ак тавларым, насыбымча келген сувларым... Сен барса да Тувгъан Джуртум, нем да бард!

Анасютом Кобаным, ах, анамы ак ёшюню тавларым! Не етейим, сизге джарап турурча савлай дуня, ах сукланып сизден юлгю алырча?

Не етейим, етигизде сыңар бир тап калмазча, не етейим, сизни таба огъурсуз джел бармазча?

Сулахатлай бир тай болуп джелни аллын тыяйым, джарка болуп отда джанып сав дуняны джылывуңа джыяйыммы? Не етейим?

Тувгъан Джерим! Бир джерге да тең тюлд ениң. Ана сютюча качың уллуд. Сенсиз джашав джандет болуп кең кучагын джайса да, джазыв болуп төрт санымдан аврувуму алса да керек тюлдю! Ёмюрлюкню ол тедресин башхалагъа! Мен а учхун болайым сени орунуңа кесим кюйюп, саңа тюшген ёртенде.

Тыбырыңы унут да джер джюзюне ие бол, деп тутсала, Тувгъан Джуртум, таймаз ючюн юсюңден, чабып барып бир сувуңа атар едимбашымы, ахыр сёзюм ташларыңда калыр еди, бушувуму ол кобаның алыр еди, сарынымы чегетлерий етерелле, ахсына да джапыракларын агъыза...

“Сабырлыкда сары алтын...Сабыр бол. Чапма алгъа. Ары кара, бери ес бёл. Джашав деген бир тюпсюз кёл, джутуп ийсе не етерсе?” деп, уютуп турсак джетген төлюню, табылырмы сав дуняны юсюнде караыгъа чырак атар бир адам?

О Тувгъан Елим, анамы алив кёзлери! Кюн келип тийсе мийик башлагъа, сен ушамайса чырт да башхагъа. Кобан бавуруңда шоркулдай, кучагын джая кёкде ай, саңа джарыгъын себед кём кёк талаңа.

О Тувгъан Елим, джулдузлу джерим! Арбазыӊ сайын бир татлы теӊим.
Ахсынса есим, кыйналсам кесим, саӊа таяна себеп табама. О Тувгъан Елим,
анамы арев кӅзлери...

Ертденликде, шо бир туруп карагъыз, сув сюзюлюп калай сейир агъады!
Ертденликде, шо бир туруп карагъыз, хава калай таза болуп калады.
Калай иги боллук еди, адам да табигъатха сукланӊандан хар кюн сайын
тазаласа иннетин...

Дунияда джыламук сыйынса кӅзюме, истемей алырем аны кесиме.
Джарылгъан джюрекке бир болуп калсала, сыйынырча менде кӅкюрекке,
санарем кесими есирик чӅрчекке, алырем истемей ол джюрекни да ма бу
кӅкюрекке. Дунияда ахсынӊан бир тылпув болса, ыл, бушув болуп юсюме
конса, ых деп айтмазем, о Тувгъан Джерим, бушув тюбюнде езилир едим,
ахсыныр кюнюӊ куру мен болсам...

Шаманланы Ибрахимге

О теӊлерим! Джашавуму джилтинлери! Джюрегимден чырт кетмейсиз, соруп
кирмегиз ююме. Джулдуз учханча, тартынмай келигиз, сары таӊ была
бӅлюгюз джукуму. Сизден кызгъанмам ёмюрге джугъуму. Келигиз кюндюз,
сормагъыз кишиге, келигиз, келигиз татлы теӊлерим, ююме!

Гедиланы Ибрахимге

КӅк шоркалы кириш тавлу Чегемим, булбул болуп бутагъыӊа конайым, чабак
болуп кӅллериӊде джюзейим, гюллей чагъып сыртларыӊы джасайым,
тавларыӊда марал болуп отлайым, нанык болуп кызарайым чавулуӊда. Атам
сенде тувгъанын не была саӊа кайтарайым, кӅк шоркалы кириш тавлу
Чегемим!

Тувгъан Елим, калгъанладан башха кӅреем ериӊ: кып кызылды ургъан каныӊ,
халкыӊдады джаӊыз джаныӊ, нартладанды ётгюр саныӊ...

Картлык келип, азгъын болса да кӅлюм, бир кулакгъа илинмесе де сӅзюм,
Тувгъан Елим тыӊылачы сен маӊа: анамы ак сютюнеча талпыгъанлай
турлукма, ёлюп кетсем да саӊа!

Тыбырым тыбырым, анамы койнуса, бир джары кетгенлей мен сени кюсейме,
бешике баламы кӅргенча хар нени аревун мен саӊа теджейме.

Тыбырым тыбырым, анамы койнуса!

Тавлу кызма, тартынчак да болурма, Тувгъан Джуртум. Алай а сени была
унутама нени да: еркелед, деп кадалама бойнуӊа, сабий болуп кысылама
койнуӊа. Улан кирик, джетген кюнде сени амалтын ёлюрме, сен бер десеӊ,
бир карамай джанымы да берирме!

Тамчы болуп сийсем Тувгъан Джериме, кёп болдук деп ёкюнмезем ёмюрге.
Учхун болуп сабанлагъа себилсем, тас болдум деп ёкюнмезем ёмюрге...
Тавларымдан бир зыгъырчык болалсам, таш болдум деп ёкюнмезем ёмюрге...

Узат, исси кол аязыйы маъа, тамчы болуп тамайым саъа. Ерийим да тас
болайым, карап тургъанлайыъа!

[Кагъыйланы Назийфаны "Анамы Кёзлери" атлы китабындан].

ГОЧИЯЛАНЫ Др. Мухаммат

Р А З Ы Л Ы К

[Джавбаланы Хаджи Османн джашы Др. МУРАТ'ны 70
джыллыгъы была алгъышлай]

Сен докторса, професорса, кирургса,
Сукланырчады хар кайсы да атыъа.
Куванчыйы белгилерге тейлерий
Джыйылгъанбыз бюгюн сени катыъа.

70 джылыъ бюгюн сени толса да,
Таркаймасын кёзлев киби карывуъ.
Савлук бизден кенъе кете барса да,
Сав етесе сен кёплени аврувун.

Саркад заман, каллай лагъым курлукса,
Сыйыъ чексизд тавда тюзде джуртуъда.
Оюлмазлык Мийтавча турлукса,
Махтанырча бютев халк да, джувук да.

Тюз таныйса адамланы джарасын
Илму сени бек джаратып сайлагъанд.
Авругъанны инджилгенни барысын
Бармакларыъ дарманлача, сынагъанд.

Москвагъа ненча кере елтдиле,
Ересейде бек устагъа саналып.
Кёп адамла сен керекли кетдиле
Мадар тапмай, ёрге енишге айланып.

Халк джыйылгъанд, сыйынмайд ел толуп.
Кёп миллетни кёрюнеди адамы.
Излейдиле сёлеширге, кол тутуп,
Кёллерине джетмей берген саламы.

Сен сав етген сабийлени анасы
Айланады, кюлюп ойнап чапханлай,
Табы джокду, сав болгъанды джарасы.
Кюрешеди юй джумушну тартханлай.

Борчлу едик, савбол дерге, кол тутуп.
Тап тюшалмай, чурум излей тургъанбыз.
Сабийле да мен да аёа кошулуп
Бюгюн сени тынчлыгыёы бузгъанбыз.

Болур едик, артык да бек разы
Аз болса да бизге ишлеп джашасаё.
Кимди бу деп сормаз едиле хазнасы,
Сыйлап берген туздамларын ашасаё.

Озгъан джылла кёп тюшелле есима:
Суклана ед сыфатыёа карагъан.
Заман табып айтмасам да кесие,
Ичибизде аз ед саёа ушагъан.

Тутмак джылла ёте едиле каралып,
Тавусулмай терен, мыдан сагышла.
Тувгъан Джуртха тансык болуп таралып,
Тилек тилей, кёп ете ек алгышла.

Унутулмаз бизге джетген артыклык,
Кайтырла ол джыллага сагышла.
Еслеялмай, калай учуз сатылдык,
Ересейде етилгенча каргышла.

Кече кюн да излей едик тюзлюкню,
Качып бизден ол кетсе да тас болуп.
Джашай едик буз ургъанча кюзлюкню,
Карт да джаш да уллу бушувдан толуп.

Тавусулмай зор заманны джоллары
Тувгъан Джуртда джашасаё да орналып.
Тыйылмайды ентда бизден коллары,
Халкны джуртун иесине зарланып.

АСЛАККУДАН ЧАМ ХАПАРЛА...

Басмагъа хазырлагъан: **ГЕЛАЛАНЫ Лиза**

Аслакку суйген тиширивуна тюбеп:

-Билемисе джанчыгъым, мен хар кечеден сени тюшюмде кѳргенлей турама, деп кубултханды.

-Кертими? Да: "Сени асыры суйгенден, кече кѳз кысмай чыгъывчума таъа" девчюсе да?

Бир кече Аслаккуну юйюне уручу кирип тургъанлай, Аслакку юсюне чыгъып калгъанды:

-Алан, не ишиъди бу ва? Енди мында ва не излейсе? дегенди. Уручу да, кѳрюнюп калгъаны ачув тийип:

-“Не излейсе? Не излейсе?” Ачха излейме! Ёзге ва не излерикме? дегенди.

-Да харип, мен кюндюз излеп да табалмайма ачха, сен а джазык, бу караъыда калай табаргъа айтаса? дегенди Аслакку.

Бир джолда Аслакку Налчикни бир орамында биревге:

-Аслан, Хасаниягъа кайсы автобус была барыргъа боллукду? деп соргъанды.

-Да тейри, ары ва онунчу автобусха минериксе, дегенди ол адам. Бир ненча сагъат да озгъанды. Ол адам, Аслаккуну биягъы джеринде сюелип тургъанын кѳрюп:

-Алан, ентда да кетмегенмисе, деп сейирсинъенди.

-Да оллахий, кеталмай турама, онунчугъа минериксе дегенсе да, джетинчи озгъанды, енди Аллах айтса аймыды... дегенди, Аслакку.

-Аслакку ийманыъ хакына, биягъы маъа бир 20 сом ёнкюч берсей еди...

-Да оллахий, бек суйюп берир едим, джанымда кара шайым джокду ансы.

-Юйде ва?

-Сав бол, юйде ва игидиле, тынчдыла.

Бир джолда Аслаккуну кайын атасы:

-Калайсыз юйде ва, игимисиз? деп, соргъанды.

Аслакку:

-Турабыз, джылан была макача, ит была киштикча, солув кюн а юйюбюз чач тюгюнден ишленъен кѳпюрча. Ётеме да арба авады, ётмелме да чана авады, деп, ма алай джашайбыз кызыъ была.

-Ийнанама джаным, анасыны бурнундан чючкюрюп тюшген кибиқди, таланъан!

Аслаккуну юйбийчеси айтханындан кайтмагъан, кеси айтхан болмаса, башха адамны айтханын тюзге санамагъан, аллай бир кандагъай еди, дейдиле. Кюнлени биринде, джун джувама депми, сув алама депми ол Черекге кетеди. Аны андан чыгъарама, деп, Аслакку Черекни бойну была ёрге айланып кызынъанды.

-Аслакку, сув ыз была ейишге излемей ёрге кайры бараса? деп, соргъандыла.

-Оллахий, болса, бу башында боллукду ансы, ейишге кетер амалы джокду! дегенди, Аслакку.

Бир джолда Уммолат, орамны бара тургъанлай Аслаккугъа тюбегенди.

-Алан, шохум, саъа уллу джумушум барды, бюгюн ийирде юйде бол: конакгъа барлымка, дейди.

-Бек ашхы, бир бек уллу ишим болуп ары-бери кетмесем, сакларма, дегенди, Аслакку.

Ийирде, айтханларыча Уммолат Аслаккугъа келип кабак ешигинде уллу кирит тартылып тургъанын кёрюп, кесин шохуна алдатханъа санап, аны кабак ешигине "Ешек" деп, джазып кетгенди.

Екинчи кюн Аслаккугъа:

-Ей, джувугъум! Тюнене ийирде барып кетгенем... дегенди.

-Хо, хо, кабак ешикге атыъы джазып кетгенийден аъылагъан едим, дегенди Аслакку.

[“Мийтав” журналны 1998’де чыкгъан 1-чи санындан алынъанды]

ЁЗДЕНЛАНЫ Рашид

МИЛЛЕТИМИ КЮЗГЮСЮ

Карасувчук Карачайны кюзгюсю,
Уртлавунда нарт тавланы карыву,
Дертден чыкгъан тавушуна тыъыласам,
Ешитиледи миллетими тылпыву.

Джолдан бара озалмайма катыъ была,
Сеёе кайтып джан балхамдан уртламай,
Сени атыъ байламлыды халкым была,
Озалмайма, халк тарихге тыъыламай.

Тавушудан калай бёлгюн есими?
Тобукланып шош карайма тёрюёе,
Шам сувудан алалмайма ерними,
Карачайны “ба” етгенча кёреме.

КАЛАЙ УЛУ АППАДАН чам джырла...

“Джалчы бол” дедиле кёпле,
Ала айтханны еталмадым.
Мал бердиле “тыйыл” деп
Кереклилерин берелмей кеталмадым.

Мени сёзюм окдан джитиди,
Тешип ётеди темирден.
Канын алып, дерт джетдиргенди
Мени суймеген кёпледен.

Хар кимни джетмегенин джетдиреме, деп
Бедишликге калгъанма.
Байлагъа ва кёз чанчхы болгъанма да,
Аладан “Тели” атны алгъанма.

Оллахий, бир адамгъа да
Болмагъанды хатам.
Илинъеними байлагъа
Ушатмай еди атам.
Буздула джашавуму
Байла была патчахлык.
Терсейгенди джашав джолум,
Джетмеди аталык.

Чам-селеке была кёп кюрешдим,
Арымай талмай кёп сёлешдим.
Ойлулагъа джав болдум,
Шукур болсун Аллахгъа,
Башым калды есе да палахгъа.

Ат была ат керекни сайлап,
Айбат, омак минъенме.
Кёп коркунчлу джеримде
Кесими еслеп джюрюгенме.
Алайсыз чыртда болмай еди,
Сескекленип турмасам.
Коркмаз едим, аланы
Кылычсыз сёз была урмасам.

[“Калай улу Аппаны Ызын Ызлай” – Ортабайланы, Р. - Биджиланы, А.] атлы
китапдан.

- Джарлы сав елни кайгысын етер.
- Джарлы сёзю джалынчак.
- Джарлыны тону джай битеер.
- Джарлы туюге минсе да ит кабар.
- Джарлыны еки джувугъу бир кюн келир.
- Джарлы юнню киштиги мугур болур.
- Джарлыны ашы аллына келсе бурну канар.
- Джарлыны бир кюнню болур,
Ол да джайур была джел болур.
- Джарлылыгъын джашыргъан байынмаз.
- Джарсыгъаныџа джанлы чабар.
- Джатхан ёгюзге арбаны арышы тиер.
- Джатхан ийнекни башына копхан бузов чычар.
- Джатханныкын копхан ашар.
- Джавун кёрсе джылан да джыйырылады.
- Джавгъан кёлге джавады.
- Доммай: богъум да маџа джюзек юрете еди.
- Джавгъан куру бир кёлге джавмайды.
- Джавлук етсей ачык ет.
- Джавум кёкде калмаз.
- Джаханымни кёрмеген джандетге кёл салмаз.
- Джашны адамлыгъы сорулур,
Кызны ативлугъу сорулур.
- Джашха айтсай чабар, итге айтсай кабар.
- Джаш асырагъан куваныр,
Карт асырагъан уялыр.
- Джаш болсун кыз болсун,
Акылы саны тюз болсун.
- Джашны джигитлиги сорулур,
Кызны джигерлиги сорулур.
- Джашны игиси койда, аманы тойда.
- Джашны еркеси бёрю болур,
Кызны еркеси тели болур.
- Джашха айтсай ташха айтханча,
Картха айтсай каргъа айтханча.
- Джаш келсе ишге, карт келсе ашгъа.
- Джаш кёргенин унутмаз.
- Джашны карнына капдыр да джумушха чапдыр.
- Джаш карнында таш ерир.
- Джашны чапханын кёрсе, картны аягъы аврур.
- Джан авруса сокур кёзден джаш келир.

- Джашав дегений тюш кирик.
- Джашлыкда джаһылганны ким да кечеди.
- Джашлыгында джашлык етмеген,
Картлыгында картлык етмез.
- Джашлыкда ишлеген, картлыкда ашар.
- Джашыртын бугагъа турган, туру козлар.
- Джел тавну тепдирик.
- Джел болмаса топурак да кымылдамайды.
- Джери байны ели бай.
- Джер байлыкны анасы.
- Джер сувдан тоймаз.
- Джер куртлу болса мал сютлю болур.
- Джер сюрмеген байынмаз.
- Джер ташсыз болмаз, ел башсыз болмаз.
- Джер тоймай мал тоймаз.
- Джер сабханны ат биледи,
Ат басханны джер биледи.
- Джетген кызны юйюню чырагы джарык джанар.
- Джиби бир кат джетмей еди да еки кат тарта еди.
- Джибиген, джаһурдан ырысламаз.
- Джигер ишни тюшюнде керюр.
- Джигер таһы алгъа атар.
- Джюрюгенге джерме, джюрюмегенге берме.
- Джигит елсе да джигитлиги джашайды.
- Джигит айтмаз, айтса да кайтмаз.
- Джигит кала бузар, кызбай мюйюшге бугар.
- Джигит елни курамайды, ел джигитни курайды.
- Джигитликни еки юлюшю хыйла.
- Джилтинден шынкарт джанар.
- Джилтин джетмей от тюшмез.
- Джийил кызыл терк оһар.
- Джийирикни джапмаган джеһ джылытмаз.
- Джити бычак кынһа еч,
Джалган сёз джанһа еч.
- Карасувну боклама,
Таяр тавну джоклама.

(Ахыры келлик санда)

ТЮШЮМДЕ

Олтуруп терезеден карай
Карны джавганын сынай,
Ак кышны келгенине кувана,
Хаваны тазалыгын сезе,

Джуклап калама тапджанда.
Кесим болсам да Амарикада,
Рухум а учуп Картджуртума,
Кайытама алтмыш джыл артха...

Биз, Боташ сабий теҗлерим была бирге,
Чаналаны тартып чыгъабыз Шыхайтыгъа.
Учабыз тик еҗишге, джыгъыла коба,
Кюртден секире да коба енебиз Шоркагъа.
Калай куванчлы ётдю бюгече джукум,
Сабийлигимде теҗлерим была бирге.
Уяндым, кесимден сора джок киши.
Не теҗими не елими кёралмай таралдым,
Сувук каргъа мен калай мыдах карадым.
Джюрек джарамы джаҗыдан козгъадым.

Амма, алтмыш джылны озгъанын кёрюп
Сагъыш етип сейирсинип калдым.
Он мий кычырым Амарикадан
Кыталаны ётюп калай кайтдым.
Рухум кайтды да кёрдю джуртуму
Бу кысха заманда, деп дува етдим.
Аллах! Барлыгъыҗа квп шукур етдим.

Ким елтди мени ары,
Алтмыш джыл артха, деп
Кёп тюшюне джанҗыдан.
Джалбарама Аллахыма
Толу барлыгъын аҗылап!

БОТАШЛАНЫ Хамит

(“Поемлерим” атлы китабындан алынҗанды)

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

Явуз Бюлент БАКИЛЕР

ДЖЕБЕДЖИ МЕЖГИТ

Джебеджи Межгитде азан кычырады
Ешигини аллында джарлы, джаланҗач...
Алда кет суюмекликни башымдан, джел
Ал да кет, узаклагъа чач.

Бир а'ам ойлайма азанны тавушунда
Бир а'лам: джерни бизге тюшген юлюшюнде.
Биревле кёрмеселе, барып тобуклансам
Джыласам, межгитни бир мюйюшюнде.

Джебеджи Межгитде Куран окулады
Ёседи ичибизде бир билинмеген джерибиз.
Чиниле, купбала, мермер баъанала.
Джанары джав чыраклай джюреклерибиз.

Лампалада джарык, купбалада тавуш
Бояв болсам чиниледе.
Бир ак таш болсам байрам кюнледе
Му'минле келип кетген джерледе.

Бир гитче кёгюрчюн кибикме енди
Еригенди ичимдеги менлик.
Не болур еди таркаймаса ёмюрлюкге
Джюрегимде орналган серивюнлюк.

Явуз Бюлент БАКИЛЕР, джаш тёлюню шайирлеринденди,
бусагъатда джашавдады.

Чини : сийдам кирпич, кафэм.

Купба : межгитлени, сарайланы тегерек ишленён
тогъайбаш тёппелери, кўпол.

Кёк купба : дунияны юсюн джапхан кёк, нэбэджный кўпол.

Малкарлы Мухаммаддан дин назмула...

КЫЯМАТНЫ ХАЛЛАРЫ

Кобарлар да болур махшар кыямат
Болмаз адамларда бюгюн су сыфат
Кюнден нурун алыр да зулумат
Алдатмагъыз ахыр заман дунягъа
.....

Кимге нур болур кимге карайы
Танымасан ак сют берген баланы
Хем карнашларыйы ва хем анайы
.....

Кимлер тоъуз суратында болурлар
Кимлер сокур болган халда турурлар

Лиман хашартаний деп сорурлар
.....

Арасат майданға калмай барырлар
Мизан терезини анда курурлар
Бирбиринден кысасларын алырлар
.....

Ойдан солдан китапларын берирлер
Етген а'малларын калмай кёрюрлер
Мизан терезиге елтип салырлар
.....

Базманый болса сени Са'адат*
Алты саный етер сени шахадат
Ол заманда кимден болур шафагъат
.....

Аллах анда суал сорув етеджек
Билмесегиз калай качып кетеджек
Джаханнам сыраттан нечик ётеджек
.....

Аллах адамларны башха айырыр
Алам ахад былан суал кайырыр
Малум болур шерри былан хайыры
.....

Нек салмайсыз Пайгъамбаргъа салават
Ол заманда болур ючюн шафагъат
Ийнанмагъанларгъа болсун ла'нат
.....

Вактыгъыздан тахир етмей салаваты
Нисап малдан чыгъарыгъыз зекяты
Емир болуп келди Куран аяты
.....

Назамаху Мухаммад-ул Варакий
Харамдан сакласын хафыз Раззакий
Гюнахларын кечсин гъафур Халлакий
.....

Имутуй дуняда кёзлерий малда
Валлахий коймазлар сени бу халда

Сен болурсан кыямат суалда
Алдатмагъыз ахыр заман дунягъа

***Са'адат (Саид)** ; Картджуртда басмаланъан "Дин назмула"ны, кеси кол джазыву была джазып алманагъ халгъа келтирген Саит Ефенди. Ол, карт атам Герий Ефендини сохтасы болгъанды. Уллу Карачайны Медирсесин бошагъандан сора Истампулгъа барып мийик медирселеде да окуп узтазлык диплома алгъанды.

Сылпагъарланы Й.Н.

KARTCURT

Sayı: 7 • Birleşik KAFKASYA Dergisi Eki • Temmuz 1998 • Hazırlayan: Dr.Yılmaz Nevruz

Ескеривлерим...

КАРАЧАЙНЫ ТЁРЕСИНИ ЮСЮНДЕН

-II-

СЫЛПАГЪАРЛАНЫ ЙЫЛМАЗ

Неках етив

Келин келгенни инъиринде джувук, теъ, хоншу бары джыйылады. Кызла была джашла не арбазны сир джанында не да джатма тюбюнде тойну курайдыла. Сабийле да куванч аллы болуп арбазда тюрлю тюрлю оюнла ойнайдыла. Арбазны ичи куванч тавушла была зыъырдайды. Бир джанында да шынкарт отла салынып аш казанла кайнайла. Тойну куру да бир юйбийчеси болургъа керекди. Юйбийчени куллугъу; ашны сувну джолу-джоругъу была джюрютювдю. Джаш юйюню джаш келинлери юйбийчеге джумуш-куллукъ была болушадыла, былагъа "джумушджула" дейдиле. Ет туврагъан, отун сындыргъан, казан асып казан ендирген дегенча авур ишлеге еркишиле, артыксыз да джаш кюйёвле карайды. Кюйёвнёгерни джумушу ва башыны тюрк санындан кёп болады: кюйёвге нёгерлик етгенден ашатып ичиргенъе дери ол чапмагъан куллукъ джокду...

Джатсы намаздан сора елни ефендиси была картлары келин келтирген юйге келедиле. Кыз джаныны неках етдирлик адамлары да келедиле. Джаш джаныны адамлары да былагъа кошуладыла. Кюйёвнёгер, кюйёв была сёлешип аны ёкюллюгюн юсюне алады, кызны джувукларындан бир еркиши да кыз сёлешип аны ёкюллюгюн алады. Екиси да ефендини аллына тобукланып олтурадыла. Аланы катларына да еки шагъат олтурады. Калгъан адамла ва сейирге карайдыла. Ефенди шериятны буюргъаныча неках етдиреди. Ызындан джаъы юйленъенлени завуклугъу ючюн дува

етедиле. Джыйылгъан адамла еки джаныны адамларыны колларын тутуп алгъыш етедиле. Былайлык была кыз да, джаш да ем динӊе ем да адетге кӅре ер была катын боладыла.

Некяхтан сора, тепсиле джараштырылып джыйылгъан халк сыйланады. Ашалып ичилгенден сора картла олтуруп лахор етедиле, джырлай билгенни джырлатып ежив етгенлери да болады. Джашла была кызла ва тойларын тохтамаздан таӊа дери бардырадыла. Кече кечирек бола тебрегенлей картла была сабийле джукулары келип юлерине чачыладыла.

Бу кӅзювде ишни ем кыйыны юйбийче была джумушчуланы юсюндеди. Ала ашарык-ичерикни теджегенден сора, тав кирик каланджыйылгъанӊан савутланы барын джувуп тамбылагъа хазыр етерге керекдиле. Орталыкдан аяк кӅтюрюлгенден сора кюйӅвнӅгер болуш юйге барып, кюйӅвню алып шош орамладан Ӆтдюрюп кишиге да кӅргюзмей келин отовгъа джыяды. Алайда катынкызнӅгер, кыз кызнӅгер была джаш кызнӅгерледен бири да болургъа тапды. Алгъадан кюйӅвнӅгер кюйӅвге, катынкызнӅгер да келинӊе адетге кӅре калай джолугъурларын юретедиле. Отовдагъыла кысха бир ушукчык етип, келин была кюйӅвню отовда бирге коюп тышына чыгъадыла. Отовну ешигин артындан киритленеди. Калгъанла юлерине кетелле, кюйӅвнӅгер а таӊа дери отовну тӅгерегинде гӅзетчилик етеди. Таӊ ата тебреген заманда, катынкызнӅгер бир джувук еркиши была бирге келеди, кюйӅвнӅгер а алайдады. Келин была кюйӅв а кобуп кийинип хазыр болуп турургъа керекдиле. КюйӅвнӅгер ешикни какгъанлай, кюйӅв ешикни ачып тышына чыгъады, катынкызнӅгер ичкери киреди, кюйӅвнӅгер да кюйӅвню болуш юйюне елтеди. Ертден была кюн тийгенден сора, катынкызнӅгер была джаш джаныны келинлеринден бири орунджабывну алып, елтип юйню карт тиширывларына береди. Бу адет меджуслукдан калгъан бир адетди. Болса да бардырылгъанлай турады. Мында карачайлыла да кыз аты была юйленип кыз чыкмагъан джокну джериди. Мени сартынӊа дунияны юсюнде Карачай кыздан намысына бек кыз болмаз дерикме. Былайлык была келин келтиргенни екинчи бӅлюмю да тындырылады.

КызнӅгерле...

Джаш юлендирген джыйынлада ел сыйлав еки айланып етиле еди: келин тюшюп неках етилген кече, ав алынӊан кюн. Енди ав алынӊан кюн сыйлав бериледи.

Тойну каллай бир баргъаныны белгили болджалы джокду. Хар юй кесине болумуна кӅре узун да кысха да бардырады. Алай орта хыйсап была 3-4 кюн болувчан еди. Бусагъатда келин келген кюн ав алып койгъан адетни да джюрютедиле. Келин енӊенни екинчи кюнӅнде ав алгъанла да болады. СӅзню былайында бурун заманда джюрюген, ендиледе коюлгъан аман бир адетибизни юсюнден кӅргеними, билгеними айтыргъа кюреширикме. Бу затны фолклор джаны была танытыргъа излейме ансы, енди джюрюген адет тюлдю.

Келин тюшген кюнню ертденбыласында, кыз джаныны джувукларындан каллай бир джаш бар есе, быланы бары “Джаш кызнӅгерле” аты была джаш

джанына конак етип ие едиле. Санларыны не боллугьуну юсюнден бир тыйгыч джок еди; джийырма, 30, 40 джаш болган заманларын да кёргенбиз. Джыйын иеси юй, быланы джаклы конак етип, төрге олтуртуп, тойну ахырына дери кюнде юч азык была сыйлап туругьа керек еди. Джаш кызнөгерлени ашап ичип ушак етип тургьандан сора чырт да куллулары джок еди. Кеслери да отов юйге толуп, отовну тар етип хар кимге азап берип турган адетлери ёмюрге да игиге саналмай еди. Болса да Кафказдан келген адет болганы себепли 1970 джыллагьа дери карывсуздан карывсуз бола барса да джашап турган еди. Джаш кызнөгерле тойгьа кирселе харс урмазла, кобуз сокмазла, назда джумуш-куллук етмезле, алай а еркин тепсерле, суйген кызларына еркин накырда етерле. Ав алган ийирде ахыр азыкларын ашап чачылырла. Ертденбыласында ва сыйларындан джук да калмай еди. Быллай бир бош еркишини 3-4 кюнню, кюнде юч айланып конак тепси была сыйлап турган калайгьа барган зараватлыкды...

Бек ески заманладан бери джюрюп келген бу меджус адетибиз, мындача Кафказда да тумаланган болур деп оюм етеме. Енди быллай енчи конаклагьа тюбелмейди. Тойну, мадарын табып ем аз джоюм была тындыругьа кюрешедиле.

Келин келген кюнню ертденбыласындан ав алган кюнё дери айырып айтылырча белгили бир адет джюрюмейди. Кюндюз орталык шош болады, шапа была джумушчуларыны азык хазырлаган кайгыларындан сора джук кымылдамайды. Кечеледе ва уллу той куралады, джыр айтылады, накырда етиледиле. Бу завук кымылдавла таё аласына дери бадырылады.

Джаш юйюню ем каты иши, тыш елледен келген конаклагьа карагьанды. Елледе алагьа отов орун тапхан хар юйге да алай тынч тюлдо. Болса да джувукла, хоншула юйлерин, орунларын ачып болушадыла.

Кыз юйюню, ав алыр кюнё берне хазырлап, джийын курагьандан сора етер иши бек болмайды.

ХУБИЙЛАНЫ Осман

Т Ю Р К И Й А

Болмаганма мен мёлек не джин,
Джерде тувган тюз бир адамма.
Алай джырып булутланы ичин
Сени башыгдан караганма.

Кей кёгюде кюмюш тавлача
Джылтырайла чыммак булутла.
Биз ётебиз учуп садакча,
Тююне ене, сеёе джувукгьа.

Курч илячин джайгьанды кейе
Канатларын, девча катдыра.

Биринчи кере карайма сенһе,
Салам бере карнаш халкыһа.

Тузлу кёлню барабыз авлап,
Кейден сютча агъарады ол.
Кёрюнмейле дуппурла, тавла
Аз танылады уллу джол.

Джувуклашдык арашахаргъа,
Кюн тийгенди тюз кёзюбюзге.
Заман джетип азык ашаргъа,
Шапа кыз берди ушхувур бизге.

Тюлбюз чыртда биз аш кайгъылы,
Келебиз ашыгъып тёзалмай.
Сейир кёрюнюп Тюркню халы,
Карайбыз андан кёз айырмай.

Анкараны джетдик юсюне,
Тюбюбюзде кошонбаш шахар.
Кызарады джылтырап кюнде,
Кюсегенчады айтыргъа хапар.

Узун джолла. Автобусланы
Баргъанларын кёребиз карап.
Бирер джары кёп орамланы
Ташаядыла кёзледен джанлап.

Ма барабыз кетип, узайып,
Джолубуз болса да Ливанһа.
Колубузну биз кёкге джайып
Ашхылык тилейбиз саһа.

Болмагъанма мен мёлек не джин,
Джерде тувгъан тюз бир адамма.
Ёзге, ийнан, кёкден тигелеп
Сени башыһдан карагъанма.

Бейрут-1967 джыл

Тарих хапарла...

Карачайны (Карчаны) джигитлик ишлери

ТЮЗЛЕДЕН ТАВЛАГЪА

БАЙРАМУКЛАНЫ Ахмат

Дафыл тюзледе, тавладача кюн ашыгыывсуз акырын чыкмай, ким есе да бир дев тебергенча ерлай чыгып джерни джылытып кояды. Кюн алай чыгып джерни джарытса, Ставропол шахардан узак болмай бурунӳ шахарны тюбюн атив кӳргюзеди. Ол шахарны аты Маджар еди, дейдиле ендигиле. Аны бурунӳ аты ва Кырк Маджар болганды. Бурун заманда, Карачай деген башчыны юйюрлери ол шахарны тӳгерегинде джашагандыла. Кырк Маджар алары ара шахары болганды. Ол юйюрлени адамлары аламан атчыла болгандыла. Атда чапхан заманда ат была бир болуп калгандыла. Аны ючюн алагъа шохлары "джарым адам-джарым ат" деп атагандыла. Аны ючюн саналгандыла ала кюн чыкганда ем уста атчылагъа.

Тувар мал да тутхандыла ала. Таш мекамла ишлерге кюрешгендиле. Атларын ёстюрюп, аланы юретип, кийиклеге увгъа авланып, тувар кютюп, кӳп заманланы тынчлыкыджашагандыла.

Алай а джылланы биринде сувук келивчу джанындан бир уллу халк келгенди. Тышындан келгенле аланы кеслерине бойсундургандыла, джасак салгандыла. Бир керени кой, еки кере джасак джыйганлары болганды бир джылгъа.

Бир джыл, качхы кюнлени биринде патчахны кулукчусу келип:
-Кӳп турмай сизге Обадий Хан кеси келликди. Джасакны хазыр етип туругъуз, деп кетгенди.

Кючлю ачувлангандыла маджарчыла. Игитда дейсе: екинчи кере джасак излейди Обадий быйыл.

-Бизни тонап кояргъа тебрегендиле была, джаман затла, дегендиле бир кавумла.

-Кетейик былайдан. Ала бизге джашав берлик тюлдюле, дегенди, екинчи кавум.

-Уруш ачайык. Урушсуз боллук тюлдю, дегендиле ючюнчюле.

-Ала бизден юч-тӳрт кере кӳпдюле, джасак берейик. Алай тынчлыкы боллукду, деп кюрешгенди бир кавум да.

-Тавладагъылагъа кетейик. Анда алкын джер кӳпдю. Ала огъай дерик тюлдюле. Менджолну билеме, дегенди Карачай.

-Артыклыкгъа тӳзмейик, уруш етмей кетмейик, деп кадалгандыла дженӳиллиги озган джигитле.

Кӳп давлашып, иӳирде, кеч болганлай, ол кюн огъуна джашыртын тавлагъа кетерге бегим етгендиле маджарчыла. Алай а толмаганды ол бегим. Ала кетгинчи, кюндюз Обадий Хан аскери была келгенди, джасакны тонаганча джыйганды. Аскерчиле кӳп юйню тонагандыла. Бир кавум юйде джук да коймагандыла.

Каршчыланы ёлтюрюп тебрегендиле,

Алгы бурун кеслери кан төкгендиле.
Маджарчыла да сора кёл кејдиргендиле.
Урушха, кушча Карачай джетгенди,
“Обадиини койчугуз менёе!” дегенди.
Биринчи уллу джигитлигин
Былайда етгенди, шыбылача уруп,
Обадиини узунуна еки етгенди.

-Бирин ычхындырмагыз. Бизни излей, аскерин келтирликди, дегенди Карачай. Аны буйругун толтургандыла маджарчыла. Ол кюн алайдан бир зорчу да кеталмаганды.

Ийир болганды ол заманъа. Сора маджарчыла терк заманда хазырланып джолгъа чыкхандыла. Джав билип ызларындан джетгинчи. тар ёзенлеге келгендиле.

Ол замандан келеди: “Обади Ханча союлгун”, деген каргыш.
Айтувну маъанасы

Белгилисича, сав джюз джылны Карачай-Малкар халкны кайдан чыкганыны юсюнден джазылганла 1896 джыл Джанкёзланы М. айтхан айтувну келтиредиле. Ол айтувгъа кёре, карачайлыла Кобан башына 600 джылны мындан алгъа келгендиле. Андан алгъа сав 90 джылны джазылган айтувла ва Карачай-Малкар халкны ата-бабалары Мийтавну төгерегине, Кобан башына ЫЫЫ-чи ёмюрге келгендиле, деп айтылады (тёбенирекде карагыз).

Нек болады ол алай? Алай джазгъанланы бир кавуму иш етип келтиреди ол айтувну. Ала; Мийтавну төгерегинде, Кобан башында ХЫЫЫ-ХЫВ ёмюрге дери тегейлилени ата-бабалары болган аланла джашагъандыла, Карачай-Малкар халкны ата-бабалары ва алайгъа ХЫЫЫ-ХЫВ ёмюрге келгендиле, деген гипотезни бегитирге кюрешедиле аны была.

Ол айтувну бегитирге кюрешгенлени екинчи кавуму терен, кеј, кёп тюрлю билимге таянмайдыла, оюмлары учхарады, ийнамы тюлдю. Ол кавум, биринчилеге каршчы барыгъа да суймейди. Аны амалтын кесин кыйнап, излеп, казып да кюрешмейди.

Бу айтувну Орус Илму Академияда ишлеген , 1807-1808 джылда Кафказда (Нарсанада, Кабартыда, Терк башында) айланып, маъаналы материял джыйып уллу китап чыгарган Ю. Клапрот, малкарлыланы авузларындан джазгъанды (Алман тилден кёчюрюлгенди айтув).

Карачай-Малкар тилге кёчюрсек, ол былай болады: “Аланы картлары айтханъа кёре, Гум тюзледен Донъа дери ала кёп заманланы джашагъандыла. Аланы ара шахарларыныаты Кырк Маджар болганды. Ол бек алапат болургъа керекди. Кырк Маджар аты, аланы тилинде “Кырк таш мекам” не да “Кырк төрт чархлы арба”ды. Былайда аланы тюрлю тюрлю бийлери бийлик етгендиле.

Ала хиджираны ЫЫ-чи ёмюрюню аллында (“Хиджира” арапча джыл тергевдю. Ала, бир кавум арапла 630 джылдан тергеп тебрегендиле, дейдиле) хоншулары была таймаздан тик болгандыла, емда ахырында хоншулары аланы кыстап джибергендиле. Ала алайдан Уллу Кабартыгъа

келгендиле. Артдарак аланы черкесле алайладан ыхтыргъандыла. Аны ючюн, бир кавум тукум ем мийик тавлагъа, Кобанны, Басханны, Чегемни чыкган джерлерине барып джашаргъа орналгъандыла.

Аланы бир кесеги ва Малкарда калгъанды. Алай а ол да кечиререк, Черекни чыкган джерине баргъанды. Ол Малкарда калган ючюн, аё Малкар не да Балкар дегендиле. Джаё орналган джерлеринде ала кёп заманны тынчлыклы джашагъандыла. Гюрджюде Тамара патчах болгъандан сора, ол басиянланы (бир кавум автор айтханча, Клапрот да малкарлылагъа 'Басиан' дейди. -Б.А), аланы хоншулары тегейлилени ем да калган Кафказ халкланы бойсундуруп, Хыристиян динни джайып кюрешгенди. Ол динден татарлада (былайда Клапрот, ол кёзювдеги бир кавум авторча Карачай-Малкар халкыга 'Татар' дейди. -Б.А) бюгюнё дери ыз ем да килисала саклангъандыла.

Гюрджюню монголла алгъандан сора, басиянла жангъыдан башларына бош болган едиле. Арт заманлада ва ала кабартылылагъа бойсунгъандыла Тюзледен тавлагъа Карачай-Малкар халкны Тюрк тилли ата-бабаларыталай кере киргендиле.Биринчи кере бизни ерагъа (Иса'дан сонраки дёнем) дери болур. Екинчи кере бизни ераны биринчи ёмюрлеринде, ючюнчю кере ЫВ-чю ёмюрге. Бу айтувда айтылган кесеги кертиси была да ЫВ-чю ёмюрге (асыр) кирген болур. Аё шагъатлык етген талай зат барды.

1. Аркеологла айтханё кёре, ЫЫЫЫ-ЫХ ёмюрледе Алан кабырла Карачай-Черкессяны территориясында (джеринде) мардадан артык кёп кошулгъандыла, артык да бек каялада кабырла (Е.П. Алексеева. Древняя и средневековая история Карачаево – Черкессии, М., 1971. 86 б.). Биз ол затны аланланы джаё кавуму келгени ючюн болганё санайбыз.

2. Кюнбатхан Аланыны ара шахарыны аты Маджар болгъанды (бурунё аты). Аё ХЫХ ёмюрге да Маджар дегенлей тургъандыла. Аны юсюнден П.Д. Шестаков (П.Д. Шестаков. "Напоминание о древнем городе Маджар "Труды ЫХ археологического съезда в России", т, л, Казан, 1971, 194 б.), В.А. Кузнетсов да джазадыла. Черкесле аё Маджар юйле (Маджар овне) дегендиле (В. А. Кузнетсов. "Алания в X-ХЫЫЫ вв., Орджоникитзе, 1971, 194 б.) Айтувда ва Карачай-Малкар халкны тюзледеги ара шахарыны аты Кырк Маджар болгъанды. Ешта, Аланла джаё шахарларына ески шахарларыны атын атаган болурла.Ол зат кёп халклада, аланы ичинде Тюрк халклада да болуп турган адетди.

Ставрополдан узак болмай Маджар деп буруё улуу, алапат таш мекамлары болган шахарны ким да биледи. Бусагъатда ол археология ескетмеди. Маджар деген атны джюрютген шахарла ва Шимал Кафказда ЫI ёмюрге огъуна болгъандыла. Аланы бирини аты Кичи Маджар болгъанды (Е. В. Ртвелатзе К. "Истории города Маджар". Журнал "Советская археология". Нр. 3. 1972, 149). Ол шахарла 720 джылда да сагъынылгъандыла (ол китапда).

Айтувда ескертилген башха шахарла, тюз кертиси была да болган затладыла. Гюрджюню ХЫ ёмюрню аягында ХЫЫ ёмюрню аллында джашаган патчахы Тамара (Алан патчах Дургулелни егечини, Боренаны кызы болгъанды) тахтада заманлада Гюрджю, Хыристиян динни джайып

кюрешгенди; адыгланы (кабартылыла) не ертде болса да ХВ ёмюрню биринчи джарымындан алгъа алайлада джашамагъанлары ажымсыз белгилиди. Адыгла монголлагъа дери келгендиле (кёчгендиле) бери, дегени-ол сыӀар тарихге келишмейди. Адыгла (кабартылыла) ХВ ёмюрню арасында да Каратейиз была Азовтейизни (Азак) джагъаларында джашагъанлары, ХВ ёмюрде салынӀан италян картадан (харита) белгилиди (АБК, 407).

Бу джерледе гюрджюлюлени хыристиян динни джайып кюрешгенлерине Малкарда, Тегейде, Кабартыда гявур качны аты Гюрджю сёз болгъаны шагъатлык етеди (дзувар. джор, джора).

Ол заманлада бу джерледе джашагъан юйюрле Карачай-Малкар халкны ютю-бабалары болгъанына кёп тюрлю белгили матерял джыйгъанды автор. Ол матерялны бир кесеги "Актуалные проблемы карачаево-балкарского и ногойского языков" деген, 1981 джыл Ставрополда чыкгъан была 1982 джыл Черкескеде чыкгъан "Шорка" деген китапда басмаланӀандыла. Калгъаны да басмаланыр деген умут барды.

Бу айтув Малкар картланы авузларындан джазылгъанды. Аны амалтын мында "Карачай" деген кишини аты сагъынылмайды, Малкарда унутулгъанды аны аты. Аны чуруму, "Карачай" ны Кобан башында джашагъаныды. АӀа шагъатлык етген талай зат барды.

1. Хурзук елни бурунӀу аты "Карачай" болгъанды. ХЫХ ёмюрню ал джылларында да аӀа "Карачай" дегендиле (АБК. 246, 254).

2. Халк айтувланы биринде "Карачай была Франкла" деген айтувдача Карачай, Кобан башында бийлик етгенди, деп айтылады. (Джашавну Оювлары, Байрамукланы. А., б. 13).

Бу айтувну карачайлыланы авузларындан джазылгъан варянында заман кёргюзюлмейди (ол Орус тилге тюз кёчюрюлген есе) Халк а Карачайны башчылыгъы была кёчгенди тавлагъа.

Обади. Бу ат ХЫЫЫ. ёмюрде джашагъан Хазар патчахны атыды (М. И. Артаманов. "История Хазар", Л., 1962. б. 278, 285). "Обади союлгъанча союлгъун" деген каргъыш, карачайлылада ХХ ёмюрню арасында да джюрютюлгенди. Аны авторгъа (Байрамукланы Ахмат) Черкескеде джашагъан Хасанланы Назир айтхан еди.

Басиан, Басиани. Уллу сейирлиги емда магъанасы барды малкарлыланы Черек ёзенде джашагъан кавумуну Басиан деген атыны. Биринчиси, Кафказда джашагъан аланланы бир уллу юйюрюню аты Басиани болгъанды (А. В. Галдо. Етничеся исторя Северного Кавказа ЫВ-Х вв., Л. 1979. б. 67). Екинчиси; Кабартыда, Тегейде, Гюрджюде айланып матерялла джыйып келген Орус Илму Академияны чилени (юеси) И. А. Голденштед, гюрджюле Малкарын ем уллу юйюрюне / Черек ёзенде джашагъан кавумуна емда аны джерине Базианы, Базиана, Базианиа дегенлерин чертеди (АСК. Адыги, Балкартсы и карачаевтсы в известиях европейских авторов ХЫЫЫ-ХЫВ вв., Налчик, 1974. б. 206, 208). Белгилиди дагъыда, Басиан Малкар бийлени бир кавумуну тукуму болгъаны (АБК. 207). Ючюнчюсю, малкарлылагъа гюрджюле ХЫВ ёмюрде да Басиани дегенлерин Л. И Лавров кёргюзгенди (Л. И Лавров. "Карачай и Балкария до 30-х годов ХЫХ в."

‘Карачайский этнографический сворник’, ЫВ. М., 78-79). Тёртюнчюсю, бурунӀу болгарланы (Тюрк Булгарла) Батбай деген патчахыны тукуму да Басиан болганды. АӀа Батбай Басиан (грекча Батбай Басианус) дегендиле (Венелин Ю. “Древние и нынешние болгары в отношении к Россианам”, т. л., М., 1829. б. 29-32).

Алай была, айтылгъан затла малкарлыланы Басиан деген юйюрю Алан юйюр болгъанына, булгарланы да Батбай деген патчахыны тукуму Алан юйюрден чыкгъанына шагъатлык етедиле.

Басиан кеси да Тюрк-Аланны сёзю болургъа боллукду. Тейлешдиригиз, аланланы джашагъан джерлерини еки башха джерде еки аты да башха заманладан тавушлагъа бошаладыла: Аланлиан-Казакхстанда ЫЫЫ-ЫВ ёмюрледе аланла джашагъан джерни аты; Аланиа-ЫЫЫ ёмюрде Кобан башында джашагъан аланланы джерини аты, болгъандыла (аланы юсюнден басмагъа енчи иш хазырланыпды). Будиан деп, дагъыда аӀа ушаш Карачай-Малкар атла бардыла.

Ол айтувну Карачай картланы авзундан джазылгъан варианты...

Аны, 1829 джыл Мийтавну тубюнде Венгер (Маджар) професор Ж. де Сесс джазгъанды. Ол Орус тилге былай кёчюргенди : “Мен ала была экспедисяны (излем ючюн айланӀанла) тилмачы тургъанлай ушак етгенме (ол, Черкес болса да, орусча, тюркча, карачайча да биле еди). Мени иги сейирсиндирген еди аланы, мен Маджар болгъанымы билгенлеринде куванӀанлары... Качан есе да бир заманлада ала, бу кыралны айтувуна кёре, битимли джерледе, Дон’дан Дербентге дери джашагъандыла. Ала дагъыда кошхан едиле: ол миллет Кобанны ары джанында, бусагъатда казакла-каратейизчиле джашагъан джерде джашагъанды. Ол заманлада ала уллу, кючлю халк была хоншу болгъандыла. Ол залимлик етип тургъанды. Хар юйдегиден джыл сайын кара башы болгъан бир ак ийнек давлагъанды.Аллай ийнеги болмаса ва, аны орнуна юч ийнек берирге керек болгъанды. Аны амалтын ала Кобанны сол джанына барыргъа бегим етгендиле. Анда мийик тавлада кишиге да бойсунмай джашар ючюн, ала Карачайны (Карачай деген башчыны) башчылык етивю была бусагъатда джашагъан джерлерине келгендиле. Аны атын алгъанды халк кесине атха, аны тукуму куруп калгъан есе да, ол атны саклайды. Бизни лагерден (кампан) юч кюнлюк джолну барсаӀ, беш ел не да беш халк барды. Ала барысы бир Маджар тамырдан чыкгъандыла. Ала Орусие, Бизинги, Хулиам, Балкар ем да Дугъурдула. Бу халкла Кафказда джашагъан халкладан чыртда башха тилде сёлешедиле. Ала ем мийик тавлада джашайдыла, хоншу тегейлиле, имеретинле (ебзеле) была байлам тутадыла.

Биз, карачайлыла была ушак етген заманда, аланы джюреклерине джараргъа суюп, ‘Маджарда да аллай атны джюрютген юйдеги барды’, -Карачай- деп бир инарал а бизини бусагъатдагъы джюйюсханыбызды, Авустуряны патчахыны аскеринде куллук етгенди. Ешта, ол Маджар юйдеги аланы бурунӀу башчыбы Карачай деген киши была ет джувукла болурла, деген едим.

Ол сёзлени айтхан заманда аланы бирбирине кайгылы болуп карагъанларын еседим. Сора ала, билмей тургъанлай, алайдагылагъа 'савкалыгъыз' дегенлей, бизни коюп, кетип калдыла. Бир талай сагъатдан билдим, мен аланы кайгыларыны чурумун". (АБК. 330-331).

Ала ва, Ж. де Бесс "Маджардагы карачайлылагъа билдирге бурунъу Карачайны тюбюн излеп келгенди" деп коркгъандыла. Ешта ала Карачайны еки авуму да ет джувукла болгъанларын алкын билип тургъан болурла. Аланы кайгылары Ж. де Бессс, "мен аны ючюн келмегенме" дегенден сора тохтагъанды

["Джашавну Оювлары -Исторя Хапарла-" Байрамукланы Ахмат, Ставропол" атлы китапдан].

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

ДЖАХИТ СЫТКЫ ТАРАНДЖЫ

АЙТСАМ А...

Айтсам а увакытладан бир нисан ашхамыды.
Джеллени ем джагъымлысы сенден урады.
Сенде тамаша етеме тейизлени ем кёгюн,
Чегетлени ем салкынын сенде айланама.
Сенден юздюм гоккаланы ем омагъын.
Топуракланы ем битимлисин сенде сюрдюм.
Сенде татдым джемишлени барысын.
Айсам а, сен мени ючюн
Хава чаклы керек,
Мирзев чаклы мубарек,
Сув чаклы сыйлы бир затса:
Насыпданса, насыпранса!

Айтсам а...
Ийнан меёе сюйгеним, ийнан.
Юйюмде куванчса, бачхамда джаз;
Тепсимде ем ески чагъыр.
Мен сенде джашайма,
Сен менде бийлик джюрютесе.
Кой, мен айтайым ативлугъуу,
Джел была, сув была, кушла была биргелей.
Алай, ентда кыйналма, тынчай;
Кабырда камжаклагъа юретирме ативлугъуу.
Бир ненча чакдан сора,
Дагыда ешитген кюньюде авазымы кёкледе,

Иги есле, махшар кюнюдю,
Орталыкга тюшгенме, сени излейме.

ДЖУРТ ИЗЛЕЙМЕ

ДЖУРТ излейме
Кёк, кёмкёк, бутак джашил, сабан сары болсун;
Каратлыланы, гокка хансланы джери болсун.

Джурт излейме,
Не башда дерт не джюрекде тансыклык болсун;
Карнаш кавга думп болуп, шохлук была толсун.

Джурт излейме,
Не бай-джарлы, не сен-мен башхалыгы болсун;
Кыш чилледе хар кимни юю-ашарыгы болсун.

Джурт излейме,
Джашав, суймеклик кибик кёйюлден болсун;
Болса бир тарыгув, ёлюмден болсун.

КАЛАЙ улу Аппадан чам джырла...

Зынтхы беригиз дегенимде атыма,
Сагыш етмей Тели АППА атадыла атыма.

*

Мен айтама сёзюмю
Оюм етип кюрешмей.
Хар ким была ашайма,
Азыгымы юлешмей.

*

Джашавуму ётджургенме,
Ойлула была келишмей.
Юйдегисиз калганма,
Катын алырга джетишмей.
Кукалыгым джокду,
Алдырлыгым джокду,
Алай а бир кавумлагы
Сёзюм джити окду.

*

Меёе алай айталла:
Елни конак тепсисин ашайса,
Иги мурджарда джатаса,

Самаркавланы айтаса.
Малчы джашланы тыйылатып,
Байлагъа каршчы кюреше,
Джалчы кавумну терилтесе,
Джарлыланы байлагъа удуйса.
Ортада шохлукну курутма,
Ей джаным, Калай улу Аппа.
Келиштирмедий бир антгъа,
Башыбызны кояса палахгъа.
Байла меѐе былай дедиле,
Кѐп гурушгала етдиле.
Коркдула да джук айтмалла,
Разы болуп а коймалла.

*

Ёмюрюм ётдю ат белинде,
Кесим да зорчула была келишмей,
Джашавум кетди юйдеги кѐрмей,

[“Калай улу Аппаны Ызын Излей” – Ортабайланы, Р., Биджиланы, А.]

Джомак...

ХАЛАЛ КАРНАШ БЫЛА ХАРАМ КАРНАШ

Ертде ертде еки карнаш болгъанды: бири халал, бири да харам.
Халал карнаш джарлы еди, джаѐы бир аты бар еди. Харам карнаш а бай болгъанды. Бир кюн харам карнаш халал карнашха: “Кел бир джерге барайык” дегенди. “Да барайык” дегенди, халал карнаш да. Джолгъа тебрегендиле, халал карнаш джаѐыз ак атына минип, харам карнаш а джаяв. Таѐ кесек джол алгъандан сора азыкгъа тохтагъандыла, атны да хансха джибергендиле. Харам карнашны есине бир аманлык келгенди. Халал карнашны атына минип, качып тебрегенди. Халал карнаш а не етерик еди, джаявлай ызындан джюрюгенди. Харам карнаш узайып, ташайып кетгенди. Кюн кеч болгъанында халал карнаш, кече калыргъа деп джол джанында бир дорбунну катында тохтагъанды. Дорбунда юч мурджар кѐргенди. Мурджарлада джатаргъа коркуп, дорбунну артына кирип джатханды. Кечени бир заманында дорбунѐа бир айю, бир бѐрю, бир да тюлкю келип мурджарлагъа сойланѐандыла. Айю тюлкюге: “Ей тюлкю, сен не ашап джашайса?” деп соргъанды. Тюлкю: “Кюндюз курт камжак чѐплейме, кече болса ва бир алтын табакчыгъым барды да аны была ойнай джатама” дегенди. Биягъы айю екинчиге, бѐрюге: “Ей бѐрю, сен калай джашайса” деп сорув салгъанды. Бѐрю да: “Мен калай джашайма дасеѐ; бир джерде бир сокур

койчу барды, хар кюн барып аны бир коюн тутама да ашайма” дегенди. “Ол койчу билмейди ансы иги боллук еди. Ары сюрювюнде бир боз кою барды, ол койну кесип канын кёзлерине джапса, сав болуп каллык еди” деп, сёзюн бошаганды.

Муну ызындан тюлку была бёрю да айюге соргандыла: “Сен а калай джашайса” деп. Айю да айтханды: “Мени джашавум аман тюлдю. Бир джерде бир ел барды. Аны суву узакдады, чегетге джувукду. Сув алыргъа келген тиширивладан бирин тутама да ашайма. Ала билмейдиле ансы тюз катларында сув чыгъар джер барды, аны казгъанлай уллу сув чыгъарыкды.” Ертден была ертде айю, бёрю, тюлку да кетгендиле. Джарлы киши да тюлкюню алтын табакчыгъын мурджарны тюбюнден алып джолгъа чыкганды. Андан салып сокур койчугъа барганды.

Джарлы киши сокур койчугъа: “Кёп болсун ашхулан” дегенди. “Сав бол, джувук бол” деп койчу да джарык джувап бергенди. “Мен сени кёзлериңи сав етсем, маңа не берир едиң?” деп сорганды. Койчу да “Койларымы джартысын берир едим” дегенди. Джарлы киши, койчуну боз коюн тутуп кесгенди, канын да кёзлерине джакганды. Былай тийдиргенлей койчуну кёзлери иги болуп калгандыла. Койчу тамам бек куванһып, койларын еки етип джартысын джарлы кишиге бергенди.

Джарлы киши кой сюрювню сюрюп ол сувсуз елге барганды. Елни джыйып былай сёлешгенди: “Сизни сувугъуз джокду, мен сизге елигизни ичинде сув чыгъарсам маңа не берирсиз?” Елчиле айтхандыла: “Кесиң неллай бир десең, аллай бир ачха берирбиз.” Джарлы киши, айю айтхан чуйурну казып, иги ичимли бир еркин сувну чыгъарганды. Елчиле куванч аллы болгандыла. Джарлы кишиге да кеси кёлтюралырча бир ачха бергендиле.

Джарлы киши да айтылгъан байлыклары алып кеси елине кайтханды. Харам карнаш муну кёрюп: “Быллай бир байлыкны кайдан тапдың?” деп сорганды. Халал карнаш да хапарын тизгенди: “Да сен мени коюп атыма да минип качханыңда, бара бардымда кече калыргъа деп бир дорбунһа кирдим. Кечени бир заманында ол дорбунһа бир айю, бир бёрю, бир тюлку келдиле. Бирбирлери была сёлеше келип тюлку айтды: “Мени бир алтын табакчыгъым барды” деп. Бёрю айтды: “Мен бир сокур койчуну сюрювюнден хар кюн сайын кой тутуп ашайма. Алай а ол кой сюрювню ичинде бир боз кой барды да, койчу аны кесип канын кёзлерине джакса, сав боллук еди”. Айю да айтды: “Бир сувсуз ел барды да аны тиширувлары кюн сайын сув алыргъа деп чегетге келелле. Мен да бугъунуп туруп, кюн сайын ол тиширивладан бирин тутуп ашайма. Билмейле ансы, елни ортасындагы чуйурну иги казсала еркин сув чыгъарыкды.

Ертден была ертде ала бары кетдиле. Мен да тюлкюню алтын табакчыгъын алдым, андан келип койчунубоз коюн кесип канындан кёзлерине джакдым да аны сав етдим. Ол да койларыны джартысын маңа берди. Андан да кетип ол сувсуз елге келдим, чуйурну казып сув чыгъардым. Елчиле куванч аллы болуп, кесим кёлтюралгъаным чаклы бир ачха бердиле.

Харам карнаш бу сейир хапарны ешитгенинде: “Мен да бир барайым алайгъа” деп, биягъы дорбунӊа келгенди. Кече дорбунну артына кирип джатханды.

Бир заманда йю да, бёрю да, тюлкю да келип мурджарларына джатхандыла. Тюлкю: “Хей, мени алтын табакчыгъымы ким алгъанды?” деп, ачувланӊанды. Бёрю да: “Мени сокур койчум сав болуп мени ушкок была атды да кючден кутулдум, кесим да ачдан ёлеме” дегенди. Айю да былай айтып сёлешеди: “Мени ишим да терсейгенди. Чегет сувгъа бир тиширув да келмеди. Елни ичиндеги сувну чыгъаргъандыла, мен да ачдан ёле кайтханма”.

Бир кесекден биягъы айю: “Хей аланла, бизге тыӊылагъан бири барды, олду бизге кан джавдургъан? “Турчу марджа, тюлкю, дорбунну артына бир кара” дегенди. Тюлкю барып карагъанды да джук тапмагъанды. “Бёрю, турчу сен бир иги кара, коркак тюлкю иги караялмады?” дегенди, айю. Бёрю туруп карагъанды да: “Джук кёрмейме, алай а бурнума адам ийис урады” дегенди. “Ай кызбайла, сиз коркгъан етесиз, кесим бир карайым” деп, айю кобуп дорбунну артына карагъанды да харам карнашны тутханды, келтирип арагъа атханды. Ючю да: “Бизге палахны джавдургъан бу кёреме” деп, харам карнашны арагъа алып чачув кучув етип джутхандыла.

[Бу джомакны, ДУДАЛАНЫ Махмут 1951 джылда Анкара шахарда, Маджар тюрколог Прёхлени “Балкарисджхе Студиен” атлы чыгъармасындан джазып алгъанды. Басмагъа хазырлагъан: Сылпагъарланы Йылмаз НЕВРУЗ]

ЁЗДЕНЛАНЫ Рашид

МИЛЛЕТНИ КЁЗЮ

Кара сувчук Карачайны кюзгюсю,
Уртламында нарт тавланы каруву.
Джерден чыкгъан тавушуна тыӊыласам,
Ешитиледи миллетими тылпыву.

Джолда бара озалмайла катыӊ была,
Сеӊе кайтып джан балхамдан уртламай.
Сени атыӊ байламлыды халкым была,
Озалмайла халк тарихге тыӊыламай.

Тавушуӊдан калай бёлгюн есими?
Тобукланып шош карайма тёрюӊе.
Шам сувуӊдан алалмайма ерними,
Карачайны ба етгенча кёреме.

КАРТДЖУРТДА

Шош кобанчык тав ёзенни саркады,
Шоркалары джалайдыла ташланы.
Сейир тавуш джюрегими алгъанды.
Ешитиледи нарт макамы тавланы.

Ма ол макам тюшюреди есима,
Сабийликде бешик джырын анамы.
Ана колла тийген кибиб бетиме,
Мен сеземе джан джылывун халкымы.

Сылпагарланы Йылмаз

НАРТ СЁЗЛЕ

- Джоклук талашдырыр, барлык джарашдырыр.
- Джоклук чомартны да кызгъанч етер.
- Джолгъа алгъа чыкгъан, алгъа ташайыр.
- Джолгъа джатгъан адамны башын арба езер.
- Джолгъа джаяв чыксай, атлы была нёгер болма.
- Джолда кошулгъан джолдаш болмаз.
- Джол сормай джолгъа чытма.
- Джол тапхынчы джолдаш тап.
- Джоловчугъа джол сорма да аш бер.
- Джоловчу кечиксе куванма, увчу кечиксе куван.
- Джоловчу джолда калмаз.
- Джолда айлангъан сабаны каран калыр.
- Джонгъурчха казан кайнатмаз.
- Джоргъа атха ел минер.
- Джубуран ычхынса будай сабанны талк етер.
- Джуклагъан айюню уятма.
- Джукусу келген орун айырмаз.
- Джуртун сатхан бетин сатар.
- Джуртундан айрылгъан джети джылны джылар.
- Джутну карны тойса да кёзю тоймаз.
- Джувуксуз адам, тамырсыз терек.
- Джувугъу джокну сыйы джок.
- Джыгъылгъанны сырты джерден тоймаз.
- Джыккыр куршовсуз болмаз.
- Джыланны башы езилсе да куйругъу кымылдайды.
- Джыландан коркгъан, джыджымдан юкер.
- Джыланны териси тюрленсе да халиси тюрленмез.
- Джыланны тешигине колуйу сукма.
- Джыламагъан сабийге емчек салынмаз.

- Джылав была кюкю карнаш.
- Джылар сабий анасыны богъагъы была ойнар.
- Джылагъан джувадак сав калмаз.
- Джюз кере ёлчеле да бир кере кес.
- Джюгю авур болса, ешек джоргъа болур.
- Джюрек суюгенни кол да танийды.
- Джюрек джюрекни ачхычы.
- Джюреги караёны кёзю да караёны.
- Джюрек ойнамаса сан ойнамаз.
- Джюрюк ат джюген была урушур.
- Джюрюкню тав тыймаз.
- Джюрюген джол коратыр, ёчешген ел коратыр.
- Джюрюшю ойлуну юлюшю да ойлуну.
- Джаман айланган джаман ёлюр.
- Джаёны айрылган юй, чёпню чёпге джалгъар.
- Джер салганлыкгъа ешек ат болмаз.
- Джыгъылып бурнун урмаса улан джигит болмаз.
- Чабар ат джалкасындан белгили.
- Чаба билмеген атны чарсха салмайдыла.
- Чапхан атны джерин алган, сав катынны ерин алган.
- Чачы узунну акылы кысха.
- Чапхыч джоргъа джол бузар.
- Чабыры аман кюндюз джылар, катыны аман кече джылар.
- Чабыры тешилмей ер тынчаймаз,
- Джери алынмай ат тынчаймаз.
- Чайнамай джутхан ашыё татувсуз.
- Чаккычсыз кав кабынмаз,
- Муджуралы киши абынмаз.
- Чакырылган джерге еринме,
- Чакырылмаган джерде кёрюнме.
- Чакырмаган джерге барма,
- чакырылган джерден калма.
- Чакырылмаган джерге ит да бармайды.
- Чакырылмаган конак орун тапмаз.
- Чакырылмаган конак тёрге озмаз.
- Чакырылмай келген конак сыйланмай кетер.
- Чалбаш есеё да чалкыны бошлама.
- Чалманны кыйыр казыгъын алсаё седиреп кетер.
- Чамланывчуну джашаву кысха,
- Чамчыны джашаву узун.
- Чарлагъан ушок тюз атар.
- Челекни башы ачык болса итге уят керек.
- Чемерни колу агъачдан туюме тюер.
- Чемерни он бармагъы он киши.
- Чёпню кёлтюрсен, тюбюнден сёз чыгъар.

- Чөпден тайгъан, көпден таяр.
 - Чөплемеген көплебез.
 - Чибини барны балы бар.
- (Ахыры келлик санда)

ЁЗДЕНЛАНЫ Юсюп

КЁЧМЕКЛИКДЕ ЁЛГЕН КАРНАШЛАРЫБЫЗ

Каракумну кумундан
Карайды бир баш.
Кара кумну тюбюнде
Джатад тавлу джаш.

Джокду ичегилери,
Ашагъанд джылан.
Не кыйынлык салгъанед
Аллахгъа бу джан.

Сакламад тавлуну
Сыйлы Уллу Аллах.
Андан корка болмаз ед
Сталин деген шах.

Джокду Сталинде гюнах,
Чувутлуду терс.
Ёсе келген төлюге
Ма ол болсун дерс.

Арбачыны чаптырад
Ары бери ол.
Савлай дуняда салып
Миллетине джол.

Чечендеги казават
Аны кол ызы.
Джасандырад юйлерин

Тавлада кызы.

Былай была биз барсак,
Ийнан сен давсуз.
Тавлу карнаш каллыкбыз,
Биз Мийтавсуз.

Ентда джетгенди заман,
Уян тавлу теӊ!
Биз тюзлюкню саклайык,
Болуп билек-теӊ!

ЁЗДЕНЛАНЫ Юсюп

ДЖАШАВНУ СОРУВУ

Алгъы бурун сен адамны
Кийимине карай есеӊ,
Сюзе есеӊ кийиминден
Сен адамны болумун.
Аман кийген, аман адамд,
Деп акылыӊ алай есе,
Аӊыламагъанса теӊим,
Сен джашавну сорувун.

Джашав сормаиды теӊим сенден
Аманмы игими киесе деп.
Ашаргъа емда ичерге,
Алан нени сюесе деп.

Ол сорады теӊим сенден
Теӊе кимни санайса деп.
Кыйынлыкда ем завукда
Аӊа калай джарайса деп.

Сен адамны кёлюӊ была
Керти теӊе санай есеӊ,
Кийимине карамай
Болумуна карай есеӊ,
Куванч есе куван теӊим,
Аны джюрегин кючлеген.
Бушув есе кыйнал теӊим,
Аны джюрегин тишлеген.

КАРТДЖУРТ

Сайи: 8 • Бирлешик КАФКАСЯ Дергиси Еки • Еким
1998 • Хазырлаян: Др. Йылмаз Невруз

Ескеривлерим...

**КАРАЧАЙНЫ ТЁРЕСИНИ ЮСЮНДЕН
-III-**

СЫЛПАГЪАРЛАНЫ Йылмаз

ДЖЫЙЫН КЕЛГЕН – АВ АЛГЪАН – БЕРНЕ БЕРГЕН

Ав алгъан кюн, тойну ахыр кюнюдю. Хар еки джанында да уллу хазырлык бардырылады: кыз джаны джыйынна кошулук тиширувланы джыйышдырады, бернеге салыннык савгала айры бочхалагъа салынып, кимлеге етилгени да белгили етилип туюмчек етиледиле. Берне кюбюр была аа сыйынмагъан уллу бочхала бир арбагъа джюкленеди. Бютёв хазырлыкла тындырылгъандан сора “Джыйын” бир еки еркиши тамаданы ызындан джаш юйюне таба атланады. Джыйын бир елде есе джаяв барылады. Той курагъан юйге джетгенлей, джаш джаныны адамлары алларына чыгып, джыйынны сыйлап, джаклап арбаз ичине алады. Тиширувла келин отовгъа джувук бир отовгъа алынадыла, тамада еркишиле да сыйлы картла олтургъан отовгъа етилип төрге ётдюрюледиле. Тиширувла берне хапчюкню да биргелерине елтип джааидан бир кёз джетдиредиле, джетишмеген джук бармыды деп. Джаш джаныны ав хазырлыгъы алай кыйын тюлдю: келинни башына атаргъа кемпек / шекер, боза аяк, джавда бишген тепси толусу хычин, бир да алгыш етерик адам алгъадан хазыр етиледиле.

Елни тамада картлары екинди намаздан сора той юйюне келип юйню аллында шиндиклеге, тыркыклагъа олтурадыла. Карт тиширувла да аланы артларындагъы шиндиклеге тыркыклагъа тизилип олтурадыла. Муну ызындан, джашла бир джерге джыйылып орайда тарта отов юй таба атланадыла. Кызла да кобуз согъа, харс кагъа аланы ызларындан барадыла. Орайдачы башы, чам сёзле да кошуп бир еки орайда тартдыргъандан сора отов юйню ешиги ачылып, еки колундан еки джаш келин (бири катын кызнёгер, бири да джаш джанындан бир келин) тутуп ав атылгъан халда келин кёрюнеди. Джашла алда, келин была кызла да аланы ызындан биягъы орайда была картла аллында олтургъан юйню туврасына барадыла. Былайда джашла екиге айрылып келин ётерча бир джол ачадыла. Сора, келинни юйге киргизедиле. Алайда джаш джаныны картлары, артыксыз да тиширувлары алгыш етип дагъыда бир хошкелди бередиле. Келинни кёп бармай арбазгъа кайтарадыла, джыйылгъан халкны тюз ортасына келтиредиле. Бу кёзювде алив алгыш етебилген бир еркиши алгъа чыгып, колуна боза аякны (алгыш аяк) да алып, тавушун не кётюрталгъанын кётюртютю төредеча алгыш етеди, калгъанланы бары да бир авуздан “Амин!!!” деп кычырадыла. Алгыш бошалгъандан сора, атасы-анасы сав бир сабийге алгы бурун бозадан ичириледиле, калгъанын да ичерге суюгенле кёзювлеп тогъуйдула. Тепси толусу хычинны да сабийле сермешедиле. Бу адетле

тындырылгандан сора, келинни башына атылып турган савга-ав (чепкенлик кумаш, дарий джавлук,дб.)ну джаш джанындан бир джаш келин алып, джашны кузенлеринден бирини бойнуна чырмайды. Авга ие болган, сабийлеге бек уллу завуклукду. Авну алган сабийчик тойну маскоту да болады. Ем ахырында келинни башындан башлап, джыйылган халкны барыны башына кемпеклени чачадыла. Адамла кычырык сыйыт ете шекерлени джыярга кюрешедиле. Орталык тул тубан болады. Да, куванчны мындан анив кёргюзген не болур дейсиз? Керти да Карачайны ав алган адети алапат бир адетди. Не келсин, бара бара ол да таркая барады. Болса да елдеде ентда кызыв джюрютютюлгенлей турады. Ем ахырында биягы джашла была кызла келинни арага алып орайда была харсны да бардырып, кеси отовуна кайтарадыла. Мындан сора, бютёв джыйылган халкны аллында арбаз койну бардырадыла.

Б Е Р Н Е

Той етиле турганлай, арбазны тап тюшген сир джерине каты кюйюзле джайылып джер хазыр етилгенден сора “Берне хапчюкле” аны юсюне салынады. Джыйын была келген тиширувлдан бир кавуму была джаш джанындан кошулган тиширувла берне бочхаланы тегерегине джыйыладыла. Кайгылы адамлада ёре сюелип аланы тегерегине басынып сейирге карайдыла. Кыз юйюнден берне кулук была келген тиширувлдан авазы иги чыкган бири, бочхачыкланы бирем бирем ачып ичлеринде не болганын кимге етилгенин джыйылган халкга ачык етеди: ма бу кайын атага, бу кайын анага, бу тамада карнашха, бу тамада егечге... деген кюйде бернени барын караганлагга ем айтады емда кёргюзтеди. Бу кёзювде сабийле да бирер таякны бернечи катынға узатып колджавлук савга излейдиле. Аланы курукчуларына да бирер колджавлукну байлайдыла. Берне берив бошалгандан сора, келген хапчюклени елтип тамадала олтурган отовга джыядыла. Алайда карт тиширувла да етилген бернени кёрюрге талпып турадыла, кеслери да бу затны юсюнден бек кайгылыдыла. Карт тиширувла бернени барын кёргенден сора узун узун алгыш етедиле. Былайда аз билинён бир адетибизни чертип айтырга излейме: ав алынёнчыга дери келинчик, келин отовну бир мюйюшюне керилген авну артында турады. Отовга кирген хар адам келинни кёрюрге еркин тюдю. Ав алынёндан сора мюйюшге керилген ав джыйылады, келин да еркин болуп ортага чыгады. Мындан ары бетин джабарга да джашырылырга да керек калмайды.

“ У Ч А ” – ЕЛ СЫЙЛАВ

Ав алынён инйирде ел сыйлаган адетди. Хар той иеси кеси карывуна кёре ашарык ичерик етип елни сыйлайды. Былайда мен “Уча” деп айтылган адетибизни анйылатырга кюреширимке, нечюн десегиз, бусагыттагы тёлөле “Уча”ны атын да билмейдиле. Учаны хар юй да еталмайды. Джоюму

кёп болганы себепли карыву иги юйле еталадыла. Учагъа джаһыз бир адам калдырмай бютёв ел чакырылады.

Джыйынында уча етерге излеген юй, увак аяклы малла сойганны тышында ийнек мал да союп бютёв елни джик дерин коймай сыйларча ашарык ичерик етеди. Уча етилген джыйынлада “Козбёрк” адетибизни да джюрютедиле. Козбёркге ёрлеген, тамашалык бир ишди. Арбазны ортасына юч узун аркавну ёрге сюеп юс джанларын деменйили чалдыш байлагъандан сора аяк джанларын тышына керип топракгъа кёмедиле. Мийик бир бачхыч не да быкыны болушлугъу была чалдышны юсюне козбёркню саладыла. Джерге джетерча узун бир джипни бир учун чалдышгъа каты байлап, ол бир учун джерге иелле. Джипни алгъадан джавлагъанлары себепли бир да бек тайгъак болады. Кесине базгъан джашла бу джавлу джип была чалдышха дери ёрлеп козбёркню алыргъа кюрешедиле. Тышындан карагъанға тынч кёрюнсе да джавлу джип была аллай бир мийикге ёрлеген бир да кыйынды. Муну баджаралгъан бек аз джаш болады. Иш куру кол карывда тюлдю, табын билирге керекди. Ким алгъа ёрлесе ол козбёркню алып ейишге атады, андан чачылгъан козла была кемпеклени сейирге джыйылгъанла кычырык хахай ете джыяргъа мыллыкларын атадыла. Бу кыйын еришивню баджаргъан джашха нохта баву бериледи: кийим, кой кал, уванык, джамчы... дегенча. Джигитликни, чёрчекликни кёзгюртюрю ючюн козбёрк алакат бир чурумду. Ендиледе козбёрк адетибиз унутулургъа джетгенди, болсада уллу джыйылувлда ентда етилгени болады. Сёзючюн Ескишахарда 1995 джылдан бери етилген “Нартланы Той Кюню” атлы уллу джыйылувлда “Козбёрк” адетни джанһыртханбыз, былайлык была джаш тёлю да аны магъанасын юренйенди. Ел сыйлав бошалгъандан сора, кувач джыйылувлгъа джыйылгъанланы бир кавуму, картладан башлап акыртын акыртын чачыла тебрейди. Ем ахырында тойну бардыргъан джашла была кызла кеслери каладыла. Ала ва таһ атхынчы дери тохтамаздан тепсей, джырлай чам-накырда ете той етедиле. Сора ала да джуку басхан, арыгъан кёзлерин ува чачыладыла...

ЮСГЕ КИРГЕН

Ав алынһандан бир кюн сора “Юсге кирген” адет джюрютюледди. Бу ол демекликди: джаш джаныны тамада еркишилери была тиширувлары келинчикге берлик савгъаларын хазыр етип кей бир отовгъа джыйыладыла. Катинкызнёгер была джаш келинледен бири джаһы келинчикни алып келедиле. Тёрде олтургъан картладан башлап джыйылгъанланы барыны колун тутадыла. Сёзге уста картладан бири чам сёзле да кошуп келинйе алгыш етеди. Бу адетни магъанасы, келинни кайын юйю была танышмаклыгыды. Алгыш сёзле бошалгъандан сора, кайын ата была кайын анадан башлап хар биревню “Юсге киргенлик” савгъасы ачык етиледди. Алтын-кюмюш дегенча савгъала берилгени адет болганды. Берилген савгъаланы бары катинкызнёгерге аманат етиледди, ол да аланы елтип кыз юйюне кёргюзеди. Артдан, савгъаланы бары келинчикге бериледи.

КЮЙЁВНЮ БОЛУШДАН ЧЫГЪАРГЪАН

Бютёв ел джамагъат, джувук-тей джыйылып етилген бу завук-куванч джыйылууда унутулуп калгъан бирев барды: кюйёв джаш. Ол, келин тюшген кюнден башлап болуш юйде турады, тойгъа кошулмайды.

Ав алынһандан еки-юч кюн сора, инһир караһыда кюйёвню теһлери джай юйюнде джыйыладыла, кёп бармай орайда тарта болуш юй таба джюрюйдюле (бир бирледе кысхасы была болуш юйде джыйылып да калынады), куванч ете кюйёвню катына барадыла. Ол кече болуш юйню бийчеси мал союдуруп ашарык ичерик етип джашланы сыйлагъан да етеди, алай а муну етмесе да хата джокду.

Сыйлавдан сора, кёп турмай болуш айден чыгадыла. Биягъы орайданы айта, кюйёвню биргелерине алып той юйюне барадыла, кейирек бир отовда джыйылып тургъан картлагъа кёрюнедиле: кюйёвнёгер алда, кюйёв аны артында, джашладан талайы да кюйёвню артында ичкери кирип картланы колун тутадыла, аланы джаклайдыла. Джашладан алгъыш етебилген бири кысха бир алгъыш етеди, джыйылгъанла боза аякны (алгъыш аякны) кёзювлеп тогъуйдула. Муну ызындан кёп да турмай джашла кюйёвню алып тышына чыгадыла, келин отовгъа барадыла. Бир кесекни накырда чам сёзле была ушак етилгенден сора джашла чачыладыла. Былайлык была кюйёвню да юйге джыйгъандан сора той бошалады, джайы юйлюле ёмюрлюкге иннет етип джолугадыла. Акыртын акыртын кюйёв да келин да джашавну кыйырындан тута тебрейдиле.

(Ахыры келлик санда)

КАЛАЙ УЛУ АППАДАН ЧАМ ДЖЫРЛА

СЮРГЮНДЕ

Сибир была Салавка, салавка была Сибир.
Джай да еки айны, джайда болады, ансы
Калгъан кышды, сувукду.
Мени джавум келсин быллай Салавкагъа,
Итлени джегелле чанагъа.

*

Ересейни кей етеклерин,
Узам ем сувук Сибирлерин,
Ач, джаланһач болуп сынагъанма.
Джуртуму излеп джылагъанма.
Алай а ётерге мадар джок.
Терсликни чекмей амал джок.
Колдан келе тургъан такал джок.

Абызырап бек ачысам да,
Ишлеп, етип арысам да,
Сувук сийип аврусам да
Джуртум кетмей еди есимден.
Кеси аллыма сөлеше едим,
Алджамайын джаһыз сёзюмден,
Тансыклап турдум ёз тилими,
Хар кёкенин, ташын джерими.
Тувган джуртунъ хар заманда,
Керекди унутулмазга.
Кайда узакда, ким болса да
Аппага картлык джетгенди.
Сынаганын осият етеди,
Ол Аппаны аманат сёзюдю.

*

Джер тубюнде кёмюр каздым,
Бу ийлени джюрегиме джаздым,
Юйдеги, юй да ой, заманында
Кураялмадым,
Патчахлыкны кючюнден
Савлугьумдан айрылдым.

[“Калай улу Аппаны Ызын Ызлай” атлы китапдан
алынғанды].

ТОЙДА КЁРЮНМЕЙДИЛЕ ДЖАНАРИВНУ ЫЗЛАРЫ

Чолпан джулдуз джарыклай
Мутхуз болмай батады.
Нёрден толуг бир бала
Кара джерде джатады.
Ол атив кыз ёлгенли
Кёпле кара киелле.
Аны сюлген теҗлери
Кюйюп бишип ёлелле.
Енди сувда ойнамайд
Каракёлню кундузу,
Кёкде чыртда джарымайд
Джараривну джулдузу.
Джыллык бушув етелле
Учуланны кызлары,
Тойда кёрюнмейдиле
Джанаривну ызлары.

Сени ючюн тейлерий
Енди тойгъа бармайла,
Кобузчу кызла колгъа
Енди кобуз алмайла.

КАЯ БАШЫНДА

Кая Башында Биджилада,
Уллу куванч барады.
Хукеланы Если бирча,
Колундан келгенича,
Хар келгенни сыйлайды,
Мен да болдум, бу тойда.
Аялайын ойнадым,
Тепседим ем джырладым,
Той халиге юретдим.
Биджиланы джырларын да:
"Биджи Биджи биджитген,
Ит терини джибитген,
Койларын бавда чиритген.
Биджи, Биджи!
Куйругъу джюддю".
Деп былай джырладым.

Хапар / Хикья

АТМУРЗАЛАНЫ Мухаммат

Д Ж О Л Д А

"Елни телиси болмаса берекети болмаз" дегенлери кертиге ушайды.
Бурунчуланы ётюрюк сёзлери джокду. Бар есе да биз билмейбиз.
Ертде ертде бурун заманда, бир тели ючюн ел-ел была талашып,
джыртышып болгандыла. Берекетлери курумасын депми, огъесе елле бары
да акыллыла болуп калганданмы, ол адетле калгандыла. Елледен намыс,
адет аны ючюн таркайган огъуна болур. Тейри, асыры теренге кирдик
дейме. Ашхы, ол патуваланы коюп Токалай шохума кайтайык. Токалай
тавлу елледен биринде джашайды. Тюсюн айтсам, аё "джартыды"
деригим да келмейди. Ол акыллыланы катларында; Токалай акыллы,
хунерли, адепли да джашды. "Ел авзу елек" дегенлей, айтылып калганды
ансы, мен таныган Токалай ёмюрюнде адамны угъай, чибинни джанына да
тилген болмаз. Юйде малгъа караган, чалкы чалган, хоншуда да джумуш

чыкса, биринчи табылган Токалай... Бирин алтда бирин кой. Чырайы бар, чархында кыяву джок. Кём кёк кёзлери, кара мыйыклары, еки кашы да бирге кошулуп, узун, акбет, субай джаш...

Хы... Енди кемчилиги болмаган ким барды. Бирледе кёбюрек, башхалада азырак, джашав алайды. Ол кемчиликке Токалайда кёбюрек болурла ансы, аскер куллукдан еркин етебиз деп, юйюне джиберип койгандыла. Баям, андан болур, Токалай аскер кийимни неден да бек сюеди. Кеси да бу аскерчи кийим угъай, екишер джулдузлу чынлары болган пилот кийим. Юйю курумаган, юсюне да бир тап джарашады. Ызындан карап, кызла аз сукланмагандыла.

Пилот кийимлени да кийип Токалай шахарга джортувну бек сюеди. Иши кючю болмаганлыкга, Налчикге келип ертдеден ийирге дери бошуна айланып, елге алай кайтывчуду. Тизгинине караган сукланган етер...

Юсюнде бир тюк кёрмезсе таланган. Бурма чачын да артха тарап, пилот кийимлеге да итувну катдырып, чурукланы кюзгюлеча джым джым джылтыратып джолга чыкса... Тиширивлагга кёпмю керекди...

Ма, аллай кюнлени биринде мен да елге тебиредим. Автобуса мингенимлей, мени саклап турганча Токалай шохум джарык ышара:

-Салам алайкум! Ётюгюз, ётюгюз. Елгеми тебирегенсиз? Деп, олтурган джеринден туруп джарык саламлашды.

-Во алеймум салам, Токалай! Хав, елгеме. Калайды джашав, не айланаса, не джорюйсе?

-Бош, бир увак джумушчука бар едиле да, аланы тындыра... Олтуругъуз! Деп, мени кесини джерине олтуртуп, алгараак ётдю. Не сейир не тамаша, бу Токалайны "увак джумушлары" болмаса, уллу иши болуп киши кёрген болмаз. Хар сорганга "увак джумуш" деп, коювчуду. Артык кёп селешип а кишини кыйнамаз... Сора бир кылыгы: Адам была джарык саламлашып, бир такыйкадан а арт буруп тохтаганы, мен борчуму толтурдум дегенча...

Кёз кыйырым была Токалайга карап: "Яраббий, бу не сагыш ете болур, ол алив мангылайын да джыйырып?" деп, тегерекде таныш шагъирей адамла была саламлашдым. Токалай а киши была селеширге тейсинмегенча, кёзлерин терезеге аралтып, уллу сагышдады... Колундан келсе карамыйык шофер джолда адам коярык болмаз еди. Созулган да етмейди да бу курурук автобус. Кайсы есе да тезелмей:

-Алан, тебуре, заман болганды. Биширип кояса, таланган! Деп кычырды.

-Каганак сабийлеге джанын аврусун джашым, кырыладыла... тебуре, аврувуй... деп, бир базык катын ох-тух ете, терлегенлерин сюртеди. Сабий джылаганданмы, гузабасынданмы билмейме, автобус авур чайкала джеринден тепди... Аллаха шукур, тебиредик! Ий марджа, джашы, аягъамы басма! Ов кюнум, аягъым... джибер... деп хахайны бардырган

биягы базык катынды. Баям, кабартылы джаш болур еди, илгенип аягын бир джанына алып: "Кечигиз!" деди. Давур бир кесек шошайды. Токалай шохум бир кишиге ес бурмайды. Еки кёжон терезеден айырмай барады, терен сагышдады. Джанында сюелип келген еки джаш тиширив, Токалайга джашыртын карай, бир затла шыбырдайдыла. Джарыкдыла.

Кызладан бири кызаргъан огъуна етди. Кёзчюклерин сюзюлтгенине кёре, тейри, джашны джаратханды. Халине кёре: “Ант джетмезлик, манъа да есийи бир бур. Бузгъа тирелген ешекча, бу терезеде не тапханса?” дерик болур еди. Токалай джук сезалмады. Тёзюмю тавусулуп карашили кызчык, чач ешмеси была ойнай, кукалана Токалайны бетине умутлу карады. Тейри адамы, сёлешип огъуна башларык болур еди, нёгер кызы чырмамаса... Не билейим, кёлюмю аман етди, не да теъ кызы джашна кукаланъанынмы джаратмады, автобусну титирете: “Тохта!” деп кычырды.

-Не болгъанды?

-Шофер, ов кюнюм, тохтагъыз! Бу кызчыкны кёлю аман етеди! Шофер ешитемисе, тохта! Дегенни айтып, биягъы катын гузабагъа калды.

-Кычырма быллай бир! Тохтайма тохтай! Деп, шофер, артык разы болмай автобусну джол джанында тохтатды. Нёгер кызла, кыйынлыкда бирге болайык дегенча, мыллыкларын ешик таба атдыла.

Кокалай терен сагъышладан бусагъатда уянъанча, атив башын тиширувлагъа акырын бурду.

-Чито, ташнитса да? Ташнитса! А как же нам на небе не ташнитса? Деп, увак ышара, бар джашавун кёкден ётдюргенча, ёкхтем карады. Токалайны таныгъанла, аъа еслетмей, бувала болуп кюлдюле. Ешик таба джортадыла. Кызны хайырындан, халк, бир ес джыяйык дегенча куюлду. Джол джанында тютюнню букулата, Токалай да сюеледи.

Базык катын, амалсыз болгъан кызны тегерегинде джортады.

-Палитс, палитс туда едилай! Ишо, ишо...

Харип, джарашмайды, автобус. Палитс, дба палитс ет...

Кыз нёгери да алагъа болуша, Токалай таба урлап карайды... Адамладан ышыгъырак тургъан Токалай, тютюнюн ичип бошап, автобус таба тири тебиреди. Кызны каты была озуп бара: “Если, автобус ниидёт, пишком надо иехат!” деп, орусча катдырып ичине ташайды.

Биз тебирегенликге Токалай биягъы джеринде сын катып терен сагъышха кирген еди. Алай аны джанында ол еки мёлекчик кёрюнмейдиле. Излей кетип автобусну аллында, Токалайгъа уллу кёзлерин да джандырып, мыдах карап тургъан кызны еследим. Тиширувну башында не сагъышлары болур едиле, билмейме, антым. Бетини агъаргъанына кёре, нёгер кызына джарсыйболур, тиширувну бир да билмезсе... Авзунда кувуту болгъанча, Токалай елге дери сёз айтмай келди. Юйлерини катында автобус тохтагъанында, учакдан тюшгенча ёкхтем тюшюп, тышындан бизге кол булгъай юйюне суху / каты кирип кетди. Биягъы катын Токалайны ызындан карап: “Сени джавуъ да кыявлу болсун” деп, джыламукларын сюрте, койнунда сабийин кёкюрегине кысды.

Бир зат джетишмегенча, автобусну кайгъылары была чайкала

ичи шум болду. Да! Хар ким кеси барабыз...

(Мийтав, В – 1993’ ден алынъанды)

Кумуклу шайир

Ендирейли Шейх ИБРАХИМ ДАГЪЫСТАНЫ'ден Дин назмула...

СИЛСИЛЕ-И ТАРИКАТ-Ы НАКШИБЕНДИЕ

Ая Рабббнн я Залджалал бнзге дармар аман медед
Кеснйне джокдур хнч завал бнзге дармар аман медед

Джибрил Микяил Исафил мөлеклерин сыйлылары бил
Джанланы алан Азраил бизге дарман аман медед

Халкны сыйлысы Мухаммат к  клердеки ады Ахмат
Андан бизге бир шафаг  т бизге дарман аман медед

Абубекирден тилермен Умар Османҗа джыларман
Сора Алийге келирмен бизге дарман аман медед

Хасан Хусейин хурмети ючюн Салман Фарисы хаккы ючюн
Касым Джагьяфар Тайфур ючюн бизге дарман аман медед

Абул-Хасан Абу-Алий Юсуф Абдулхалик валий
Ала-уддин ел-Аттары бизге дарман аман медед

Ариф Махмут сумма Алий Мухаммат Емин Кюлялы
Хурмети ючюн быланы бизге дарман аман медед

Мухаммадун-ил Бухяры тарийкатны тюзетгени
Саклавчу рахмат кафуны бизге дарман аман медед

Якуп Убейдуллах ел-Ахрар мюнкюра Мухаммат Захит ва
Ая Дервиш Мухаммат йяр бизге дарман аман медед

Хаваджа ел-Емкенели шейых Ахмет-ел Фярюкы
Сеййид Мухаммат ел-Бякы бизге дармар аман медед
Мухаммадун Фассейфуддин Нур Мухаммат дип бил якын
Сакла булары хурметин бизге дарман аман медед

Хабийбуллах ел-Марджяны Шейх Абдуллахдыр яны
Хурмети ючюн быланы бизге дарман аман медед

Шейых Халитдир мовлана төрт джюз мазум бардыр
анһа
Медед болсун андан мынһа бизге дарман аман медед

Аны ма'зумдур Исмаил тереклер седжде етгендир

Ва бихаккы Кур'ан Инджил бизге дарман аман медед

Исмаилни бу мазуму Аллах ыразы ейлесин аны
Хас Мухаммат ел-Ширвяны бизге дарман аман медед

Дагъыстанны дин чырагъы Иблис ёлундан йирагъы
Мухаммдун-ил Ерягъы бизге дарман аман медед

Ким болур дуняда бякы насыплы кулдур муттакты
Джамялуддин ел-Кумуки бизге дарман аман медед

Абдуррахмар Хаджи еш-Шугъры кутбуларны бу да бири
Рахмат ейлесюн агъар Бяры бизге дарман аман медед

Хаджи Сеййид Ефенди Берды Хан Баба шейыхны ма'зумы
Абдуррахман Хаджи устазы бизге дарман аман медед

Бир Аллахны хак дервиши тарийкатда кючлю киши
Хадже Ефенди ел-Казанишы бизге дарман аман медед

Ибрахим Халийлуллах рахмат етсин аёя яллах
Разы болсун Расюлуллах бизге дарман аман медед

Шол йюз тавда шейихлары риджялул гъайб велийлери
Хызыр Иляс набийлери бизге дарман аман медед

Ашыклар айтар силсиле ойлап ахырыёйы джыла
Ол Рахмандан рахмат тиле бизге дарман аман медед

Карт Атам Герий Ефендини кумуклу алим нёгери Ендирейли Шыйых Ибрахим
Дагъыстанны назмуларындан талайы, менден сора кишиде болмагъан бир арап
джазувлу колджазмада орун алгъанды. Огъаргъы назму биринчи болуп басмаланады.
Карачайда, Дагъыстанда да бу назмуну билген бек болмаз деп оюмун алайды.
Келлик санда Шыйых Ибрахимни ентда бир назмусун басмаларгъа мурат етебиз.

Басмагъа хазырлагъан: Сылпагъарланы Йылмаз
(Мийитав, В – 1993' ден алынғанды)

ХУБИЙЛАНЫ Османдан бир поем...

Б Л Е Й

Теёизлени юслери была
Болдум узакгъа учувчу
Джылтыралды сув кёксюл ала,

Джокду аны кыйыры учу.

Тюбейдиге кюйген, кув сыртла,
Кумлу тюзле, котур каяла,
Кёз кёрмеген бир куджур джуртла...
Кысыр ташдан ески калала.

Качан кёреме деп учунуп,
Мен барама ашыгып сеёе.
Тюркню Кипрны башы была учуп,
Джерни авлай джетдим елиёе.

Ийиреди кюнню иссиси,
Кум тюзле ва аны истемей...
Нек келгенин билемид киши,
Сеёе сорама, аджашхан Блей?...

Не тапдыла айт, насып излей
Джер етекде сеёе келгенле?
Тыёылайды, тилсизди Блей,
Етедиге джувап ёлгенле:

-bl-

Земзем сувлу, нанык ийисли,
Гокка ханслы джашил сыртларын,
Нарат чегетле, кая киришла,
Карай едим сизге сукланып.

Калай кетдим мен сизни ташлап,
Тувган джуртум, суйген Кафказым.
Сени кюсей джан бердим джашлай,
Хаман аны етеме ажым.

Биз тюёюлюп бу хаух джашавдан,
Излей чыкдык, муслиман топрак.
Барамтага тюшгенбиз мында,
Кум тюзледе юзюлюп сокмак.

Кайгыбызны етегиз бизни,
Илешдирirmi бизни бу кум?
Танытсак биз кесибизни,
Джокду мында тюбемез тукум.

Джунчур ючюн калмадык келип,
Билемиди Карачай хапар?
Халк джашарча енди тюзелип,

Савлагъа ва бармыды мадар?

Джалан сыртдан урады джелчик,
Кызгъан хава сюрюп букуну.
Сагъаймайды чарс басып елчик.
Келтиреди кюндюз джукуну.

Кёрюнмейди орам не башха,
Джокду мында кырдык не терек.
Джазы джайы да ушайды качха,
Карывсузду бютев тегерек.

Тутхандыла билеклеримден,
“Кир ичкери” деп, менден тилей.
Сюртедиле джыламык бирден,
Бир уллу куванч етгенча Блей.

Сакалларын сылайла картла,
Ес ташлагъанча алгъасап.
Кёз алмайын карайла ала
Кафказ конакны тансыклап.

Кёремисе сен кабырланы?...
Асламыбыз джатады анда.
Айыларыкса сен аланы
Кюн турсай да ма быллай халда.

Кобан сувча келеди хапар,
Джокду аны учу кыйыры.
Тыйылайма тапмайын мадар,
Борбайларым бирден кыйылып.

-II-

Ким биледи, не затды Кафказ?
Кесин кюсетген бир сёздю.
Излегенликге шыйых да тапмаз,
Узакдады бизден ол енди.

Джандет дейле аны атына,
Дувалагъа тигип топрагъын.
Ма, карачы елни картына,
Андан хапар соралла алгъын.

Кум тюзлеге киргенли келип,
Джюрек аврув бергенди Кафказ.
“Калай джашагъын” айт, термилип,

Насыбы болгъан джуртун атмаз.

Аталагъа туююлбюз разы,
Нек койдула тувгъан джуртларын?
Бу джуртлада кимлеге базып,
Атхандыла тавлу еллерин?

Айбат джер да болур дуняда,
Сейирлик шахарла, калала.
Джюрегин джарып куванмасаӀ,
Айт, бармыды себеп аладан...

Шам Кафказны кюсейбиз кёпле,
Табылырмы бизге бир файда?
Себеп излеп карайбыз кёкге,
Бизге ол кюн келирми кайда?...

Копхан джюрегин басалмайын,
Джыламугъун сюртеди Сюлей.
Ол хар сёзюн айтханы сайын
АӀа шагъатлык етеди Блей.

Кёпню кёрген адамды Сюлей,
Джукдурады халкгъа хатерин.
КанӀа, заргъа келгенди тюбей,
Кёлтюрмейди терсни етегин.

Бурунларын кумгъа тирейле
Ак, чырпа койчукла иссилей.
Кёргюзюрге излейди бизге
Усун, кылыгъын терсейген Блей.

Сен келгенме дейсе, Кафказдан,
Кайдады бюгюн Карачай?...
Нек тураса? Айт хапар андан,
Тюп болмагъан есе Карачай!...

Кайдадыла Карачай елле?
Турамылла джоюлмай тавла?
Хапарыгъыз чыкмады кенӀе,
От салыпмы кетдиле джавла?...

Сёлешемисиз Карачай тилде?
Согъамылла Карачай Кобуз ?
Тёзалмайбыз, айт хапар бизге,

Джылны тыйыларгъа хазырбыз.
Деди, кызып джашланы бири,
Джити карап мени кёзюме.
Джоппу болуп башларын ийип
Тыйылайдыла мени сёзюме.

-III-

Хо. Кафказдан келгенсе дейик,
Ийнаныргъа сюебиз сизге.
Сав ёмюрню кёрмейин келип,
Чыдап калай турдугъуз бизге?

“Мархаба” деп беребиз салам,
Унутулады “хошкелди”.
Сёз битгинчи тюрленди алам,
Кейден сызгыра джел келеди.

Ол тебеди кумну сюргенлей,
Кёз ачдырмай озады кармап.
Кесин катдырып турады Блей,
Джел джан джанын талайды сарнап.

Шынкарт отча кыздырады кум,
Тылпывуу алдырмай хава.
Кюнню кёзюн джапханды буку,
Бурчак карча ызына джава.

Шахар ел да, тавлу тюзлю да
Миллетле да болгандыла теё.
Ол себептен кёрдюм сизни да,
Дуня джарыгы ачылсын кей.

Кулак, боюн толганды кумдан,
Тилибиз тутулуп сув кюсей.
Ештмегенем сыннар инсандан
Былайды деп, Карачай ел Блей.

Юйге мыллык атдыла бирден,
Конакладын алып ортагъа.
Джашырса да кюн кесин бизден,
Джетди заман тюз кюнортагъа.

Джел шавшалды, сорукду боран,
Тунчукмазгъа чыкдык хавагъа.
Кав кув болуп ол кумлу тубан,
Кюн кыздырып тийди болганна.

Керти насып бек узакдады,
Аллахды берлик игилик.
Ахрат бизни сынап саклайды,
Барлыкбыз аһа тизилип.

Деди, мыдах карт киши Джанһан,
Тюзсюндюле бары биргелей.
Ала бу халда кёрюндю маһа,
Арап тюзде аджашхан Блей.

Болмаса да джери не суву,
Келликмиди елге берекет?...
Берликмиди кавурсун куму
Бу болумда байлык, берекет?...

Сиз ийнанмай сорасыз маһа:
"Савмудула Кафказия, Карачай?"
"Теһмиди окув хар инсанһа,
Субай сёз болурму ол алай?"

"Кёргенмисиз, дейсиз доктурну?
Неди хақы адамны бакса?
Излемейди ол башха джукну,
Авругьандан бюсюрёв тапса.

Бола барабыз джашавгьа ие,
Елле чыгып даһыл тюзлеге.
Джаһы юйлеге кёчелле кёпле,
Кайсы бирин тизейим сизге!...

-IV-

Ентда сеһе аталла мыллык
Имперялистле тиш билей.
Тёрт джанындан кыйынлык чыгып,
Бычак авзунда джашайды Блей.

Джутланадыла куру кумгьа да,
Зарланалла такыр джашавну,
Кёпсюнелле кавумуна да
Джыламук была азык ашавну.

Тамчы кёрмей озады джайыһ,
Арап тюзледе бегинһен Блей.
Кумларыһы кёргеним сайын,
Баш тюклерим кобалла бирден.

Билим, илму дуня, джарыклык
Бек кюселедиле былайда.
Аджашхан елни аджал, джазыклык
Юч кат джоклайдыла бир айда.

*

Арап тюзде бирталай кюнню
Ашырдым мен, джетгинчи заман.
Тюшге ушатып керти кюнню,
Дунягъа ойлашдым джанһыдан.

Олду мени есими алгъан,
Хапар етип айтырча миёе.
Арап тюзде аджашып калгъан
Енди саламат джашармы Блей?...

Сагъаядыла Арап халкла,
Теплетмезле сени душманһа.
Кара кечеде тюзлюкню джаклап,
Ашыгъадыла джарык танһа.

Джер юсюне кюн чачса нюрюн,
Кимге да тувса еркинлик,
Кумлу Блейден конакла бир кюн
Ак тавланы кёрюрле келип.

Чокурак сувдан тогъурла ала,
Тынчайырла чегет салкында.
Карнашлыкны кёрюрле карап,
Карачайны бютёв халкында.

Тынчлыгъымы алгъанса мени,
Джюрегим мыдыхча кюйгенлей...
Калай коюп кеталдым сени,

Кум тюзледе ахсынһан Блей?

Дамаскус – Блей – Черкесск 1967.

Хубийланы Осман бу поемни,

Карачай елни зиярат етгенден сора

басмаланмагъаныны юсюнден джук айтмай, бизге колу была джазып ийгенди, 1997
джыл. –БК–

Дамаскус (Шам)гъа джувук орналгъан

джазгъанды. Ендиге дери басмаланып

МЕХМЕТ ЕМИН ЮРДАКУЛ (1869-1944)

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

БИЛИГИЗ ЕЙ ЗАЛИМЛЕ

Хов сизле, кюрешигиз бир да шийир джаздырмазгъа;
Бу миллетге джан берлик бир китапны басмалатмазгъа;
Джаныварлыкны думп етер ючюн хар мектапны джабыгъыз.
Бухаралыны китабыча Куранны да джыйыгъыз.

Мындан муратыгъыз, фикирлени кёрге салыргъа есе;
Караһыланы ичинде зулмуну тёрге салыргъа есе;
Муну иги билигиз ей залимле,
Бюгюн туврагъызда сыйыт етген бир миллет барды!

Ол миллет, кургъак топуракны юсюнде ач, джаланһач;
Сиз етген зулмуладан кайгылы, бырناق,
Сыртында бир авур джюк, бойнунда темир ыргъак;
Джашаву караһыды аны, джокду аһа бир таянчак.

Сорама сизге, кайсы миллет бу джашавгъа чыдагъанды?
Тутмаклыкны кесине ашхылыкгъа санагъанды?
Зулмугъа батырлык была каршчы турмагъанды?
Аны мурдар башына джумдуругъун урмагъанды?

Бу аламда инсанланы хур джаратхан Уллу Аллах
Хар миллетге бугьовун сындыртханды, сындыртырыкды;
Хаксызлыкла ем мыйысыз джахиллеге фикир береди,
Залимлени кеслери унукъанлагъа джол кёргюзеди.

Майна, сиз зулмуну орналтгъан бу топуракда
Бу миллет бир ынкыйлапны тарихин окумакда...
Хар мюйюшде ешитиледи, езилгенлени сыйыт етгени,
Кёрюнһенди, ёртенли бир ынкыйлапны джувук джетгени!...

САКЛА КЕСМЕ

Ей тийрели! Сакла кесме, джаш агъачха балта ургъан кол оймаз.
Майна тейекле!... Джылла узуну бирине карван келмез, куш учмаз;
Быланы кес ол балтай была, бу чириген агъачланы джерге сойла.

Карача, сизни ел бу кёмкёк чегетни кёлеккесинде ашхы ел!...
Джюреклени ёстюреди, джапыракланы арасындан ургъан
джел.

Джазык, гюнах тюлмюд кымыжа болсун бу джашил джурт, бу алив джер?

Бу дуняда ем биринчи борч тюлмюд, хар кулгъа

Бир урлукну зыгыт етдирген, зыгытны бир орман?
Ей, былай болмаса еди не калыр еди улугъа:
“Койгъанымы ёстюр!” деп, акыл берген атадан?...

Сакла кесме, хар бутагында бир арив канатлы джырласын;
Сакла кесме, кёлеккесинде арыгъан елчи тынчайсын;
Сакла кесме, бу битимли елге кол-канат джайсын;
Сакла кесме, сыйлы джурт кюнден кюнё айнысын!...

БУЗГЪУНЛУК

Хов, сени джелий хар борандан залимди,
Сени мурдар иннетиъ айланмадан теренди,
Сени канлы бузгъунлугъу каяладан кесгинди,
Сени малгъун джелий дунияланы тентиретир.

Бир кыралны алай аманёа джетдиреди,
Алай отха атады, былайда бир уллу миллет
Сый, намыс, хурриет...
Бир кемени тенёеги кирик батады, чирийди.

Ей, тарихни джарыгъы! Сен бизге джарык бер,
Азатлыкны нёрюн елияча джылтырат,
Кёзюбюзню сокур етген караёны джарыт;
Кайдабыз? Кайры барлыкбыз? Джолубузну ач!

Алай ач: заманны кумларында ненча кабыр,
Бу худжу бузгъунлукъа курман болгъан ненча джурт,
Ненча харип Кафказ.
Ненча насыпсыз Бухара, ненча колайсыз Кырым барды?

МА ОЛ КЮН

Бу аламда бир иш джокду, кыйынсыз етилсин.
Джашил джапыракларында биз сукланёан хар кёгет,
Кыйын берген адамланы коллары была ёсет.
Мени да хоккаларым кайгъырмаз алай ачылсын.

Керек болгъан джерде каным да тёгюлсюн.
Копхан сув болсун толкунларым, уллу кёллюлюкню метерсин,
Ёртен болсун шынкартым, зулмуну кемирсин,
Булут болсун, кюн болсун, джай болсун, кюн болсун!...

Ах, ол заман, сынджырла уватылгъан кюнде,
Ол сыйлы азатлыкны ал таёны аллында:
Инсан кюлюр, топурак кюлюр, теёиз кюлюр, кёк кюлюр;
Хар карнаш: мен дунияны, мен джашавну сюеме;

Тилегим олду, умут, куванч толу кюнлерим
Ма былай джылтырасын, ма былай аксын! Оер.

Хакларын алгъанланы джыры болгъан бу таза аваз,
Хар уядан булбулланы джыры кирик ешитилир,
Кулаклагъа еркин акгъан сувла кирик джагъымлы келир,
Муну джанъа бергенин бир музыка да бералмаз.

Ол заманда мен да терен бир джукугъа джатарма;
Енди менден не бир вулкан не бир шыбыла!...

Карачайчагъа кечюрген: Сылпагъарланы Й.

Сылпагъарланы Й

НАРТ СЁЗЛЕ

- VIII -

- Чибини кёп бал етер, адамы кёп мал етер.
- Чабак башындан чирийди.
- Чувутлуну малын алма да джанын ал.
- Чилле кийгенге карама да ишин билгенге кара.
- Кыш чилледе кув сакла, джай чилледе сув сакла.
- Чирик кёл чёпден тоймаз.
- Чирикге чибин конар.
- Чоллак джюрюмей чепкен согъулмаз.
- Чолпан чыкмай тап атмаз.
- Чомарт колда мал турмаз.
- Чомартны колун джоклук байлар.
- Чомарт конак юй иесин сайлар.
- Чомартха хар кюн да байрамды.
- Чочуп кёп сют бермеген ийнекден,
Чочумай аз сют берген ийнек ашхыды.
- Чочумагъан атха кётлеш минилер.
- Чурукчуну чуругъу джыртык.
- Чыбыктыкда бюгюлмеген
казыктыкда бюгюлмез.
- Чыгыр катында кутукну сагъынма.
- Чыгъана катында гокка да битеди.
- Чындыны да карувсуз джери юзюледи.
- Чычханны баласы капчык ташыр.
- Чырпыгъа кирсе кёзюге сак бол.
- Чычханны аджалы джетсе, киштикни куйругъундан кабар.
- Чычхан кирирге тешик таппай еди,
Биргесине такмак тагъа еди.
- Чух деп атха минмеген,

- Быт деп ийнек савмагъан.
- Дуния биревге кёп, екевге аз.
 - Дуния малгъа сатылма, кесийден ойсузгъа катылма.
 - Дуния малы терек джапырак.
 - Дуния сувгъа батханлыкгъа бабушха не лазым.
 - Душманны азы да душман.
 - Доммай да: богъум манӀа джюзек юрете еди.
 - Ебий келсе да ел была ойна.
 - Ебин тапхан ет ашар.
 - Егечни карнашда хаки бар.
 - Егизни насыбы да егиз.
 - Екевге барма, биревден калма.
 - Екев биревге джав.
 - Екевлен бир болса тѣппедегин ендирир,
Джетевлен айры болса, арадагъын алдырыр.
 - Еки ат табанлашса, арадагъы ат ёлюр.
 - Еки чыпчык туююшсе. садакчыгъа тую тюшер.
 - Еки мака бир джалпакгъа сыйынмаз.
 - Еки мака бир кёлге сыйынмаз.
 - Еки харбыз бир увучха сыйынмаз.
 - Еки сюйгенни арасына кыл сыйынмаз.
 - Екиндиде ел ташлама.
 - Елде адам калмаса ит тахтагъа минер.
 - Ел авузу елия.
 - Ел авузу елек.
 - Ел авузу еркек атха тай тапдырыр.
 - Ел аллында аслан джатар.
 - Ели джокну кёлю джок.
 - Елни кючу теӀиз.
 - Елни сёзю темир талкы.
 - Елни сёзю елек, аӀа карагъан халек.
 - Ел тылпыву тирмен айландырыр.
 - Ел ески джувса, Нанай да ески тонун джува еди.
 - Ели бирни ени бир.
 - Елин сюйген джерин сюер.
 - Елни авзуна елли аршын джетмез.
 - Елни кючу емеген.
 - Елип деген ач калмаз.
 - Ени джокну даву кысха.
 - Енсиз малгъа ие кёп болур.
 - Ер абынмай ел абынмаз.
 - Ер джолдашы болгъан тавкелли болур.
 - Ерине каргъыш етген, ерин терк кабар.
 - Ерни кыйматын ел билир.
 - Ер сокур болсун, катын тилсиз болсун.

- Ер согушмай сорушмаз.
- Ер табылыр, ел табылмаз.
- Ерсиз катын, джюгенсиз ат.
- Еринӊен еки кыйналыр.

АСКЕР СОТНА*
(Аскер Бӊлюк)

Уллу Карачайдан дейди, аскер сотна чыкӊанд саналып,
Ала ва калдыла дейди, джашланы ызындан таралып.

Джашла ва баралла дейди, чоюн мешинаӊа басынып,
Катынла калдыла дейди, ма ешиклери тартылып.

Уллу Карачайда болур дейди, началникле , сюдюле ,
Джазык а джашланы дейди, былай мыртазакла сюрдюле.

Ала баралла дейди, ой ышармайын кюлмейин,
Анда ва харипле дейди, ма боллук ишни билмейин.

Биз барабыз енди дейди, уллу Ересейге барӊанбыз,
Ол анда кесибииз дейди, бир кесер тувар алӊанбыз.

Ол кесер тувар тюдю дейди, былай екиджашар уванык,
Джашла ва кайтсынла дейди, бир куванч етип джубанып.

Ол аскерлеге дейди, сен етдиргеней кӊп кийим,
Кийимлери калдыла дейди, артмаклада кирленмей.

Кетип а бараса дейди, сен Кочхарлада юйленмей,
Арив Давумхан калды дейди, кызлык бети тюрленмей.

Сотна аллында харип сен, ойнай кюле кетгеней,
Еки етегийи бюрек башыйдан кайырып чыкӊаней.

Арив Давумханӊа дейди, мени каӊытымы беригиз,
Джаӊыз а сабийими дейди, мени кӊзюмден кӊрюгюз.
Сюйген теӊлерим тилесе дейди, бармай калмасын,
Сюймегенлериме барып дейди, кабырымы еки джармасын.

* **Сотна:** yüz, yüz kişi, bölük, yüz kişilik birlik (rusça).

Началник: amir, yönetici, karakul komutanı (rusça).

Сюдю: mahkeme.

[“Аскер Сотна” деген джыр, бек ески джырладан болгъанлыкгъа бюгюнӊе дери унутулмагъанды. Огъаргъы текст, Якапынар елде Ыжаланы Шерефеддин картладан джазып алгъан текстден, Байрамукланы Зафер Таджа была тейлери хазырлагъан дефтерге кӊчюрюлген текст была Догълат елден Ведат Балканны колундагъы текстден бютевленӊенди. Бу джыр, 1877-1878 джыллада джюрюген Тюрк-Орус урушну кӊзювюнде етилгенди. “Карачай Халк Джырла” атлы китапда джырны, Кочхарланы Багъыр улу Касботну джараштыргъаны джазылыпды. Китапдагъы текстде –артдан кошулгъаны белгили болуп тургъан- тизгинле да бардыла. Бу тизгинле ийнарагъа ушап турадыла : Акгъан каныӊы –Калак маскеле джалайла – Арив катыныӊы –Кызтеке моллала марайла”, дб. Сылпагъарланы Й.]

КАРТДЖУРТ

Сайи: 9 • Бирлешик КАФКАСЯ Дергиси Еки • Оджак 1999 • Хазырлаян: Др. Йылмаз Невруз

Койчу кызы Зарима СЫЛПАГЪАР

Ё Л М Е Д И К

Кӊп сермешни, кӊп кавгъаны кӊрдюгюз
Тобукланмай каджав тура билдигиз!
“Отдан чык да джалынӊа” деп, барды сӊз
Азап чекген ётгюр халкым чыда, тӊз!

Джукландыла джарык отла, тыбырла,
Джыладыла ёксюз калгъан кабырла.
Сталин ед, чачхан тышхы джерлеге,
Казакх, Кыргыз, Ёзбек, Тюркмен елlege.

Кырылдыла киши джерде ахлула,
Седирелле оӊлула ем фахмула.
Онтӊрт джылгъа не кӊрдюк не кӊрмедик!
Миллетни сакладык биз, ёлмедик!

ДЖАРЫК ДЖАШАВНУ ГОККАСЫ

Джаратылгъанма дуния джарыкгъа,
Болгъанма аӊа мен да бир гокка.
Мен саналырма дунияда джокгъа,
Налат бермесем окгъа ем топгъа.

Мен гюл болайым, ишлей турганъа,
Сабий ёсдюрген сыйлы анагъа.
Урушдан юйге кайтмай калганъа,
Мен саналайым джазгъы савгъагъа.

Джашайым хаман ашхылыклагъа,
Болайым куванч насып тойлада,
Игилик излей джашарыклагъа.
Джашнап ёсейим тюзде, тавлада.

Сылпагъарланы Зарима

Карачайшахар
Карачай-Черкесс Джумхуниети

Карачай Халк Едебияты Араштырмалары...

ДУДАЛАНЫ Махмут

АБАЙЛАРЫ

Айдамул катыны каратон едда,
Тазрет улу Чоппа алгъан едда,
Андан бий Чоппагъа тувгъан еди еки ул,
Тамада джашыны аты Джетикул.

Джетикулну онбеш джылы джетген заманда
Тав кийимин тобугъундан кесдирди.
Тав аллында джашаса сёлешсе да
Кеси сёзюн тав артында ештдирди.

Анасы Кимсатха топ кумашла тешдирди,
Егечи Карачачха сынлы кийимле бишдирди,
Атасы бий Чоппагъа тогуз джесир джетдирди.

Абайлада барды Бекмырзала Кайсынла,
Джавну юлюшюне джетген заманда
Дуниядан ала кысха тайсынла.

Кабартыдан келгенле джаш бийле,
Джаш болсала да керти баш бийле.

Ала барып конак юйге киргенлей
Кайсын джигит ызларындан кирген ед.

Конаклагъа ашатмайын, ичирмей
Хапарларын коймай соруп алгъан ед.

Ала аһа толуга хапар бердиле,
Кайсынны да джигитлигин билдиле.

-Биз келгенбиз Кайсын саһа конакгъа,
Башыбызны койма бизни джомакгъа.

-Алай болса, неди сизни сёзюгюз,
Кимге карайд сизни джанһан кёзюгюз?

-Кёзюбюз бизни чыртда джукгъа карамайд,
Сенсиз джолгъа барыгъа джарамайд.

Биз келгенбиз джесир излей, джер излей,
Арт сёзюбюз бизни буду: джесир излей.

-Сизге берир менде бюгюн джесир джок,
Джорюгенни койгъалла Бекмырза была Кайсын бок.
Енди качды, джазны болджалгъа санайык,
Джаз сувла копхан заманда
Тав артына барыбыз да барайык,
Джан башына екишер джесир алайык.

Бюгюн барды атамдан калгъан еки карт кулум.

Аладан тутуп бирин сизге мен берсем,
Калгъан маһа бурун кибик кул болмаз.
Атасындан калгъан кулну тилегенһе берген
Джуртну саклагъан керти бий болмаз.

Мындан сора тура тура джаз болду.
Черкес бийлеге берилген болджал толду.

Была енди атландыла, кетдиле
Ашхам была Коти тавгъа джетдиле,
Кашха койну курманлыкха кесдиле.

Кайсын джигит кече джуклап тюш кёрдю:
Атасы Чоппаны чыначыкдан ёрге джеһи джок.
Ныгъышда олтургъан ашхы картладан теһи джок.

Карнашына Кайсын былай айтады:
Екибиз да атабызны еки джеибиз,
Кел бармайык, ызыбызгъа кайтайык,
Болумубузну черкеслеге айтайык.

Карнашына Бекмырза былай джувап береди:
Тюш деген, хомух джукуланы богъуду,
Тюшге ийнанъан адамланы джогъуду.
Курманлыкгъа сойгъанбыз кашха кой,
Джавгъа джетсем етерими башха кой.

Ол сёзле была еришдиле, кетдиле
Сув секиртмеде кызыл канларын тёкдюле.
Тав артында ачы сувну джанында
Киши кёрмез кыйынлыкла джетдиле.

Карачай-Малкарны бу белгили ески джырыны огъаргъы варянтын,
Дудаланы Махмут Тюркияда 18.01. 1951 джылда Карачай ел Белпынаргъа джувук
Чифтелер деген шахарчыкда Байрамукланы Джашдуддан джазып алгъанды. Мен да
Махмут харипни колджазмасындан басмагъа хазыр етеме.

Сылпагъарланы Йылмаз

Кумуклу шайир
Ендирейли Шейх Ибрахим Дагъыстяныден
Дин назмула...

-II-

Силсиле-и Тарикат-ы Накшибендие

Вейис ел-Караний ел- Йеманий Расулуллахны суюгени
Юмметни табышдыргъаны бизге дарман аман медед

Гавсул а'замы быланы хар ким керек суюсюн аны
Абдулкадир ел-Гейляны бизге дарман аман медед

Мухаммад-юл Бухары тарикатны тюзетгени
Есисен* рахмат капуну бизге дарман аман медед

Шыйхлары Шалбуздагъы хар кес шыйхны аслылары
Риджал-ул гъайби адинлери бизге дарман аман медед

Шейх Халиддир Мевлана дёрт ма'зум бардыр оѧа

Медед болсун андан бана бизге дарман аман медед

Шыйых Абдуллах Ефенди Бухарадыр аны джурту
Карачайдадыр зияраты бизге дарман аман медед

Ендирейли Ташав Хаджи башыбызны алтын таджи
Кючлю имам гъазаватчи бизге дарман аман медед

Абдуррахман Хаджиш-шугъры кутбуларны бу да бири
Рахму ейлесин агъар Бяри бизге дарман аман медед

Мубарек шыйых Хан Баба му'мин куллара ян баба
Ва ибнихи Хаджи Баба бизге дарман аман медед

Хаджи Сеййид Ефенди йюрегибизни дермани
Ики кёзюмню нури бизге дарман аман медед

Бир Аллахны хак дервиши тарикатда кючлю киши
Хаджи Ефенди Казанишы бизге дарман аман медед

Ибрахим Халилуллах рахмат етсин агъар Аллах
Разы болсун Расулуллах бизге дарман аман медед

Ашыклар айтар силсила ойлап ахырыйы джыла
Ол Рахмандан рахму тиле бизге дарман аман медед

***Есисен:** иесисен, ие болгъан; sahibisin, sahip olan.

[Бу дин назму, Картджуртну 8-чи санында басмалангъан назмуну екинчи
бёлюмю. Алайда сагъынылгъан колджазмадан алынгъанды. Биринчи кере
басмаланады. Сылпагъарланы Й.]

Карачайдан мектуп...

Багъалы Тюрк Карнашларыбыз,
Бизни Карачай халк, кеси алай уллу болмаса да талай кыралда бёлюнюп
джашайды. Бек кёп заманны ичинде бирибирибизден хапарсыз болуп,
джюрегибиз кыйналып тургъанбыз. Бусагъатда, Аллаха шукур барып келип
бирибирибизни танып джашар мадар барды. Халкыбыз кёп кыйынлык
кёргенди, кюлтюр джашаву бираз абызырагъанды. Адетлерибиз, тин
байлыгъыбыз бу джагъым джашавда тавусулуп барады. Мен,
Боташланы Халимат, Кафказяда Карачайшахарда джашайма. Бусагъатда
Карачай халкны ата-бабадан келген ашхы адетлерин бюгюнню джашавда
каллай болумда болгъанларын, ёсюп келген джаш тёлуге керекли
болгъанларыны юсюнден айтырым келеди.

Гитче халкгъа кесини кюлтюрюн саклагъан бек кыйынды, артыксыз да башха кыралгъа туюшуп, аны халкларына катыша барса. Алай а барыбызда кюрешип, биз еталлык затланы етсек, иш алай аман болмаз еди. Кесибиз кюремесек, бизни кюлтюрюбюз, миллет енчилигибиз кимни кулагъына кирлик болур! Кесини тувгъан анасын сюебилмеген джаш, башха кишини да сюяллык тюлдю, кесини кюлтюрюне багъа бере билмеген миллет, ёмюрде да офарык тюлдю. Ол себепден, кайда джашасак да миллетибизни тас етмез ючюн Карачайны тилин, адеп-намысын ёрге кёлтюрюп, ёсюп келген джаш тёлюге афылата, джая барыргъа борчлубуз. Енди, тамада была кичини бирбири была калай тургъанларыны юсюнден ашхы адетлерибизни афылатьиргъа кюреширикме.

Карачай халкны ертдеден келген ашхы адетлеринден бири, уллу гитчеге ес бёлуп, гитче да уллуну сыйын кёргениди. Халкда "карт джашны хатерин кёрмесе, джаш аны сыйын етмез" деген сёз джюрюйдю. Ёмюрден бери юнню ем сыйлы джерине карачайлыла "Тёр" дейдиле. Картны, тамаданы оруну качан да тёрде болгъанды. Тамаданы сыйын мийик кёрюп, аны катында не тютюн не аракы ичмегендиле, аман сёлешмегендиле; уллу сёлешген заманда аны авзуна чапмагъандыла, джолда кесинден тамаданы аллы была ётмегендиле, тохтап афа джол бергендиле. Тамада ешикден кирсе ёрге кобуп, афа орун берип, ол олтургъунчу олтурмагъандыла. Джолда, тамаданы оф джанында джюрютгендиле, ючевлен болсала тамада ортада, гитче аны оф джанында, ортанчы да тамаданы сол джанында болургъа керекди. "артны бурнун сюрт да кесин оновгъа тут" деп, карачайлыла качан да оновну картлагъа соруп тургъандыла. Куру юнню ичи была калмай елге, тийреге, джамагъатха онов етип тургъандыла картла.

Тепсиде хар заманда тамада-кичи айрылып тургъанды. Ет юлюшле афа кере теджелгендиле. Бир малны етинден 16 сыйлы юлюш чыгаргъандыла. ем тамадагъа джаворун / джавурун калак, калгъанлагъа да афа кёре кимине ногъана, кимине джансюек, кысха илик, быгъын иеги, базук, ашык илик ... берилгенди.

Юйдегини ичинде тамадасын коюп кичиси юйленмегенди. Келин, кюйёв да намысха бек болгъандыла, артыксыз да картланы катында.

Бюгюн джашавда джарамагъан адетлени коюп, халкыбызны ашхы адетлерин джафыртып джаш тёлюге билдирирге борчлубуз. Айтмасак, юретмесек аланы кайдан билликдиле. Кесибиз джук да етмей "джаш адамла американ адетлени сюедице" деп тургъандан хайыр джокду. Хар кюлтюрню иги заты кёпдю, игиге тырмашайык. Алай а миллет енчилигибизни тас етип коймаз ючюн, кесибизни кюлтюрюбюзде иги затланы мийик тутайык.

БОТАШЛАНЫ Халимат

КАРТДЖУРТ

Сайи: 10 • Бирлешик КАФКАСЯ Дергиси Еки • Оджак 2000 • Хазырлаян: Др. Йылмаз Невруз

Ескеривлерим...

Карачай Тиширывланы Юсюнден...

Кафкасда тувуп, ёсюп Тюркге кёчген тиширывладан кёплени таныгъанма. Бары да нюр бетли, огъурлу тиширывла едиле. Узун джепли, узун етекли Карачай чепкен-лери, беллеринде куршаклары, башларында каты кысылгъан джавлуклары была тегереклерине суюм чача едиле. Ичлеринде джавкарын, чылтыры саркгъан джагъыз бирин кёрлюк тюл еди.

Сабийлеге атив айтхан, еркелетген; еркишилени джаклагъан, алагъа сый берип алларындан ётмеген, бирбирлерине качан да болушургъа талпыгъан аламан инсанла едиле ала. Буюн да тансыклап ескереме, джерлери джандет болсун.

Кафкасда тиширывланы сабанда-бачхада аявсуз ишлемегени, ындыр была кюрешмегени, ийнек савмагъаны айтылгъан еди. Мында да айтылгъан авур ишлени алагъа киши да теджемей еди. Тиширывларыбыз куру еки ишде еркишилеге болуша едила: ындыр тюбю сибирген, ашлык елеген. Алай а кой савгъан была ийнек савгъан, мени есим джетген заманда тиширывланы куллугъу болуп тура еди, еркишиле савум ишни тиширывлагъа туваргъан едиле.

Тиширывларыбызны кол ишлеге усталыгъы кимге да белгилиди. Ока сокгъан, хар етген, ганаба тикген, джун ийирген, чепкен сокгъан, джувургъан сыргъан, джабывлагъа оюв салгъан, кийим бичип тикген, дб. Карт катынла да тери илей едиле, тон бичип тиге едиле, каптал ете едиле. Джаш тиширывла джыйылып чачак тюерге, шайтанчалыв етерге да ёч едиле. Арт ала, 1950-чи джылладан башлап базаркийим алып кийген джюрюп тебегенинде чепкен сокгъан да, кол была кийим тикген да таркайды. Бусагъатда, огъарыда айтылгъан ишлени етебилген тиширывла бек аз болурла.

Халкыбызны адет, джорук, тил, санагъат дегенча тин байлыкларын бошламай болушлусуча джюрютюрге тиширывларыбыз еркишилерибизден ашхыдыла. Инсаныбызны ем аман халилеринден болгъан зарлык, тиширывларыбызда еркишилерибизден азды. Бу себепден мен тиширывларыбызгъа уллу бюсюрев етеме, багъа береме. Аланы джигитликлери бол-маса ендиге дери тумаланып бошар едик.

Кафкастан келген мен таныгъан тиширивларыбыз...

Былай сагъыш етеме да Картджуртну чыкхан санларындан биринде мен хапарын айтхан Дубукку аммагъа тегиш карт тиширивларыбыздан кишини ескералмайма. Мени акылым джетер заманда тавусулгъан едиле, харипле. Алай болса да Гыджычык была Шашаны юсюнден бир еки сёз айталлыкма. Гыджычык, Дубуккудан кичирек еди. Акмакланы кызлары болуп Кочхарланы Мухтар Сымайыл была юлю еди. Катагы, муккур, авзунда джагыз тиши калмагъан, бир аз да серирек бир тиширивчук еди. Юлери бизге хоншу болгъаны себепли куру да керювчен едим. Дубуккуча елге джамагъатха кошулгъан бир тиширив тюл еди. Серирек болгъанына болур еди, биз сабийле была ушак етивчен еди.

Шашаны да тюшдеча ескереме. Хачыпсы абазаланы бийчелеринден болуп Карабашланы Тувгъанбий была юйленгенди. Бийче Шаша девчен едиле. Кысхарак бойлу, джарык бетли, сюйюмлю бир тиширив еди. Тыркыкны юсюне олтуруп башында да бир ак джавлугъу была мынчак тартып зикир ете тургъанын бюгюн да ескереме. Джагыз джашы Сейитбий да Шаша да мени бек еркелетивчен едиле. Бир бирледе кемпек да берип кувандыра едиле. Шашаны ёлгенин ескералмайма.

Текеланы Дубукку была Шашаны тегилеринден башха таныгъаным джокду. Аладан сора келген тюлюледен а керплени танийма, сёзююн: Бостанланы Баккуну кызы Хорасан (35), Куршаланы Гыдгы (35), Айтекни анасы Сырма (30) Базарчыланы Афува (30), Кипкеланы Алибийни кызы Шамахан (25), Кочхарланы Ибрайны кызы Гыдгы (25), Джанкереланы Сюйюмхан (25), Гиладаны Джанкирни кызы Хава (25), Акбайланы Бисминат (25). Быладан Шамахан, кабыргъа хоншубуз болгъаны себепли картлыгында бизде джашагъанча тура еди. Барыда керкюнчулюкню, урушланы кыйынлыгын сынагъан, ерлеринден увак сабийлери была калгъан сыйлы аммаларыбыз едиле. Быладан кичиреклени да санаргъа керешейим: Лайпанланы Бадимат, Дубуккуну кызы Ыжаланы Хаджат, Чомаланы Айшат, Чычханланы Абидат, анамы тамада егечи Акбайланы Алдав (Айшат), Акбайланы Бай Хава, Акбайланы Керкез, карт анамы егечи Сылпагъарланы Забидат, Джиндиланы/Болатланы Зюлюй была Мукуй егечле, Карабашланы Хаджар была Мамурхан егечле, Батчаланы Бакый, Кипкеланы Сомча, Бокайланы Бадимат (Аначык), Текеланы Багъа, Чомаланы Асият, анамы екинчи тамада егечи Бадимат (Дуппур), Бокайланы Анийсат... Была бары Кафкастан 15-25 джыл болуп келгендиле.

Анда тувуп джыл была 15 джыл болуп келгенледен таныгъанларым а таг кесекдиле: Кочхарланы Ибрайны кызлары Таийбат была Абидат, Джансохланы Хава, Алибий кызы Бадимат, Борлаканы Хурайны кызы Буттук, Карт Зюлюй, Кырымшавхал-ланы Абидат, Болурланы Аминат, Аджиланы Абидат, анам Марям была тюз тамадасы Хава, Бокайланы Афува, Бокайланы Падима (Дуппуш), Бокайланы Хабийбат была Миджи егечле, Гиладаны Ханиш, Чомаланы Айджа была Самсият егечле, Чомаланы Саният,

Чомаланы Бадимат, Акбайланы Гезам, Джанхот ходжаны бир келини
Хаджимат, Кипкеланы Хаджар, Базарчылары Айшат, Акбайланы Баттай,
Чомаланы Хапий, Кочхарланы Мухтар Сымайылны кызы Мукуят, Текеланы
Афува была Хаджат егечле, Биджиланы Джулдузхан, Чомаланы Шиша,
Чомаланы Кюнтиймез, Тавлу Сюлеменни катыны Баттай, атамы кичи егечи
Залийхат, Текеланы Будуй, Бюттюланы Афува, Чычханланы Батти,
Шыдакланы Джубуй... Бу кавумну ичинде Кафкастан хапар айталмазча
уваклай келгенле да бардыла.

Быланы барын, мен джашагъан елде джашагъанлары себепли таныйма.
Калгъан Карачай елдеде да таныгъанларым кепдюле, алай а барын
санаялмазлыгъым ючюн аланы юсюнден джазмайма.

Огъарыда атлары сагъынылгъан тиширывларыбызны джартыгъа джетерча
бир бёлеги, башиелери урушладан кайтмагъаны себепли бирер-екишер
сабийлери была тул калгъан тиширывла едиле. Сабийчиклерине ёге атаны
сынатмаз ючюн екинчи ерге бармай, ёксюзлерине карап аланы ёсдюрюп,
адам арасына кошуп кеслерин неден да куру койгандыла. Аланы калай
махтаргъа сёз тапмайма. Аллаху Та'ла джатхан джерлерин кең, мекамларын
джандет етсин...

Бизни тёлуге да бизден алдагъылагъа да кёрмеген Атаджуртубузну суюдюр-
генле ма бу огъурлу аммала едиле. Артыксыз да узун кышхы кечеледе аланы
тёгерегине джыйылып Карачай'дан хапар айтханларын кёз джапмай тыңылай
едик. Хапарларына джомакланы да Нарт таврухланы да кошханлары себепли
тамам джюреклерибиз учунуп тюшде джашагъанча бир бола едик. Тавла,
ёзенле, джайлыкла, кышлыкла, кошла, малла, чалкычыла, бичен гебенле,
джашил чегетле, чегет кёгетле, чоку-рак сувла, джурла, джугьутурла,
парийле, айюле, кабанла... Ханла, ханланы дунягъа айтылгъан атив
кызлары, ала была юйленир ючюн акыл джетмеген, кюч джетмеген кыйын
ишлени етерге кюрешген джигит джашла; карткуртхала, чыгыртавкеле, аман
джюреклиле, иги джюреклиле; емегенле, емегенле быле кюреш етген нарт
батырла... Барындан да кёп сагъынылгъан зат неди десегиз, Кобан сув.
"Ийсагъын чокурак Кобандан бир ичер еди" деп, джюрек талпывларын куру
да айтывчан едиле. Ол себепден биз да Кобан сувну Дуняны ем татлы, ем
аламат суву болгъанына ийнана едик. Не келсин, ёмюрлюкге джашаргъа
мадар джок, бары да бирем бирем бу дунядан авушуп керти дунягъа
кетдиле, Атаджуртха тансыкларын да биргелерине елтдиле.

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

АРИФ НИХАТ АСЯ (1904-1975)

А Л А

Кайда калды ол чакла
Анала бёрю тувура еди,
Джаратхан (Аллах), инсанны балчыгъын

Таврухла была джувура еди?

Кайда ол джигитле, аланы базык
Тавушлары джуртну джаба еди,
“Джюрю” деселе тавла джюрюп
“Тохта” деселе джюрюкле тохтай едиле.

Джуртха, баш деп айтылгъан, бир
Толу мурат была келдиле
Бу байраксыз дунягъа,
Байрак была келдиле.

Юзюп алдыла айны кёкден,
Бир джибек бутакгъа асдыла...
Джурт дедиле, кёлекгесине
Аякларын басдыла.

Джер джюзюню арасында
Куралды курултайлары...
Кюнлери джуклана билмед,
Джерге тюшмеди айлары.

Аладан калгъанды бу топурак...
Айланып ойнамайыкмы?
Тыш миллетле кызгъаналла деп
Таврухла да джазмайыкмы?

Мени аккам была джан джанга
Джазылып турлукду атым...
Джулдузла джукланыр
Кюнге джулдузла сакладым.

Карачайчагъа кёчюрген: Й.Н.

Ахмадия Малкарлы
(Улбашланы Ахмадия)

Ахмадия Малкарлы... Адабиятны, назмуну сюйгенлеге бюгюн бюгече да
бу назмучуну аты хазна белгили туюлдо. Белгили болур амалы да джок
еди: Улбашланы Муссаны джашы Ахмадия джыйырма джылны ичинде (1935-
1955) узак Калыманы* тутмакларында тутулуп турганды...

Кертиди, Аллахгъа карап айтханда, власт** киргенли бери Малкар халкны

ичинде ма бу адамны кадары алапат еди, ма муну тынч ашав-джашаву да бар еди, деп адам сукланырча бири да болмагъанды. Аны ким да биледи. Болса да Улбашланы Ахмадия сынагъан кюйсюзлюкню, ачылыкны, зорлукну, артыклыкны сёзге сыйындырып айтып баралгъан огуна кыйынды.

Окуп билим алып халкыбызгъа джарар акылда талпынып, кече-кюн да иш кёллююгюн тас етмей кюрешген адамны, устазны, фахмулу джазывчуну атын джамаватыбызгъа белгили етемеклик - бюгюн, аны кесинден есе бизге – савлагъа, келлик тёлюлеге бегирек керек болгъаны сёзсюзю. Аны алайлыгъын, бу назмуланы окуп чыкгъан адам кеси да аюларыкды, каллай адамланы тутмакгъа атып тургъанларын да билликди. Мен оюм етгенден, Улбашланы Ахмадияны назмулары была шагъырей болуп калыргъа огай, кёлден билип, есе тутуп, оюм етип джашаргъа керекбиз. Алада аллай бир джашав кертчилик, аллай бир акыл, джюрек тазалык, ёз миллетине суймеклик барды:

Улбашланы Ахмадия 1905 джылда Огъары Малкарда тувгъанды. Джыйырма была беш джылында ол Москвадан окуп, мийик билим алып кайтады. 30-чу джыллада Налчикни окув шахарчыгъында устаз болуп ишлеп турады. Ол кёзювде Ахмадия “Ушколчула” деген хапарла китабын, “Джагы кюч” атлы джыйымдык журналда да очеркин*** чыгъарады. Андан сора да аны тюрю тюрю суратлав чыгъармалары басмаланадыла. Карасёзде (несир), назмучулукда да фахмусу болгъан адам, Ахмадия, Арап окувдан юлюшлю еди.

Ишлеген джеринде кеси халкына, аны джаш тёлюсюне сак болуп назмула, хапарла джазып миллетине куллук етейим деп, атив умутлары была джашай башлагъан Ахмадияны, джалгъан дав была тутуп Калымагъа алып кетедиле:

Юч тегизни джыралла
Ары баргъан кемеле,
Техникадан джюкленип
Калымагъа келгенле.

Терк джок болуп калады
Тегизде ызлары...
Адам кючден ерийле
Калыманы бузлары.
Калыма, 1994

* **Калыма:** uzak Sibir'de bir yerindi.

** **Власт:** rejim, Sovyet rejimi.

*** **Очерк:** deneme, reportaj.

Поетни (шаирни) не тукум техниканы юсюнден айтханын аюлагъан кыйын туююлду. Калыманы бузлары да адамны (адамны десек да мурдарны, джалдатны) адамгъа сынатхан азабындан еригенлери туврады.

А.Солженитсинни [“Архипелаг Гулаг”=Gulag Kamımadaları] деген китабын советлени оюлуп кетген кыралыны халкларында окумагъан билмеген адам болмаз. Джарсывгъа, Улбашланы Ахмадияны Алий деген поемасын да кесибизде, Малкарда ешитген огуна етмегендиле. Болса да Калыма кыямасыны отунда джазылгъан бу поэма чынты да суратлав хунерни, джашав кертчиликни, кишиликини поемасыды дерге боллукбуз.

Штафнойдан* хар кюнден
Елли адам алалла,
Итле была сюрдюрюп,
Джерпантинге** салалла

Гаранин буйрук берип
Аланы анда кыралла.
Кийимлери гаражда
Тёбе болуп туралла.

Курилкин Соловкада***
Тутмакланы кырады.
Кан была кағалада
“Сос” джазылып турады... (“Алий”)

Коркмай, буюкмай, терсине тартып, джалгъан айтып, “ентда бир аман кюн” келтирирле деген арсарлыкгъа берилмей, кёзбавсуз керти сёзню айтыргъа бюгюн бюгеча да алай кёплени колундан келмейди.
Джыйырма джылны Калимада тутмак болуп кайтхан поет/шаир Ахмадия ва, ёлюп кетгинчи де айтып тургъанды кертини: “Акгъа” карады деп айтдыралмагъан еди аҗа Сталинни зинданы. Да айтдыралырма еди да:

Бу халны кётюралмай
Кёпле кесин бувалла.
Белбавуна тагылып,
Чығыл бузлап туралла.

Кеси кесин джоймаклык
Коркакланы ишиди.
Кыйынлыкны кётюрюп
Джашаялгъан-кишиди.

Не чырмыкла салып кюрешселе да “халкыбыз бир тилли” бир иннетли болуп, бир бирине терс карамай, тил етмей, джалгъан дав айтмай, “еслисин алгъа салып”, бир иги кюнге чыкса еди! деп, Ахмадия миллетине колундан келген теҗли бир ашхылык етерден кесин аямагъанды. Аны еллибешинчи джылда Калымада Малкар халкны тувгъан джеринден сюрюлгенине, ары дери да чегип келген кыйынлыкларына атап джазгъан “Уллу палах” деген назмусу мағнасын бюгюн-бюгече да тас етмегенди.

Назмуну юсюнде Отарланы Керимни быллай бир кол ызы сакланганды: “Ахмадия! Бу назмуҗда файгъамбар кибик айтаса, болса да ‘терс аҗылашыныр’ коркувда, алкын китапдан тышында кояйык.”

Тюз айта еди Керим: ол чакда аллай назму басмалагъан керти да коркувлу еди.

* **Штрафной:** mahkûm, mahkûmlar.

** **Серпантин:** sıra, dizi.

*** **Соловка:** uzak Sibir'de bir sürgün yeri.

“Да, Ахмадияны калгъан назмуларын а китап етип чыгъарыргъа нек джарамай еди? Биз аны бу джолгъа дери бир тизгинин да басмаланып кёрмегенбиз. Муну халкдан нек букдуруп тургъандыла?” дерикле да болурла.

Джувабы бирди, биягыды. Поет кеси джазганлай, хата "джашырын кабыр казганлада" еди, "тилле етерге базганлада".

Ахмадияны "Черек" деген ат была 1958 джылда басмагъа хазырланып, Отарланы Керим да -чыгъарыргъа- деп кол салган джазмасын, китап басманы ол кёзювдеги тамадасы тыйып койган еди. 1965 джылда дуниядан кетген поетни чыгъармаларын белгисизликни зинданына атхан тавлу маталлы джазма ва миллет адабиятыбызны класигича, ушкол китаплагъа иш да кошулады. Хов, биягы "балтала" ешикте калып.

Поетни сав заманында, хайт деген чагында "халкына хайыр кошаргъа, джюреги куванып джашаргъа" коймайдыла; "джазгъанын да зарфха урмайдыла". Аллай фахмугъа, ертде-кеч болса да джол чыкмай калмайды. Калымада джыйырма джылны тутулуп турган, алай бюгюлмеген, сынмаган поетни назмулары енчи китап болуп чыгъадыла. Аллаха шукур адабиятыбызны, маданиятыбызны юсюнден "кайгырывчула" буктуруп турган назмулары...

1958 джылда ол джолу кесилген китабына Ахмадия баям, "Черек" деп терен сагыш етмей атаган болмаз еди. Черек тавусулмазлыкды, бошалмазлыкды, ёмюрлюкню белгисиди. Черек кеси джашавду, джаз башында карыву-кючю бютюн болган, джюреклене игиликге, аревлукгъа талпындырган:

Мутхуз авлак ак джабывун ташласа,
Кёгюрчюн да "гугу-гугу" етип башласа,
Кёк кюкюреп, елия да джашнаса,
Бизде аја: "Ма джаз башы!" дейдиле.

Джаш кырдыкчык джерден шо аз караса,
Ырхы келип джагъаланы таласа,
Метеке да юйчюгюнден джарыса,
Бизде аја: "Ма джаз башы!" дейдиле.

Мен бу назмуну Малкар поезяны (шийирини) бек иги чыгъармаларындан бирине санайма. Ахмадияны быллай алакат тизгинлери ва керти да кёпдюле. Сав болсун филология илмуланы кандидаты, критикчи Орусбийланы Фатимат. Ол 1981 джылда есертген еди.

Аты Кайсынча, Керимча джазывчуларыбызны тизмесинде айтылыргъа тыйыншлы поетибизни, Ахмадияны юсюнден тыгылы сёзню кёзювю алдады...

"Миџитав"ну 1994 де чыкган 5-чи санындан алынџанды.

Калай улу Аппадан чам

Хубий улу Ёзденбий

Ой бу бичен, алакат бичен,
Сейирлик бичен, тарлав бичен,
Муну сютюн а ким ичер,

джырла...

Джарлы Дырга

Джарлы Дырга Джалчы болду,
Чомалагъа малчы болду.
Бешджыллык джалын давлады,

Касканы савуп айран ким етер?
Адамланы хайран етген
Хубий улу Ёзденбий,
Мени атыма аш салмадың.
Кечеги конакгъа алмадың.
Мени джашавум да былайды,
Кошдан кошха айланывду.
Авурсундугъуз бошуна,
Ашдан ёлген ач гявур.
Коркдугъ, тиеди деп авур.

Тюзлюкню ва тапмады;
Кыйыны ючюн туююш ачды,
Хак орнуна таяк тапды:
Бири бойнуна урду,
Бири колун бувду,
Бири кабыргъасына урду-
Барысы да тюртдюле,
Аямайын туюдюле.
Кёзюн кашын тешдиле-
Мал орнуна джумдурук бердиле.

Каргъыш

Худжу каллык биченлигиң
Юзюлюпмю барад ичегиң?!
охан тахтағамы тюшдюм,
Ат авзу была еки тартды есе,
Аллай бир неге бишдиң?
Ахыратхамы елтириксе,
Калкып тураем, кан джавгъан!
Юсюге аварык калаң!

Бостан Бостан

Бостан, бостан!
Кутулмадың борчдан.
Ракай ёпкелеп кетгенди кошдан,
Была кошну койгъандыла.
Бирбиринден тойгъандыла.
Бостанланы дордукла,
Бек акылсыз торсукла.
Кошлары чачылгъанды.
Бир бирлерине бетлери ачылгъанды,
Кошха конак коймайдыла,
Келгенни сюрюп кыстайдыла,
Бир бирин ашайдыла.

Хочалары

Хочалары омакла,
Хагокла, джерджаргъанла,
Кеслерин а, джезаякла,
Аямай ёрге такгъанла.
Чам атлары ва
Быланы шап-шупла,

Ала да адамны
Джукгъа санамагъанла
Кургъак Хочаланы
Билгенлери оюн-той,
Хаман тепсеп турмагъыз,
Болду арты! Мусса, кой!
Хочалары Зайнепни сатып
Кара аджирге минедиле.
Калай сыйырыргъа билмейин,
Ёзденлары ичлеринден кюедиле.
Хочалары "ишле, ет" десеп,
Аны чырт да суймейдиле.
Кургъак кув сёзден башха
Хали, кылык билмейдиле

[Аппаны чам джырлары **"Калай улу Аппаны Ызын Ызлай"** атлы китапдан алынғанды. Ортабайланы Р.-Биджиланы А., Черкесск 1995].

Ендирейли Дервиш Ибрахим Дагъыстаныден Дин Назмула

Мен башлайман бу заманны халындан
Той етген адамланы джаманларындан
Шери'атны тутмагъан муслиманлардан
Харам джолгъа зая етген малындан
Муслиман болса шери'атдан чыгъаргъа джарамаз
Харам затлар кайтып да халал болмаз
Бу ендиги бизни ахыр заманда
Джашлар кызлар фасатлык хаманда
Саклап болмай кызларны аталары да
Иблис айтхан кюйде джюрюй бары да
Алгъын башлап ийман-ыслам билмейсиз
муслиманбыз деп башыгъызны алдап джюрюйсюз
Ёлур аврув тийген кюнде билирсиз
Ахыратны кёрмез кирик джюрюйсюз
Азраилни кёрсе бармакларын кабаджак
Озгъан ишге кайдан файда табаджак
Болджал берип кулдук етерге коймаджак
Бюгюнлеринг кайтып санга гелмеджек
Бу дунядан ёлджегинги билмейсен
Тар кабырны ойламагъан тели сен
Джан берип болмай кёп кыйынлар кёрюрсен
Топрак тюбюнде джатмак нечик билирсен
Бир кюн кирик тар кабырны кёрюрсен
Конак болуб ахыратха барырсан
Дин егечлерим ахыратны ойлагъыз

Биле туруп отха тюшюп джанмагъыз
Еркишилер былан бирге атха минесиз
Тийре джашланы савкел деп колун тутасыз
Ийманыгъызны нафсулхавагъа сатасыз
Еркишилерден адеп саклай билмейсиз
Фасыклар былан колтуклашып тефсейсиз
Марушколар сыфатында джюрюйсюз
Хар бир адам сакламасагъыз чархыгъыз
Джыланлагъа сувсап болур каныгъыз
Кулакларыгъыздан башлап чачыгъызны ачып джюрюйсюз
Сизни кибик кыз болурму адепсиз
Кызлар болсагъыз уллу джавлук былан джюрюгюз
Еркишилерге чархыгъызны кёргюзмегиз
Кол тутханлар ат аллына минип джюрюгенлер
Тойлар етип кюлюп ойнап тепсегенлер
Муслиманбыз деп гявур болуп ёледжеклер
Джаханнемде Иблис былан кюеджеклер
Тогуз ети кибик болур тойгъа барсагъыз етигиз
Маймул суратында болур кыямат кюн бетигиз
Бу хал былан кызлар ерге барсагъыз
Айып кимнидир джаханнамда джансагъыз
Джаннетде тынчлык ни'матланы сюесиз
Джаханнемге баргъан джолда джюрюйсюз
Аллах сизни ахшы джолгъа тюзетсин
Куран хадис буюргъан джолда джюрютсюз
Рызкларыгъызны халал малдан кёп етсин
Кыямат кюн Расул былан бирге етсин
Ибрахим билип дуня былан еришсин
Гъаффар Аллах гюнахларындан кечсин
Джанын чархын Аллах ючюн джюрютсюз
Кадир Аллах ёмюрюн узун етсин
Бир минг юч джюз джийырма еки джылында
Бейле джаздым Раби'улахыр айында
Конаклыкда муридлерни колунда
Карачайда Сылфагъарланы елинде.

[Бу назму, Картджуртну алгъа чыкгъан санларында ачык етгенибизча, карт Атамдан калгъан зикирле была дин назмула джыйылгъан колджазма алманагъдан алынгъанды. Кафкастан тогуз джылда келген Атам айтхангъа кёре Дервиш Ибрахим, Карачайгъа келе кете тургъан бир шыйыхды. Й.Н.].

Нарт Сёзле -IX-

□Еринчек ер болмаз, ер болса да кёп бармаз.

- ☐Хазыргъа хазна чыдамаз.
- ☐Халисин билмеген атыга минме.
- ☐Халк айтмаз, айтса да бош айтмаз.
- ☐Халк бирден юрсе джел болур, халк бирден тюкюрсе сел болур.
- ☐Хайыр сёлемезге хапар сорма.
- ☐Халк была кёрсең кыйынлыгың завуклук.
- ☐Халк джандыргъан чыракны ючюлтеме дегенни сакалы юйюлтюлюр.
- ☐Халкны джырын джырласаң, халк ежив етер.
- ☐Халк калайгъа авса сен да алайгъа ав.
- ☐Халк сага сый бермей есе, халкдан ёпкелеме да кесиңден ёпкеле.
- ☐Ханга да келеди хариплик.
- ☐Хантына кёре тузу, юйюне кёре кызы.
- ☐Хар джанывар кеси тешигин корувлайды.
- ☐Хар ким да анасындан кымыжа тувады.
- ☐Хар кимни да кеси козусу кесине кочхар.
- ☐Хар ким да ёрлеген тавум мийик болсун дейди.
- ☐Хар канкылдагъан тавук козламайды.
- ☐Хар кушну ети ашалмайды.
- ☐Харам карнашдан халал тең ашкы.
- ☐Хар елде бир юйюң болгъандан есе, бир джувугъуң болсун.
- ☐Хаух бермесем мен антсыз,
бергенимча келтирмесең сен антсыз.

(Ахыры келликди)

СЫЛПАГЪАРЛАНЫ ТУКУМ ТЕРЕКЛЕРИ *

НАВРУЗ

|

Сылпагъар (Навруз была Сылпагъарны ара-сында талай ата болургъа керекди, алай а билалмайбыз)

Темирджан

Кичи Навруз

Добар (Аслан)- Арса-Кандавур

Добарныкыла: **Дебош – Доммайчы – Адей.**

Дебошнукула: Елдавур – Барак.

Елдавурнукула: **Герий Ефенди – Хаджи Сымайыл.**

- **Герий Ефендиникиле:** Сафият (Кафкада калганды)–Азрет Алий – Залихат.

Сафиятныкыла: Шерифат–Азрет Алий–Келимат–Ахия–Халит–Хапсат–Аслан.

Азрет Алийникиле: Музафер–Нуреттин–Гюлшен–Йылмаз–Рушен–Сафият.

Залийхатныкыла: Пакизе–Джахит–Гюлай–Тюркян–Сенийха.

- **Хаджи Сымайылныкыла:** Ахмат–Мухаджир–Абу–Иляс–Ханафий.

Ахматныкыла: Кафкада джашайдыла.

Мухаджирникиле: Хасан–Хусейин–Февзю–Хасийбе–Али Ихсан–Айсел.

Абунукула: Назире–Музия–Сабрия–Савия–Кявсар–Садык–Абдуллах.

Илясныкыла: Сафият–Мухаммат–Сейит–Билал–Сенийха–Зекерия–Ахия–Бюнямин–Шазиэ–Шюкриэ.

Ханафийникиле: Исмет–Мюхийбе–Якуп–Мусса–Месут.

- Доммайчыныкыла: **Окупчук–Оразай–Алийсолтан.**

Окупчукнукула: Карт Сымайыл–Касым–Хырха Джюсюп–Шахым–Джарашты.

Карт Сымайылныкыла: Джитибаш Идрис–Нафийдат–Норуя.

Касымныкыла: Боявчу Иляс–Хызыр–Ысхак–Мусса–Рамазан.

Х. Джюсюпнюкюле: Зулийхат–М. Алий–Умар–Марзият.

Шахымныкыла: Мудалиф–Мусса–Сафар.

Джараштыныкыла: Унухчук–Хамзат Ходжа–Хабий.

Оразайныкыла: Абек–Чубур–Шыкка.

Абекникиле: Айшат–Бадимат–Марям–Шият–Мусса.

Чубурнукула: Хызыр–Сокур Осман.

Шыкканыкыла: Аминат–Сымайыл.

Алийсолтанныкыла: Хаджибий–Башчы–Тавбий.

Хаджибийникиле: Меммет–Чыммак–Деде–Хыдай–Калгъан юйдегиси.

Башчыныкыла: Тохтар–Хусейин.

Тавбийникиле: Хамзат (Ав. Ёздемир), Севим.

Адейникиле: Бийболат–Джанболат (Кафкада калганды).

Бийболатныкыла: Исса-Алимырза-Джогу.

• **Иссаныкыла:** Топал Хаджимырза-Сюлемен.

Хаджимырзаныкыла: Айтек.

Сюлеменникиле: Минат-Абидат-Адей-Айшат-Марзият.

• **Алимырзаныкыла:** Локманбий, Егечи.

Локманбийникиле: Суфият-Гюлизар-Гюлперий-Хасан-Нурджан-Марям-Наджие.

Егечиникиле: Сайхат-Назым-Гюллю-Наджи.

• **Джогунукула:** Тели Мусса.

Тели Муссаныкыла: Ихсан-Саты.

Арсаныкыла: Хыкки Сымайыл-Биченчи.

Хыкки Сымайылныкыла: Джанхот-Караджаш.

• **Джанхотнукула:** Забида-Лейланы анасы-Хызыр.

Забиданыкыла: Хабийбат.

Хызырныкыла: Иляс-Марям-Хайрия-Шерефеттин-Падима-Ехлиман-Салахаттин.

Лейланы Анасыны: Лейла (Кафкада калгандыла).

• **Караджашныкыла:** Идрис-Шонай.

Идрисникиле: Алий-Акиф-Савдат-Падима-Хадижат.

Алийникиле: Илхан-Бурхан-Мустафа-Хусейин-Нурхят.

Акифникиле: Аббас-Бахрия-Ханафий.

Савдатныкыла: Мязим-Мустафа-Яшар-Кявсар-Суфия-Латифе.

Хадижатныкыла: Туран-Фадима-Пакизе.

Шонайныкыла: Падима-Садуллах-Кявсар-Сабрия.

Падиманыкыла: Макбуле-Али Ихсан-Сейди-Гюлсюм-Мусса-Хайреттин-Абдуллах.

Садуллахныкыла: Мехмет-Ахмет-М. Емин-Нуруя-Хайрия-Рукия.

Кявсарныкыла: Алий-Айсел-Белкыс-Хава-Фадима-Хатидже-Айша-Абидин.

Сабрияныкыла: Мехмет-Джелал-М. Емин-Ахмет-Хасийбе-Фадима-Гюлфидан-Гюлбеяз-Хатидже.

Биченчи’ни атавулундан мында Абулхапны юйдегиси барды.

Кандавурнукула: Кандавурну джашы была аны джашыны атын билгенле бизге билдирселе куванырбыз.

Кандавурну Джашындан тувганныкыла:Бачай, Герий, Салатгерий, Гаккай, Касым.

Бачайныкыла: Аслан (Акка) Абул, Хумджу, Идрис.

Асланныкыла: Хасан, Мустафа, Давут.

Абулнукула: Кыймат, Марям, дагыда еки кыз.

Хумджунукула: Яшар, Кара.

Герийникиле: Чолак Рамазан, Зюлюй.

Зюлюйнюкюле: Сами, Сабыр (джашлай ёлгенди).

Салатгерийникиле: Тохтар.

Гаккайныкыла: Ефе, Харун.

Касымныкыла: Осман Уста, Каплан Алий, Хаджият, Кышба, Баттай, Хызыр.

Осман Устаныкыла: Якуп, Юсуф, Шогъайып, Гюлизар, Гюлперий, Рамазан, Нуруя, Емина.

Каплан Алийникиле: Баймырза, Карамырза, Бекмырза, Рамазан, Нуруя.

Хаджиятныкыла: Шерифа.

Баттайныкыла: Салимхан.

Хызырныкыла: Зия.

Сылпагъарланы Тукум Тереклерин хазырлагъан кёзювде, Навруздан Дебошгъа дери болгъан тёлюлени тамадаларыбыздан, артыксыз да Атамдан ешитгенлериме кёре мен хазырлагъанма. Андан бюгюнге дери болгъанланы да егечтен тувгъан Кумуклуланы Салахаттин была биргелей хазыр етгенбиз.

Наврузну 13. ёмюрге джашагъаны айтылады, бир кавумла 16. ёмюрге джашагъанды дейдиле. Кертисин билген кыйынды. Болса да Навруз была Сылпагъарны арасында 200-300 чаклы бир заман озаргъа керекди. Мени хыйсабыма кёре, Сылпагъар 1650 джылгъа джувук джашаргъа боллукду. Былай хыйсап етсек Сылпагъар была Наврузну арасында юч тёлю, 100 джыл озаргъа тыйынчлыды. Олбир тюрлю сагъыш етсек а не аявсуз 10 тёлю, 300 джыл ётгенди. Екисини арасында джашагъан аталаны билалмайбыз. Темирджан Сылпагъарны атасыды дегенле да барды, мени сартынга Сылпагъарны джашыды деген керти болур. Нечюн десегиз, Темирджанны аты была тукум айтылмайды. Темирджанны Авурджан деп карнашы болгъанын бурунгу картларыбыздан ешитгенме, алай а андан арысын билмейме. Бусагъатда Кафкада джашагъанла да Добарны тёлюсюнден ертдегилени билмейдиле. Барыны да билгени 1850-чи джыллагъа джувук Карачайны оруслу валиси Зукку Прустоф джаздыргъан тукумланы атларыны тизивюдю.

Навруздан, Сылпагъардан сора да кёп тукумла келгендиле, сёзючюн: Байрамкуллары, Кочгъарлары, Баттылары, Аджилары, Гаппушлары, Голалары, Гапполары, дагъыда башхала.

Сылпагъарланы Йылмаз

□ Картджуртну бу санындан башлап Карачай-Малкар тукумланы Тукум Тереклерин басмаларгъа мурат етебиз. Бу джол, юлгюге деп Сылпагъарланыкын салдык. Бу затны юсюнден билген адамла кеси тукум тереклерин джазып бизге джиберселе, сырагъа салып барын басмаларыкбыз. Хазырланнык текстни тюз болурун бегитир ючюн талай адам бир джерге джыйылып кеңеш етерге керекдиле. Артда джаңылыч чыкса, аны да тюзетирге кюреширикбиз. Й.Н

Ескеривлерим...

**КАРАЧАЙНЫ ТЁРЕСИНИ ЮСЮНДЕН
IV**

КЮЙЁВ ЧАКЫРЫВ

Той бошалгъандан талай ыйык сора, кёп да созмагъанлай кыз джаны кюйёв чакыргъан адетни толусу была тындырыргъа керекди.

Белгиленген кюнге сыйлав хазырлык етилир. Джувук, тең, хоншу бары чакырылыр. Кыз адамлары кюн батхандан сора кюйёв была нёгерлерини аллына карап тебрерле. Бу кёзювде, кюйёвню джувук юдегилерини хар биринден бирер джаш была калгъан джаш теңлери джатсы намазны арты была джыйылырла. Кюйёвнёгерле биригип бошагъандан сора бары биргелей кызны атасыны юйюне тувра джолгъа чыгарла. Барыллык джер бир елни ичинде есе, джаш джыйынга кюйёвнёгер тамадалык етеди. Тыш елде есе, джашланы башында бир еки тамада да барады. Барыр юлерине джувуклаша тебрегенлей орайда тартып гузаба да етмей, акыртын акыртын арбаз ешикни аллында джыйылырла. Кыз джаныны джашлары аланы былайда хошкелди берип, кучак ийнак етип арбазгъа алырла. Конакбай джашланы шош кёрюненине терилмезге керекди. Ала мадарын тапсала артыракда калгъан кюйёв нёгерледен бирин не да талайын тутмак етип бавгъа да салыргъа боллукдула. Бу себепден джоппу джыйылып бирбирлерин колтуклап туругъа керекдиле. Бу да ишни накырда-чам джаныды. Черкеслиле де кюйёвнёгер огъай есең кюйёвню урлагъан адет да барды. Кюйёвню урлатгъан нёгерлени бетлерини тулук боллугъуна не ишек барды. Кыз джаныны джашлары кюйёв нёгерлени урлаялмасала, аланы бёрклерин сермеп джашырыргъа да ёчдюле.

Джашла кюйёвню тюз орталарына алып, орайданы бардыра тамадала болгъан юйню ешик аллына келирле. Орайда макам была еркинлик тилеб ичкери кирирге хазырлык етерле. Картла джыйылгъан отовну уллулугъуна кёре, алда кюйёвнёгер, аны ызындан кюйёв, аны да ызындан кюйёвнёгерлени тамадаракларындан талай джаш ичкери кирирле. Кюйёвнёгер была кюйёв, тёрде олтуруп боза аякны да колуна алып тургъан тамаданы (кёбюне бир карт амманы олтуртадыла) аллына келирле. Кюйёв ийилип боза аякны алып аны алив алгыш етебилген нёгерлеринден бирине берир. Ол да тамадалагъа сый берген кюйёв кысхарак бир алгыш етер, джашла боза аякны колдан колгъа айландырып тогъурла. Боза аякны алгъандан сора, кюйёв да нёгерлери да сырагъа салып алайгъа джыйылгъан

тамадаланы барыны колун тутхан адетни тындырырла. Мындан сора еркинлик алып отовдан чыгьарла.

Бу кёзювде юйню калгьан бёлмелеринде не да джазгы кече есе арбазда конак тепсиле куралып турадыла. Ары бери созулмай бары тепсилеге тегереклеширле. Ашав кайгы бошалгьандан сора кюйёвнёгерле кеслерине кёргюзюлген бир отовда енчи джыйылыв етерле. Адетге кёре, былайда, хар ким келтирген ачха савгьасын кюйёвнёгерге берир. Ол да джыйылгьан ачханы юсюне кюйёвню кеси ачха савгьасын да салгьандан сора, елтип юйню джувук тамадаларындан тыйынчлы кёрген бирине берир. Муну тышында, кюндюзден джаш джаны, кыз джанына курманлык мал да джибереди, кючюне кёре бир не да талай мал.

Савгьа берген адет тындырылгьандан сора той куралыр. Бир еки сагьат чаклы той етилир. Ем ахырында кюйёвнёгерле еркинлик алып конакбайлары была да саламлашып ызларына айланырла.

Кюйёв чакырыв адет етилгинчи, кюйёв джамагьатны арасына чыкмагьаны кирик кайын юйюню тамадаларындан да джаллагьанлай турады. Чакырылгьандан сора еркин джашавгьа чыгьады, джамагьатха кошулады.

ЮЙЮЛЮШ

Ескиден, Юйюлюш деп бир адет бар еди, иги аман есе де тај кесек замандан бери, артыксыз да сахарлада бу адетни джюрюгени тумаланып бошагьанды. Елдеде джюрютгенле да бардыла. Юйюлюш деп, джаш джаныны кыз джанына ийген хычин савгьасына айтылады.

Юйюлюш елтив, ав алынгьанны екинчи кюнюнде болады. Джыйынны юйбийчеси была джумушчулары ал кечеден башлап дуня были джавда бишген хычин етедиле, юсюне калачла да саладыла. Хычинланы саны, кызджаныны джувуклары была хоншуларыны санына кёре хыйсапланады. Джюзле была саналгьан хычин савгьа ашчиклеге салынып арбагьа джюкленеди. Кюйёвнёгер была келинледен екиси юйюлюш деп айтылгьан хычин савгьаны елтип кызджаныны юйбийчесине береди.

Кызджаныны тиширивлары юйюлюшге келген хычинланы ненча джувук, хоншу юй бар есе барына юлюш етип иедиле. Унутулургьа джетген бу адетибизни ашхы бир адет болгьанын айтыргьа кыйынды, алай а фолклор джаны была багьасы барды.

КЕЛИННИ ЫЗЫНА КАЙТАРЫВ

Бу адетни кёзювю, кюйёв чакыргьандан сорады. “Былай бир” деп белгили кюню болмагьанлыкгьа юч айны оздурмазгьа керекди. Джаңы келин буваз болуп карны белгили бола тебрегенден сора кызны ата юйюне кайтаргьанны бек ушатмайдыла. Ем тап заманы биринчи айны ахыры была екинчи айны башына тюбеген кюнледиле.

Кыз джаны кызларын ызына кайтарыргьа бир оновлу болгьандан сора бир джаш келинлер джаш джанына джиберип “ма бу кюн” кызыбызны юйге кайтарыргьа излейбиз деп оновларын билдиреди. Айтылгьан кюнге джаш джаны да савгьаларын джыйышдырып куралады.

Кюнорта джаллап не да ашхам кёз байлана тебреген заманда джаш джаныны келинлери была кызлары джыйылып, башларында бир не да еки еркиши тамада была джаңы келинни алып кызджаныны ата юйюне барадыла. Келин кайтаргъан джыйынға еркишиле бек кошулмайдыла, еки джаныны да тиширывлары джыйыладыла.

Конакбай тиширывла да алларында бир еки еркиши тамадалары была конакланы арбаз ет аллында ыйнаклап юйге киргизедиле. Юйню бир отовунда саклап тургъан тамадаланы джанына барып келинни атасына, анасына, дагыда калгъан тамадаларына “кызыгъызны куванч ете сав есен ата юйюне келтирдик” деп теджейдиле. Ала да ем кызларын ем да конакланы кучак ыйнак етип джаклайдыла. Бир еки сагъат чаклы чам-накырда ушак етгенден сора, джаш джаныны тамадасы была джыйынға кошулгъан тиширывлары еркинлик алып ызларына кайтадыла. Джаңы келин ата юйюнде 2-3 ыйык чаклы калып солугъандан сора, тавушсуз туюшсуз кайын юйюне кайтады. Джаңы келинни адам ортасына чыгъар кёзювю, ызына кайтып кайын юйюне джаңыдан джарашхандан сорады. Калгъан тиширывлача ол да джашавну бир кыйырындан тутуп кесине тюшген куллугъун етип тебрейди.

ЫСТЫМ САКЛАВ

Карачайлыланы меджус динни тутхан заманларындан калгъан бир адетлериди. Ентда елдеде кыркда санда бир джюрютютлген хапары барды. Алай а унутулургъа джетгенди. Меджус ийнамгъа кёре, джаңы тувгъан сабийчик, тувгъаныны джетинчи кечесинде таңа дери сакланмаса обур келип бетин джаларыкды. Былай болса ва сабий аврувлу-кемизли сабий болады, оңуп алгъа уруп айныргъа мадар тапмайды. Обур неди десегиз; не болгъаны да белгили болмагъан, джомаклада айтылгъан, бети тиширывгъа, тёгеги да киштикге ушагъан бир джануварды, дегенле бардыла, алай а кертини билген джокду. Бу меджус ийнам ентда тюгел унутулуп бошамагъанды. Обурну калгъан кечеледе келмей, белгили кечеде, джетгинчи кечеде келгени да алапатды.

Ыстым саклав деп, сабийчикни обургъа джалатмаз ючюн джашла была кызланы, таңа дер козлавдан джатхан тиширывну отовунда гёзет етип саклагъанларына айтылады. Муну да фолклор джаны была багъасы барды, ансы кайсы джанындан карасаң да адамны кёлю разы болурча джарагъан бир адет болмагъаны белгилиди.

Ыстым саклагъан адет, хар джаңы тувгъан сабийге да етилмейди. Кёбюне джаңы келинни тапхан сабийине етиледиле. Кертисин айтыргъа керек есе обурну, артда тувгъан сабийлени джаларгъа сюймегени да есге сыйынмагъан бир затды.

Ыстым сакларгъа джыйылгъан джашла была кызла, козлагъан келинчикни отовунда кабыр тюплеге салынған джастыклагъа не да шиндиклеге олтуруп бирбирлери была ушак, накырда, чам етедиле.

Тюрлю тюрлю оюнла ойнайдыла, джырлайдыла, ийнар айтадыла.

Сёзге устала была чамчыла алгъа ышырылып джыйынны кюлкю была һарһ была булджутадыла. Былайлык была заманны калай озгъанын билмегенлей таңны атдырадыла.

Джаңы козлагъан тиширывчук да бу кёзювде, орунға кирип, балачыгъын да катына не да

аяк джанына салып, джукка да катышмай тыңлавну берип турады. Кызла была джашла завук етгенликге балачык была анасы солургъа таза хава тапмай, кычырык сыйытдан кулаклары сасып аз завук етмейдиле. Алай а адетге кимни джук айтыр карыву барды. Да башха мадар да джокду, ала ыстым сакламасала, обур оджакдан енер да балачыкны бетин джалар да кетер!

Бу меджус адетни Кафкада джюрюп джюрюмегенин билмейме, бизде тумаланыргъа джетгенди. Ыстымы сакланган сабийле была сакланмаган сабийлени савлук джаны была да калган жанлары была да башхалыклары джокду. Болса да джашла была кызлагъа завуклу увакыт оздурургъа алакат чурум болганына ишек джокду.

БЕШИКГЕ САЛГАН

Джаңы тувган балачыкны, бир не да еки ыйыкдан уллу куванч джыйылыв етип бешикге адетибиз а алкын унутулмаганды. Бу атив адетибизни джюрютгенле ва тиширивларыбыздыла. Бешикге салыр кюн белгили болгандан сора, ол кюнге деп юй иелери курманлык етип, хычин биширип, аш-сув етип кураладыла. Кысха джувукла была джувук хоншула чакырыладыла. Алай а джыйынны уллулугъу юйленген тойдача уллу болмайды. Бир еки отовгъа сыйынырча тиширив джыйылады.

“Енди келир адам калмады” деген заманда, еки джаш келин бешик была бешик бусхулла салынган бошхаланы ортагъа саладыла. Бири бешикни джарашдырады, бири да аңа болушады. Мындан сора джувулуп, тазаланып турган балачыкны бешикге джатдырып, алгъыш ете атив бусхуллагъа бөлейдиле, ем ахырында бешикни бавун да тартып ишни бошайдыла.

Бешикге салынган кюн сабийчикни аталып турган аты да хар кимге белгили етиледиле. Ыс динге кёре бар есе карт ата, джок есе сыйлы бир карт сабийчикни оң кулагъына акырынчык азан, сол кулагъына да ка’матны окуп “саңа ол бу атны атадым” деп, ызы была Аллахдан игиликле, ашхылыкла тилейди. Меджус адетге кёре ва артыксыз да ата джаныны тамадаларындан бири балачыкны атын атап джамагъатгъа белгили етеди.

Ат атав тамам болгандан сора конак тепсиле салынып, куванчха джыйылган тиширивла ашап ичедиле. Ызы была хар бири сабийчикге келтирген савгъасын береди. Савгъала сабийчикни джаш не да кыз болганына кёре, тюрленеди. Алтын, кюмюш дегенча затла была кийимчикле, джабывла, бешик джувургъанла да боладыла. Быланы ичинде бирбирледе кол кыйын была етилген алакат затла кёрюрге боллукду.

Сабийчикни атасыны карыву иги есе, Аллахгъа шукур етер ючюн джарлылагъа, ёксюзлеге ачха, ашарык, киерик дегенча болушлук етерге да кюрешеди. [Ахыры келлик сандады].

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

АРИФ НИХАТ АСЯ (1904-1985)

КОЗГЪАЛ ДЖИГИТИМ

Козгъал джигитим, ентда тавну башын тубан алгъанды...
Чачылгъанды бир уллу джуртну топураклары,
Аслан юлюшню аслан болмагъан алгъанды...
Козгъал джигитим, ентда тавну башын тубан алгъанды.

Башлыклы, балыксыз башланы джыйыны...
Канатлы, канатсыз кушла...
Ёрленмеген ёрюле, авулмагъан авушла...

Тавлары, ташлары, акгъан сувлары была
Бу таныш топуракда
Дунияны бир уллу кесеги
Азатчысын излейди.

Дунияны ахыратдан айыргъан
Хуналаны ой да кел,
Ай тувгъанча, кюн тувгъанча
Бу кызыл карагъыны джой да кел!

Козгъал джигитим, ентда тавну башын тубан алгъанды.
Чачылгъанды бир уллу джуртну топураклары,
Аслан юлюшню аслан болмагъан алгъанды...
Козгъал джигитим, ентда тавну башын тубан алгъанды.

АРИФ НИХАТ АСЯ (1904-19. .)

Тиймегиз юсюне
Кёлекге етгенме канатымы...
Белляв айтыгъыз атыма,
Уяндырмагъыз атымы!

Былай буюргъанды мёлекле
Былай буюргъанды Джаратхан:
Бир ташха бердим атымы,
Атсыз кирдим бу кабакдан.

“Аты джок” джазсынла каламла
Билгенлерими айтдым.
Бир джоловчума мен джоллада
Ач калдым, атымы ашадым.

Атдыла мени бир кечеге
Тогъуз ай была он кюн толлукду..
Чиллеси толгъан кюн
Арив бир аты боллукду.

**

ДЖАХИТ СЫТКЫ ТАРАНДЖЫ (1908-1956)

КЮН ТАРКАЙМАСЫН ТЕРЕЗЕМДЕН

Не тувгъан кюнге сёзюг ётер,
Не халдан аялагъан болур;

ИНСАН ХАЛЫ

Меңе да джолчулук кёрюнген кюн,
Табылыргъа боллук болур

Ах кёлюмден ёлюмюм ётер,
Сора бу канатлы, бу бачха, бу нюр.

Салагъачымы тутарык юч беш тост;
Артымдан джыларык джаһыз кызчыгъым.

Ахырында кёрюл Аллахына айтыр:
Ачывгъа кайгырмам, сен берген
Хар кыйынлык кабылымды, джаһыз
Кюн таркаймасын тереземден.

Алай, заман озса тостла унутурла,
Сюйгениги бир башхасы булджутур.
Излемейме ол кыйын кюнню келирин
Меңе киши де анамча кюймез.

АНАЧЫГЪЫМ

Бир кюн елге келгенимде,
Бир затла сезсең джюрюгенимде,
Чырт сейиин аначыгъым.
Башымы салып тобукларыңа,
Тарала тарала джыларыкма,
Бютюн инсанланы орнуна.

ЧАЧЫВ-КУЧУВ

Ёлдю, не джел кирди ичкери,
Не бир канатлы учту терезеден.
Ёлдю, киши да кёрмеди мёлеклени,
Калай хапарсыз кетди кетген.
Бир узун джолгъа чыкты дейдиле,
Кемени кёрген бармыд? Кайда теңиз?
Сен кетдиң, тепсим болду чачыв-кучув,
Тувгъан кюнню бырнаклайды халыбыз.

АХЫРЫБЫЗ

Салах тартылгъанға кёре,
Уллу Межгитни минарасында,
Кюнледен байрымкюн тюл есе,
Ажымсыз ёлген барды тийреде
Майна!
Болуп боллугъубуз бу джаназы;
Озады орамдан тавушсуз, кошаксыз,
Толкунлача имбашланы юсюнде.

САНАГЪАТЧЫНЫ ЁЛГЕНИ

Кетди, келмез джазны джели,
Джырла джартыда калды.
Бютев бачхала киритли,
Ачхыч Тейриде калды.

Келди кирди, ахырында ёлюм,
Не бир джемиш не бир гюлюм;

Джанды кюнде бал тарак,
Бютев бал чибинде калды.

Карачайчагъа кёчюрген: Й.Н.

Тарихден бетле...

ХАБАЗ БЕК ЕРТДЕГИЛИ ЕЛДИ

Хабазчы картланы еслеринде болур, баям. Глашланы Аһия Ефенди кеси кыйыны была ишлетген джолну ("Ефендини Джолу") тийресинде Сувлукол деп уллу кулак барды. Бизни Орта Азиягъа кёчюргюнчю , бу кулакны ичинде 5-6 шавдан чыгъывчу еди. Енди шавданладан бири калгъанды. 1994 джыл джавунлу болгъанды, бир кере джер тепгенди. Быллай табигъат болумла шавданланы уятһан едиле.

Бу арт заманда алимле джер атланы (топонимле) тинте башлагъандыла. Джерлени, сувланы атларын ағылатхан бир сёзлюк барды. Шахмурзаланы Саид была Джамалдин Коков хазырлагъан (" Балкарский топонимический словарь "). Ала бу ишни хазырлавгъа уллу кюч салгъандыла. Болса да, бу сёзлюкте кёп джерлени, сувланы атлары салынмай калгъанды. Юлгюге Хабазны тийресин алайык. Рашхот Сырт, Карасув, Ырһылыкол, Сувлукол, Умарланы Кая, деген джер атла ары кирмей калгъандыла.

Елни чегет джанында Думанкол деген уллу кулак барды. Аны тамагъында чыкган сувчука луһургъа сиһип, Балык сувгъа джетмейдиле. [Джуболаны Салих "Малкар авазы", 1944, Ы. саны] . Кулакны атына "Деменюк" дейди. Алай была аны украйналы тукум атха келишдиргенди. Тюзю ва башында айтханымча "Думанкол"ду. "Гитче Кураты" деп джазады. Кертиси ва "Хурейти"ди. Бу сёзге ушагъан –"Гестенти", "Губасанты"... Хурейтини тамагъында да буруну мекамла бек кёп бардыла.

Хабазны огъары джанында Балык сувгъа Гедмиш сув кошулады. Бу сёз Кабарты тилде "Джудмышх = Джудмышһ" деген сёзню транскрипсиясыды. "Тавук ашамавчу ханс" деген магъанадады. Сувгъа бу ат бизни Азиягъа кёчюргенлеринден сора аталгъанын унутмазгъа керекбиз. Сувну, ол чыкган колну атлары башһадыла. Совет власт киргинчи бу демеһили колну иелери Казийлары болгъандыла. "Казийланы кара сувла" деп болгъандыла ата-бабаларыбыз бу сувгъа, шавданлагъа да. Бу тукумну тувдуклары бусагъатда да Хабазда джашайдыла.

Балык бойнунда уллу кёл да болгъанды. Кёлню атына Айдомирни кёлю дегендиле. Джылдан джылгъа- джер кёче, шавданла таркая, кёл кёллюгюн тас етгенди. Иги еслеп карасаһ кёл, баям былайда болган болур деген оюм келеди кёлюге.

Тавула джашагъан тийреде джерлени, сувланы атлары 1500'ге джетеди.

[“Балкарский топонимический словарь” Дж. Коков, С. Шахмурзаев, 1970 дж.]. Аладан джюзюсю Хабазны тегерегиндедиле. Джерлени атлары бу елни тариһин ачыклайдыла. Хабазны бурун заманлада джашаву бирси еллерибиз была кысха байламлыкда болганды. Ол угъай Шимал Кафказда 200-300 джыл мындан алгъа болган ишле бу елни бек ертдегили ел болганына толугъатлык етедиле, 1872 джылда Ересейни аскери Карачайны джеринде Баталпашаны (Кырым татарланы аскер башчысы)* аскерин уватханды. Бу хорлам халкны есинде калыр ючюн Г.А. Потемкин быллай онов етгенди: “Бу кюнден башлап Кобандагы станитсиягъа Баталпашинск деп атаргъа” [В.Дж. Пикуну джазмаларындан].

* Джазывчу былайда джанылады, Баталпаша Кырым аскерни тюл, Тюрк аскерни башчысыды, ол кезювде Кырымханлыкны Ересей кесине кошуп болганды, урушну етилген джылы да 1872 тюл, 1789 джылды (Й.Н.).

..... Сёз сёзю тувдурады. Бурун заманлада Хабазны тийресинде болган ишлени есгере келгенде, елни юсюнден айтыргъа тюшеди.

Хабаз куралгъанлы, бек кепден, джюз была джарым джыл болады деген тутучсуз

хапар джорюйдю. Кимге есе да, неге есе да деп ол быллай болмачы хапарны джайып айланган адамны есине салыргъа сюеме, ким болса да...

... 2500 джыл мындан алгъа Балһ деген шахар болганды. [“Болгар-Тюрк энциклопедия” 375 бети, 1979 дж. Софя]. Бу шахарны юсюнден кесини илму ишлеринде Ш. Ногмов да джазады. “Балһ” шахар Бизантияда огъуна белгили шахар болганды, сатыв-алыв байламлыкла джорютгенди. Аны алайлыгына Хабазны тийресинде табылган кеп тюрю затла шагъатлык етедиле. Мен етген акылгъа кёре, елни тийресинде юч кала болганды. Унутулган калаланы каллай джерде излерге керек болганын М.Й.Лермонтовну белгили назмуларыны биринде да айтылады...

Шендю айтханларына кёре, Балык бойнунда бек ертдегили елlege Малка была Сармаково саналадыла. Аланы тарихлери 1744 джылда башланады, дейдиле. Алай есе, бу елени тегереклеринде бир кавум джерлеге малкарча атла нек аталгандыла? Сёзючюн, Басмалы кол, Басмалы кая, Хурейти, Джаналды/Жаналды сырт. Бу шартла азлык ете еселе, дагыда Сармак дегени Сарыгекди. Кеп ёмюр мындан алгъа бу тийреледе сарывбекле джашагъанларын илму ачык етгенди, Басмалы кол была Басмалы Кая Каменомостну была Сармоковну араларындадыла. Хабаз джаш есе, тавлу атла былайда кайдан чыкгандыла? Башда айтылган джерлени Кабарты тилде атлары джокду.

Хабаз кеч куралганды дерге ёч болганланы сёзлерин кертиге ушатган бир зат барды, ол да бюгюню Хабазчыла кайдан кечюп келгенлери. Кертиди, бу адамланы тамырлары Огъары Малкардандыла. Алай арлагъыракгъа -тариһге карасак- ол тюненеги Хабазчыла ва ол кешенелени, кошунланы иелери?.. Бизни есибиз джеталмаган заманлада бу джер-сув атланы малкарча атап кетгенле?.. Хабаз хоншу елледен джаш есе,

бюгюнүюлюе былайда джаңы ел салгыынчы бир-еки миң джыл мындан бурун, быланы былайга келликлерин билип, малкарча атап коюпму кетген болур едиле?..

Сагынылган атлагъа дагыда бир джерни атын кошарга тийиншли кёреме. Джаналды сыртында Ибак белги деп тебе барды. Бу тебе, Хабаздан болмаса башха елледен кёрюнмейди. Власт киргинчи Джаналды сыртны джайлыклары Хабазчылары джерлери болганды. Аны алайлыгын маңа кёпню кёрген картларыбыз айтхандыла. Жаннетли болсунла, ала Сардиянлары Хызыр, Жеттеланы Рамазан, Улбашлары Мусса ем Нёгерлары Казий едиле. Мен атларын сагынын картларыбызга “Николай джаша” деп бош айтмагандыла.

турган сыртха кюн артха кайтып келе джетгенде, кышны бошалганга санагандыла. Айтханларына кёре, иш Март айны ортасында болганды. Бир джыл, Ибак койладан козу ала турганда, джаз башы джабалак джавуп, тёлюсю кырылып калганды. Айтханымча, кюн бу сыртны артындан чыга башлаганда, малла кавдандан тоювчу едиле. Мал ашны да орта есеп была санап бу заманга джетер деп джыйышдыргандыла кош тийресине. Билмей тирганлай кюн бузулганыны хатасындан, бичен да тавусулуп, барып келтирирге джолну кар басып, ана койла да ачдан ёлгендиле. Аны себепли бу сыртлыкга Ибак белги деп атагандыла.

Ысхаватдан келе, генерал Ермелов нёгерлери была бусагъатдагы Каменомостну тийресинде солурга тохтаган еди. Ол алайда, еки сув кошулган джерде, ел салырга деп онов етеди. Алай генерал оновун толтуралмаганды. Бу иш джалан да 1825 джылда толганды. Джаңы елде джашав етерге Ысхаватдан кёп юйюрюн кёчюрген едиле. Баям, аны ючюн тюбей болурла Каменомостда Карачай тукумла. “Бизни тукумну тамырлары” – деп, кёп Кабартылы картладан ешитгенме.

Хабаз, Балык бойнундагы елледен иги да тамада болганын кёргюзтген кёп тюрлю есгермеле табыладыла. Джаз башы сабан ийле башлаганда джерни казсаң, бурупулу кошун сыныкла, башха тюрлю адырла чыгадыла.

Шыякылы колда табылган затлары айтмай койсак да, Хабаз джюз была джарым джылдан кёп да тамада болганы кёрюнюп турады. Елни тарифин алимлерибиз толү титселе, халкыбызны тарифине уллу кошумчулук боллук еди.

Хабазны юсюнден дагыда халкны есинде бир сейир хапар калганды. Бу хапарга кёре, Хабаз джети кере тюп болуп, джети кере куралганды. Аны алайлыгына ийнанырыгың келеди. Халкыбызга емина киргени белгилиди. “Биринчи Емина”, “Екинчи Емина” деген халк джырла бардыла...

Увучлавчула да халал джюрекли боладыла, деп бир заманда ешитгенбиз. Аксак Темир, Крым ханла, Ересейни аскерлери халкыбызны, елибизни- джерибизни аяп койган болмаз едиле...

Мени оюмуна кёре, Хабазга ненча джыл болганын микробиёлогла да тохташдырырга боллукдула. Шыякылы колдагы кабырла, емина кирип ёлген адاملаны кабырларыдыла, деп кёп картдан ешитгенме.

баш уруп болгъанды. Мени оюмуна кёре, бу еки дин халкыбызны арасында джарашывлукда, бир бирлерин байыкдыра, джашагъандыла. Халкны арасында джюрюген ийнанывлук аны джашавуна бир заманда да заран болмагъанды. Алай айтыргъа боллук есе, маджюсю дин да халкыбызны чыгъармачылык фахмусуну бир тюрлюсю еди. Оюм шавданы...

Кёп болмай анамы карындашы Хучиналаны Алий была мен бир жор сураты болгъан таш тапханбыз, Хабазда. Алимлени айтханларына кёре, быллай есгерме ташла Шимал Кафказда джалан да юч боладыла, муну санап. Бизни республиканы джеринде ва мындан сора быллай сураты была таш болмагъанды. Сын ташны джыл санын алимле тохташдырдыла, деп умут етеме. Ол алай болса, Хабаз елни тариһинде, джашавунда биз алыка иги билмеген шартла ачыллыкдыла. Хабаз, Малкарны кёп тариһ хазналы джериди.

[Миңитав-1993, сайы: 5, Налчик]

КОҢУР ТАШЫМ

Коңур ташым, бийик каяҥдан кетип,
Енди харип, терен колда джатаса.
Амал чыгып артха, кеси каяҥа,
Коңур ташым, сен не заман кайтаса?

Мен джарлыны таш огъуна ет, Аллах,
Алай тувгъан от джагъама елт, Аллах!
Мында кёмюп койма да кумларыҥа,
Кайтар, Аллах, кайтар сен тавларыма!

[Карачай-Малкарны миллет шайири **Кязим** бу шийирни сюргюнде джазгъанды. Не келсин 1945 джылда Казакстанда ёлюп анда асыралгъанды.]

Калай улу Аппадан чам джырла...

Мени байла джавлайдыла,
Хыртлама деп давллайдыла!
Теҥсизликге тёзелмейме,
Зулмучула ашайдыла
Каты кыйнап джашайдыла
Кара халкны.
Мискинлени унукдуруп,

Алгъандыла акылларын,
Мыкырав етип, джунчутуп,
Айтдырмайла айтырларын.

**

Хукеланы Еслини келинини
Чурукларыны табанында
Джезденди чюйлери.
Ары джанындан карасаң,
Кюнча джылтырайды
Биджи улуну юйлери.
Айбазланы бай Локманны
Кызын келтиргенди да
Джөгетейден келинге
Омакланып джер джарады.
Сёзкапчык Айбазлагъа ва
Оспарланып, алдырланып
Кесин байгъа айтдырады.
Если ва бютев мюлкюн
Конаклагъа тёкгенди,
Келининден орус каврак
Каптал кийгенди.
Еслини бели байдан сынады,
Бекшайланы ичлеринде ва
Арпа салатлы тары
Бозала кайнайдыла.

**

Тавгъа качгъандыла тарпанла,
Уллу Карачайда баралла хапарла:
Шаманланы тавусулгъанды тузлары,
Айгъа учханды Чочхаланы кызлары...
Дуппук Томмак Аривзатны алгъанды,
Анасы башын сувгъа атханды...
Сёз была кечинелле ишсиз шап-шупла,
Чыдаялмагъан авузуға татранчык уртла!

**

Гагайны кызгъанчлыгъы
Джерге сувгъа сыйынмайды.
Айланыргъа тебресе ва
Ыставатха джыйылмайды.

“Дунеде дуне болуп”- деп
Джут Гагай, джаламыш Гагай,

Юч джерде кой ортагы болганлай,
Юйдегисин ачдан кырады.
Ой ол байлыктан не барды?

**

Ары джанында арык емда
Кутсуз Джаммот,
Бери джанында кыйын емда
Арык Теммот;
Берекети болмаганла,
Кеси ёмюрю олмаганла,
Шайланы тохтавсуз тергейдиле.
"Джюн-тукден,
Мюрзев-бюртукден,
Сом-капекден,
Тюмен-сомдан"...
Ырысхы алай джыйылады, дейдиле.

**

Ей Хырха улу Кёккёз!
Биревге джалынганча,
Биревге алынганча,
Биревге абынганча,
Биревге табынганча-
Былай кёрюнесе!

**

Кабырлада нюр джанады
Делле да, мен да чапдым.
Джолда бара бир сом тапдым.
Меникиди дед да молла,
Аны да ая узатдым.

**

Хора аджири болса,
Кеси тели болса да,
Сайлап кыз излейди.
Кёкден тюшгенге санайды кесин.

[“Калай улу Аппаны Ызын Ызлай” атлы китаптан.]
[“Калай улу Аппаны Ызын Ызлай” атлы китаптан.]

Ендирейли Дервиш Ибрахим Дагыстянийден

Дин Назмула

Ля максюд иллаллах, ля ма’бюд иллаллах

Ля махбуб иллаллах, ля мавджюд иллаллах
Бу хал сенде болмаса кетди ёмюрю фана

Дуняда джашай билмейсен, ахыратгъа юлюш алмайсан
Ёмюр сюрбилмейсен, чарфдан хайыр кёрмейсен
Адет коябилмейсен, джаханнемде кюерсен
Сюннетлени тутмайсан, фарзны тамам етмейсен
Суваб ишлейбилмейсен, гюнахлардан коркмайсан
Шери'ат тутабилмейсен, тарийкатгъа кирмейсен
Зикрден татув билмейсен, устазланы сюймейсен
Тарийкатгъа кирсең сен, шери'атны юренирсен
Муридлер былан джюрюсең сен, барабар тюзелирсен сен
Ёлюм хактыр деп айтасан, нечюн аджалдан коркмайсан
Гыйбет бухтан сёйлейсен, тилиңни саклайбилмейсен
Осал кылыклы адамсан, бир затха да джарамайсан
Кесиңи билимли кёресен, билмегениңи билмейсен
Му'минлерге зараллысан, Аллахны есгерирге коймайсан
Мусагъа Фыргъавун киби ксен, устазлагъа бир чибинсен
Зикр етгенлеге кюлесен, аджашханыңы билмейсен
Тарийкатдан сен не билесен, терсин аңылап сёйлейсен
Бятыл ишлеге кюрешен, зат аңыламагъан телисен
Кесиң муршид кямилмисен, халватда кёп тургъанмысан
Тарийкатда ишленгенмисен, илмуларын билгенмисен
Билип билмей сёйлеймисен, тохтап турсаң уламысан
Ибрахим керти айтасан, рахмат етсин саңа Рахман
Устазлар карасын хаман, шафагъат Расулуллахдан

Ля ма'буд иллаллах, ля максюд иллаллах
Ля махбуб иллаллах, ля мавджюд иллаллах

[Басмагъа хазырлагъан: Й.Н.]

Нарт сёзле

- ☐ Хауһ берсең аманат етип берме.
- ☐ Хауһ кийимни кийсең джеңил тешерсе.
- ☐ Хауһ атха минген джеңил тюшер.
- ☐ Хомуһ ёлгенден есе джигит ёл.
- ☐ Хоншуңу билмей юй салма.
- ☐ Хоншуну тавугъу һоншугъа каз кёрюнеди.
- ☐ Хурджун куру болса төреден һайыр джок.
- ☐ Хыны сёз башһа казык.
- ☐ Хыйнычыны еки юлюшю башына.
- ☐ Хыре адам джай курушур.
- ☐ Хар джанывар кеси тешигин корувлайды.

- ☐ Хайван аласы ичинде, адам аласы тышында.
- ☐ Ышанған башны сув алыр.
- ☐ Ышармагъанға киши кюлмейди.
- ☐ Ырысһы джалгъанды, келген да етер, кетген да етер.
- ☐ Ырысһы тюбюнден козламаз.
- ☐ Ырысһысы кёпню шайтаны кёп.
- ☐ Игилик джерде калмаз.
- ☐ Иги адам джыгъылса да абынмаз.
- ☐ Иги адам хайырын тийирмесе де заранын тийирмез.
- ☐ Игиге айтсаң билир, аманға айтсаң кюлюр.
- ☐ Иги алаша карт болса каргъалагъа джемиш болур.
- ☐ Иги алманы курт ашар.
- ☐ Иги ат джолну тюзетир, аман ат кесин излетир.
- ☐ Иги ашарык калгъандан есе аман карын бузулсун.
- ☐ Иги деп айтдыргъан атха миџен кибики,
Аман деп айтдыргъан джерге кирген кибики.
- ☐ Игини игилиги джугъар, аманны аманлыгъы джугъар.
- ☐ Игиликге игилик хар кишини ишиди,
Кемликге игилик еркишини ишиди.
- ☐ Иги ишге болджал салма, аман ишни болджалдан алма.
- ☐ Иги кючюк чабып джетер, аман кючюк кабып кетер.
- ☐ Иги катын ийнени ийнек етер.
- ☐ Иги конакны сёзю калыр
Аман конакны кёзю калыр.
- ☐ Иги койчуну кою егиз табар.
- ☐ Иги сёз карыв берир, аман сёз аврув берир.
- ☐ Уги сёзню кылыч кесмез.
- ☐ Ие кёп болса мал харам ёлюр.
- ☐ Иесин сюе есең итине сюек бер.
- ☐ Ийилген башны кылыч кесмез.
- ☐ Итни аягъын ташдан аяма.
- ☐ Ийне ётген джерден халы да ётер.
- ☐ Ийнени кёзю кибики джерден,
арбаны огу кибики сувук кирир.
- ☐ Ийнек аягъы (тюягъы) бузов ёлтюрмез.
- ☐ Ийнекни карны ток болса, джелени тык болур.
- ☐ Ийнекни отлагъанына карама да челекни толгъанына кара.
- ☐ Илипин казсаң елиџ была кеџеш.
- ☐ Иџирги онов ертденџе джарамаз.
- ☐ Сютден авзу куйген, сувну еслеп ичер.
- ☐ Итни башын сыласаң, куйругъун кымылдатыр.
- ☐ Ит биченџе джата еди да кеси ашамай еди,
ашагъанға да ашатмай еди.
- ☐ Ит болмагъан джерде тюкю юрюр.
- ☐ Ит итге айтды, ит да куйругъуна айтды.

- ☐Итни каргышы бөрюге джетмез.
- ☐Итни кетюне сув кирмей джюзерге юренмез.
- ☐Итни кызбайы уручуну артындан юрюр.
- ☐Ит "джайгъа чыksam сюекден кала ишлер едим"
дей еди да, джайгъа чыкса унута еди.
- ☐Ит межгитден джийиргене еди,
Межгит да итден джийиргене еди.
- ☐Ит сайлады да сюекни алды.
- ☐Итни сюек была урсаң кансымаз.
- ☐Итни тилеги кабыл болса, кёкден сюек джавар еди.
- ☐Итни ёлтюрген сюйрер.
- ☐Итни аманы топузну котуруна ёч болур.
- ☐Иши болмагъан итлени сувгъа елтир.
- ☐Итге чабыр етсең тиши была джыртар.
- ☐Итни чалдышгъа тыйсаң юсюе секирир.
- ☐Итни еркелетсең колугу кабар.
- ☐Ит юргенликге джоловчу джолдан калмаз.
- ☐Ит юрген юйге елтир, от джарык тюзге елтир.

ЧЫПЧЫКЛАНЫ БОРИСДЕН БИР ХАПАР (ХИКЯЯ)

ЕРКИН БОЛУП КАЙТ

Тав елим. Ески юйлериңде ертде келген сабийлериңи солугъан тылпывлары...
Тығысыз шаһар джюрекке дарманса.

Заманым болса келивчюме карт Джансуратһа конакгъа. Аны ери была еки джашы урушда калгъандыла. Джашайды Джансурат, кыйынлыкларына дерт етип. Гитче бачһачыгъы, бачһасында гардошу. Арбазында Тулпар деп кош ити, юйюнде Куш деп колан киштиги, һалджарында Мусли деп һалал ешеги. Кыш да барады Мусли была узак агъачһа. Ары куру кирселе, андан джюкленип чыгъадыла, узун мудаһ джол была еки һалал шоһ барадыла, бири чук чук ете, бири уһ туһ ете.

Джансуратны мюлкю байлыгъы да юйюне сыйынмай, арбазына тегюлюп...
Келеме Джансуратһа, шаһардан качып, оджагъада олтурама, отһа джылына.

- Калайса Джансурат?

- Да, калай боллук едим! Джашайма, менден насыплы джокду деп, джашав бир джанына, мен а башһа джанына. Кюзде гардошчукларымы казама, кюндюз, постачы качан келеди да пенсиячыгъымы (емекли маашы) качан узатады деп турама; кече ва, таң качан атады да тюшлеримден качан кутула дегенлей. Конак не болгъанын ертде унутһанма, джувук деген а джелча: ешитилген етеди, кёрюнген а етмейди. Аллахһа шукур, тыш кыралладача, джаныбызгъа коркув джокду. Выластыбыз (девлет йёнетими) сав болсун, ач етмейди, быйыл беш кило джав бердиде, бир иги чёплев

джавдан, беш кило балтуз, бир машок джем, аны да Муслиге ашатама. Игиди, игиди. Аллахъа шукур, уруш джок, ачлык джок, Чеченлилеге джаным авруйду, радёда джыр ешитсем, ёншуда адам ёлюп мени арбазымда ва той кайнагъанча кёрюнеди, бек джарсыйма алагъа, ёариплеге, бизге джетмеги еди бу кавгъа. Хоншуларым да иги адамладыла, маллары бачёамы малтамайдыла, сабийлери терезелерими уватмайдыла. Сабийле дегенлей-алгын, адам башча уллу балтуз гыртла сата едиле, кеси да бир учуз, аны увак туюсеу, сав орамны сабийине джете еди, енди ва кампетле асыры багъадан-джылдан бир кючден юлешеме. Сабий татлы ашап куванса, бизден кетген джанла алагъа карап кеслери да куванадыла. Терк терк кувандыралмайма сабийлени. Бусагъатда, аланы ийнакламасау – артда кыйналырла, бусагъатда джылыв джыймасала – артда сауа сувук болурла. Сабийле ативдула бусагъатда. Алгын сав елде еки юч атив адам болувчу еди, енди ва юйле атив адамладан толуп калгъандыла.

-Нек болур алай, Джансурат?

-Да, не билеим. Биз ёарбузну кабугъу была ашагъан тёлю. Аталарыбыз кошдан келалмай, аналарыбыз ийнек тюбюнден чыгъалмай. Бир уруш бошалгынчы башхасы башлана, зыка ашай да ызындан тюртю сув иче, сабийликде джылыв джыялмагъанбыз. Азияны ол кызыв кюню бусагъатда огъуна кабышдырады. Бизге уруш, кайгъы, кёчгюнчюлюк бетибизге чабып, башыбызны алып, джюрегибизни толтургъан еди, ол башдан, ол бетден атив сабий кайры табарык едиу, алай мени сабийлерим а атив едиле, кайда калдыла, кайда асыралдыла, ёапарым джок. Суратлары да калмагъанды...

Арбазда джел, кагъыт была ойнайды, аны тавушун ешитип Джансурат: "Мени кадарым, джашавум да бу джел сюрюп айлангъан кагъытёа ушайды, кагъытны тавушу, озгъан джылларымы есеме келтиреди..." Кёзлери джыламукдан толдула.

Джауыз бир кере кёрдюм аны, ачык кувангъанын.

Бир кюн омак кийинип бара еди.

-Кайрыса Джансурат?

-Тавулагъа еркинлик бергендиле, аёа кол кётюрюрге барама.

-Еркин болуп кайт! дедим Джансуратёа.

[Миуитав-1993/5-Налчик]

ЁЗДЕНЛАНЫ Адил

КАРАЧАЙЛЫМ

Искитледен юзюлюп келген Аланым,
Миуитавда Карачай болуп калгъаным.
Дуняа зорлукла сени тавусалмай джашадыу,
Адетлериуи бюгюнлеге дери ташыдыу.

Елбурусну етеклерин джурт етип,

Кёкюрек қағағы кыйынлыклагъа кергенсе.
Карачайлым, каракюн нёгерим, карнашым,
Хар куру да кёп шейитле бергенсе.

Сенден башға сени сүйген болмагъанд,
Джерджюзюнде сени кёп саның калмагъанд.
Чырт бир кырал сени колундан тутмагъанд,
Карачайлым, Джарлы халкым карнашым.

АмерикаданАвустралягъа дери чачылгъан,
Дуня урушланы барына да кошулгъан.
Юйленмейин, юй болмайын джаш тургъан,
Карачайлым, джарлы халкым, карнашым.

Кайда болсаң, Аллах болсун нёгериң,
Джер джюзюнде саны аз миллетим.
Тас болмасын бу дуниядан адетиң,
Карачайлым, джарлы халкым, миллетим.

Мундан ары ашхылыкла была айтылгъын,
Дуня оюлса да артында сен калгъын.
Уллу Аллах хар куру да саға болушсун
Мени Аланым, джарлы халкым, карнашым.

Нартланы Той Кюню Джыйылывуна Атаджуртдан келген месаж:

Тюрк Республикада джашагъан Карачайлылагъа...
Ассаламу Алейкум,
Багъалы карнашла, егечле!

Биз бери, Тюрк Кыралгъа , узак Кафказдан тав джуртлу, ёош кёллю, берч
коллу Карачайдан тансыклык салам алып келгенбиз.

Бурундан кыраллык джюрютген, ёоншу ёалклагъа джарыклыкны, илмуну
джайгъан оёлу ата-бабаны юзюгюнден болгъаныбыз бютев дунягъа баямды.
Урушла, емина-ёлет кыйынлыкла, кёчкюнчюлюк азап биз миллетни тюб етерге
джетдирген едиле. Алай болса да, Аллахгъа шукур, тукумубуз юзюлмегенди,
Карачай халк бар оёлулугъун, бай тинин, сыйлы динин, адеп-намыс сырын да
саклагъанды.

Бюгюнлюкде Карчаны тувдуклары, тёрт дунягъа чачылып джашасала да, бири
бирин джоклай, джаклай да биледиле. Качан есе да патчаё
кыралны зорлугъун кёлтюралмай, динлерин саклар дыгаласда, джандет
топурак излей кетген карачайлыланы бир ёелегин Тюрк, канат тюбюне
джыйгъан еди. Бюгюн сизге да-аланы тувдукларына да-Тюрк Джумёурият
ёгелик етмейди. Аны ючюн Тюрк, бизге артык да багъалыды, сыйлыды.

Кесигиз да тилибизни, динибизни, ашһы адетлерибизни кадалып
саклагъаныгъызгъа сейирсинген, куванған да етебиз.

Багъалы карнашла, егечле! Бу Курултай, Тюркдеги карачайлыланы
джашавларында джарык ыз кояр, деп ышанабыз.

Ишигиз колай болсун!

Аллаһ оң берсин! Ассаламу а'лейкум ва рахматуллах!

Гитче Карачай Кырал Администратсианы Тамадасы

АКБАЙЛАНЫ ТУКУМ ТЕРЕКЛЕРИ

АКБАЙ

АППА

(АКБАЙ была АППАНЫ арасында талай ата болургъа керекди)

Мазан - **АСЛАН** - Токмак Хаджи

ЗЕКЕРИЯ

Чёпе - **Елмырза** - Аһлав

Елмырзаныкыла: Кайсын-Шамайыл-Зулкарнай.

Кайсынныкыла: Алдав (Айшат), Дуппур (Бадимат), Хава, Марям.

Алдавнукула: Сымайыл, Бадимат, Неджип, Мухиддин, Садет.

Сымайылныкыла: Тахсин, Ёлмез, Фахреддин.

Бадиматныкыла: Зия, Пакизе, Зехра, Найып, А.Кадир, Рыза.

Неджипникиле: Тюркер, Айтен, Назми, Ибрахим, Мансур.

Мухиддинникиле: Аднан, Гюлхан, Салиха, Алааддин, Синан, Севилай,
Инджилай.

Садетникеле: Берна, Ибрахим.

Дуппурнукула: Ферит, Джават, Ремзи.

Феритникиле: Зюбейде, Неджати, Фатма, Нурдан.

Джаватныкыла: Седат, Ведат.

Ремзиникиле: Фарук, Хаят,

Хаваныкыла: Маӊсуде.

Маӊсуденикиле: Алпаслан, Гюрбюз, Ханифа, Рейхан, Гюлхан, Мустафа.

Марямныкыла: Музафер, Нуреддин, Гюлшен, Йылмаз, Рушен, Сафият.

Шамайылныкыла: Баттал, Хамзат, Казий, Давут, Гезам.

Батталныкыла: Кафкасгъа кайтханды, юйдегиси андады.

Хамзатныкыла: Кыймат, Наджи, Айхан.

Казийникиле: Джемил, Хатидже, Гюлхан, Сюлейман.

Давутнукула: Кеси, Ёнан урушда ёлгенди, сабийи джокду.

Гезамныкыла: Амина, Фатма, Айша, Суююнч.

Зулкарнайныкыла: Хызыр, Елмырза, Хава, Али Осман.

Хызырныкыла: Чакыр, Аӊия, Зеки, Аслан, Елмырза.

Хаваныкыла: Харун, Падима.

Чёпеникиле: Дават, Иляс.

Даватныкыла: Ахмат, Сюлемен.

Ахматныкыла: Маккя, Айтен, Дженгиз, Гюрбюз, Рафат.

Сюлеменникиле: Рауф, Гюлтен, Джанболат, Пакизе, Халисе.

Илясныкыла: Сытдык, Чакыр.

Аӊлавнукула: Окуп.

Окупнукула: Шогъайып, Ахмат.

Шогъайыпныкыла: Недждет, Халиме.

Ахматныкыла: Батал,

Баталныкыла: Кичибекир.

[Акбайланы калгъан атавулланы иги билмегеним ючюн джазмадым. Билгенле джазып бизге джиберселе басмаларыкбыз. Й.Н.]

КАРТДЖУРТ

Сайи: 12 • Бирлешик КАФКАСЯ Дергиси Еки • Еким 2000 • Хазырлаян: Др. Йылмаз Невруз

СЫЛПАГЪАРЛАНЫ Йылмаз

Ескеривлерим...

КАРАЧАЙНЫ

V

ТЁРЕСИНИ ЮСЮНДЕН

Джаназы асырав

Елде бир адам ёлсе, алгъы бурун межгитни минарасындан салаӊ бериледи.

Муну была ӊапар карап карагъынчы елге джайылады. Ёлюм кече келген есе,

салах бердирирге гузаба етилмейди, кюн иги ёрлегинчи мычылады. Куру кысҗа джувуклагъа Һапар бериледи.

Ёлген тиширыв есе, кысҗа джувукладан бир тамадарак тиширыв, еркиши есе елни ефендисиде джувуп кебинге салады. Алай, еркиши джувукларындан джувабилген бар есе ол да джуваргъа боллукду. Тыш елледен джаназыгъа келликле джок есе мычымай асыралады. Ёлю джувула, кебинлене тургъан заманда елни джашлары да кабыр казып Һазыр етедиле. Хар зат етилип бошалгъандан сора ёлюкню салагъачха салып байлайдыла. Кысҗа джувукладан талайы юйге кирип салагъачны арбазгъа чыгаргъандан сора, джыйылгъан халкны бары джаназыны кёзювлеше кёлтюре елтип елге джувук ишленген джаназы ташны юсюне саладыла. Алайда джаназы намаз кылынады, ефенди джамагъатдан разылык берирлерин тилейди, джамагъат да разылык бередиде. Намаздан сонра, текбир келтире, Аллахдан рахмат тилей джаназыны кабырлагъа елтедиле.

Кабырны теренлиги тиширывлада ем аз кёкюрекбашҗа дери, еркишиледе да киндикни юсюне дери болургъа керекди, динибизни айтҗаны алайды.

Кабырны кыбыла джанына ёлюк сыйынырча бир дорбун казылып турады мыҗа былайда кубур дейдиле. Кысҗа джувукладан талай адам кабыргъа енедиле, ёлюкню салагъачдан алып аллы кыбылагъа айланырча оҗджаллап кабыр дорбунга саладыла. Дорбунну аллын не кырпычла была не да каты канҗала была битейдиле. Мындан сора, джаназыны асырагъанланы кабырдан ёрге тартып карап карагъынчы казылгъан топуракны ызына толтурадыла. Кабырны белгилерча ташланы тизип башджанына да узунурак бир ташны саладыла.

Бу иш етилетургъанлай, ефенди была окуй билгенле кёзювлешип Ясин сувра была Кулхувну, Кулгъавзланы, Алхамны, Уллу Елифламны биринчи бетин окуйдула. Ем ахырында ефенди дува етдиреди, джамагъат да амин дейди. Джыйылгъан халк чачыла тебрегенлей, ефенди кабырны аллына сюелип “Талкан” окуйду. Мундан сора джамагъат бары бирге ёлгенни юйюню арбазына джыйылып, кайгы сёз берген кюйде дагыда бир дува етип чачылады.

Джаназы асыралгъанны екинчи кюнюнден башлап тиширывла кайгъачларын да алып кайгысёзге джюрюп тебрейдиле. Кайгъаш иги бир адетди. Юйюнден ёлю чыгып, джюрек аврувлу болуп тургъан бир юйде ушҗувур етген колай тюлдю. Келген кайгъаш ашарыкла была юйдеги да джубанады, калгъанын да джарлылагъа чачадыла. Кайгъашха кёбюне джавда бишген Һычын елтиледиде. Алай а башха ашарыкла етип елтирге да болады.

Дагыда бир затны унутмай айтайым; ёлюк юйден чыкгъынчы “Девюр” деп айтылгъан садака бериледи, “Ысҗат” деп айтылгъан садака ва арtdан етиледи, гузабасы джокду.

Бу садакаланы берген, бурундан бери адет болуп келген бир затды. Калгъан муслиман халклада да барды. Алай а Ыслам Динде “етигиз” деп буюрулмагъанды. Бу садакаладан мурат, ёлгенни кылмагъан намазлары была туталмагъан оразаларыны джерине төленген бир тазирди. Алай а Кур’анда да, Һадиследе да быллай бир хокум джокду. Сюйген етер, сюйген етмез...

Мовлут

Мовлуд Ыслам Динге артдан кошулган бир адетди. Андан келген картларыбыз “Карачайда да мовлут етивчен едик” дей едиле. Мовлутну сёз маъанасы “тувуш, тувган, джаъы тувган” демекликди. Бурун заманда джаъы тувган сабийни куванчын етер ючюн мовлут етгендиле. Арт ала бу адет тюрленип ёлгенни ызындан суваплык ючюн етилирге айланганды. Енди карачайлыла да ёлгенни артындан етедиле. Мында джашаган тюркюле мовлут етдирселе аш-сув бермей, межгитге джыйылган джамагъатгъа кагъыт хызенчиклеге толтурулган кесек кемпекчиклени тутдуруп коядыла.

Карачайда ва ёмюрден бери да ел сыйлав была етиледиле.

Ёлюк асыраган юй, куралганына кёре, елни савлай сыйларча бир малны союп, ашарык-ичерик да етип мовлут етдиреди. Елни картлары была калган еркишилери не межгитде не да еркин юй бар есе ёлгенни юйюнде джыйыладыла. Ефенди алда, дагыда окуй билгенле мовлут окуйдула, Кур’ан окуйдула, салат-салам келтиредиле, ем ахырында да дува етедиле. Мовлут окуган бошалгандан сора еркишиле бир джанында, сабийле бир джанында, тиширивла да бир джанында ашап ичедиле. Ызы была да ефенди дува етдиреди.

Мовлут етгенни Аллах да, фыйгамбар да буюрмаганды, артдан кошулган бир сувап адетди, нечюн десегиз, елни джамагъатны, аны ичинде джарлыланы сыйлаган сувапды, Кур’ан окуган да сувапды. Мовлутну кесини, дин назмудан башхалыгъы джокду, Пайгамбарыбызны тувганын джаклар ючюн джарашдырылган бир назмуду, ичинде Аллахны да Пайгамбарны да сыйлап уллулаган назмула бардыла. Мовлут назмуланы куру кесин ёлгенни ызындан окуганны бир сувабы да болмаз, дейдиле алимле. Алай болса да каты адет болганды, таймаздан етилип барады...

Сюннет етдирив

Джаш сабийлени сюннет етдирген сыйлы Пайгамбарыбызны буйругъуду. Мында карачайлыла улан сабий он джылына джетгинчи сюннет етдирирге бир да бек ес бёледиле. Кафказда ва совет власт келгенден сора, атеист джашавну себеби была сюннет етдирген бек кыйын болганды. Кёп юйдегиле властан коркуп етдирмей койгандыла. Чеченлиледен калган Кафкас халклада сюннет етдирген бек таркайганды. Алай а Совет власт оюлгандан сора дин джашавгъа еркинлик берилгени себепли сюннет етдирген да еркин болганды.

Сюннет етдиргенни белгили бир шарты джокду. Доктурла етгенлери кибик колу джарашкан адамла да етедиле. Бир кыйынлыгъы джокду.

Мында джашаган халкла сюннет етдиргенге уллу сый бередиле: той курайдыла, елни сыйлайдыла, мовлут да окутадыла. Быланы барын бирге етдирирге кыйынды, карыву джетмеген адам елни калай сыйласын? Алай а чакырылган адамла ачха не да алтын савганы джавдурганлары себепли карывсуз юйле да кыйналмай сюннет джыйынны тындырадыла.

Елле да хайырны суюген чомарт байла да бардыла. Быллай адамла кеси сабийлерин суннет етдирген заманда елни джарлы юйлерини джашчыкларын да биргелей суннет етдиредиле, куванчын да бирге кёредиле.

Бурун заманда той-оюн, сыйлав кайгы джок еди. Елге суннетчи чакырылса, улан сабийчиклери болган юйлени сырагъа салып барын суннет етип кетивчен еди. Аны хакын, кёбюне бир бай юй беривчен еди, алай болмаса да хар ким юсюне тюшген хакны төлей еди. Мен билгенге кёре карачайлыла суннет той етип кюрешмегендиле, быллай адетни мында юренгендиле. Тойну оюнну бир игилиги неди десегиз, джашчыкла куванч аллы болуп суннет етилгенни болур кёзювюне дери аны есге келтирмей бир да завуклу боладыла. Суннетни ачывун да джегил унутадыла.

Енди елде сабий да бек калмаганды, суннет адетни шахарлада джашаган джерлеринде етедиле. Карачайлыланы кеслерине айтыллык бир адетлери джокду. Калган халкла калай ете еселе ала да алай етедиле. Артыксыз да суннет кийимчикле кийдирилген джашчыкланы нёгерчиклери была биргелей мешиналагъа миндирилип орамлада кычырык сыйыт етип айланганлары аланы бир да бек кувандырады, суннетчини джюлгючюн да унутдурады. Суннет етдиргенни бир джыл кёзювю джок есе да джай айлада етилирге ёчдю. Былай болса джыйынны арбазда етген тынчды. Мектапла да джай солувда болганлары себепли сабийлени джыйынга кошулувлары тап тюшеди.

Байрамла

Муслиман кыраллада халкны суюуп, куванч аллы болуп джюрютген еки байрамы барды: Оразабайрам была Курманбайрам. Башеркинлик кюнню байрамы, джумхурият куралганны байрамы, һорлам кюнню байрамы, спор байрам...дегенча кырал байрамлагъа халк алай бек ес бёлмейди. Кырал кулукчула была мектап сабийле кошуладыла.

Оразабайрам

Ниджират айладан Ораза айда = Рамазан айда ораза тутулуп бошалганны ызы была Шавал айны биринчи кюню Оразабайрамды. Байрамны ал кюнюне "Арефе кюн" дейдиле. Байрамга джувук джете хар юйню тамадалары, юйдегилеге кийим, чурук, джавлук... дегенча юсге башха капланган затла алып байрам кюн савгъа етерге деп бир джанына саладыла. Заманга кёре оюнчак, боюнчак, ачха, дб. затла савгъа етилирге боллукду. Байрам кюн савгъа была сабийлени кувандырган атив бир адетди.

Байрамны ал кюнюнде тиширивла юйлени арбазланы сибирип, ативлап тазаладыла. Ал ижерден ашарыкла, артыксыз да шекерли ашарыкла етилип хазырланады. Увак сабийлени кувандырырга деп тюрю тюрю кемпекле алынады.

Байрам кюн ертден была ертде юйню тамадасы была улан сабийлери абдез алып, маджал кийимлерин кийип межгитге атланадыла. Ертден намазны артындан байрам намаз увакыт киргинчи ефенди межгитде аваз етеди не да куран окулады. Кюн тийип бир кесек кётюрюлгенлей байрам намаз кылынады,

дува етиледі. Межгитден ем алға елни ем карты чыгып ешикни катына сюеледі. Аны ызындан калған картла чыгып сыра была бир бирлерини колун тутуп “байрамың кабыл болсун”- “Аллах келирге да куванч была джетдирсин”-“Биргелей болсун” дегенча сөзле была бир бирлерини байрамларын алғышлайдыла. Сора калған еркишиле, джашла, сабийле тизиллешип картланы колун тутадыла. Хар кол тутуп бошаған тизгинни ахырына сюеледі. Бютев джамағат межгитни арбазында бир бирини колун тутуп бошағандан сора ёлгенлеге дува етиледі. Джавум болмай кюн иги есе джыйын болуп кабырлаға барылады алайдаёлгенлеге биргелей дува етиледі. Ызы была хар ким ерчи кабырларын зиярат етип ёлгенлерине дува етеді, алаға Аллахдан рахмат тилейді.

Дува куллук бошалғандан сора джыйын чачылады, хар адам кеси юйюне кайтады. Бу кёзювде тиширывла да кобуп, юйню джыйып, ушћувур тепсини хазыр етип турадыла. Алғы бурун сабийле аталарыны аналарыны колун тутуп разылык аладыла. Юйню анасы сабийлеге байрам савғаларын чачады, ала да куванч аллы боладыла. Былайлык была джюрекле сюйюнюп, кёлле басылып, куванч ете тепсини төгерегине джыйыладыла. Байрам һант бошалырға тийрени увак сабийлери болғанны завук кычырықдан алдыра, бир бирлери была чабыша байрамлашырға (кертиси была кемпек джыярға) деп юйлеге басынып тебрейдиле. Анала была аммала алаға атив сөзле айта, колларын да тутдура кемпекле береди. Сабийлени ызындан еркишиле юйлеге бирем бирем барып байрамлашып разылык тилейдиле. Кюнортаға дери сабийле была еркишилени байрамлаша айланғанлары таркаяды. Кюнортадан сора кёзюв тиширывлаға келеді. Ала, елни савлай айланмайдыла, кысха джувукла была хоншу юйлеге барадыла. Былайлык сыла кёлкалдыла, джавлукла, мыдаһлыкла корап джерине тослук, тюз иннетлилик, джарык кёллююк келеді.

Байрам кюнледе киши да ишлемейди, арбазда турған бир еки малға аш-сүв бергенден ары. Уллу-гитче, еркиши-тиширыв, джалчы-куллукчу, сабий-балык бары бирбирин джаклап, сый берип, ашхы тилек етип динкарнаш болады. Завулук была куванчдан сора сағыш болмайды. Авруганлаға барылып кёллери алынады. Ким да кыйынлыгын, кыявун унутады...

Оразабайрам юч кюндю, бир кавум картла была тиширывла екинчи, ючюнчю кюнледе да тамадаланы колларын тутарға джюрюйдюле.

Курманбайрам

Оразабайрамдан джаһыз башхалыгы курман кесивдю. Ийд (байрам) намаздан юйге кайтһанлай, еркишиле курман малны адетдеча Аллахға курман етерге деп кыскыныкға киреди. Курман етерге, байрамны ючюнчю кюн иҗирине дери еркинлик бар есе да хар ким да биринчи кюн етгенни сюеди, ем суваблысы да ал кюн етилгениди.

Курманлык мал кечеден асыралған джеринден алынып тюгюн башын тартмай атив кюйде кесилер джерине келтириледі. Курман кесерик адам малны джерге джатдырып юч аягын байлайды, бирев да чочумасын деп аякларындан тутады. Сора ниет етип, текбир келтирип, “Бисмилляхи-аллаху

акбар” деп джити бычак была бойнун тартады. Каны агып бошап, кымылдагыны ажымсыз тоҭтагындан сора, адетдеча сояды, ичин алып санларына айырады. Пайгамбарыбызны буйругуна кёре, курман малны етин юч юлюшге айырып бирин джарлылагы, бирин джувукгы-ҭоншугы, бирин да юйдегиге теджеген сувапды. Алай а сабийи кёп юй, еки етип бирин кесине айырса да ҭата джокду. Тиширывла санланҭан етни увак юлюшлеге айырып сабийле была теджелген джерлерине мычымай джибередиле.

Юйлени айланып кол тутуп разылык алган адет Курманбайрамда да оразабайрамдача джорюйдю. Халк бирбирине барып келип куванч аллы болады.

Курман етни биширилип ашалгыныны кесине кёре суююмю, учунуву болады. Курман етген была муслиманла ем Аллахны разылыгын табаргы талпыйдыла ем да джарлылагы болушадыла. Курман, динибизни бек ашхы адетлеринден, куллукарындан бириди.

Оразалада, сыйлы кюнле была кечеледе, байрамлада джорютюлген атив адетле сабийлени Ыслам динге исси кёлден байланывларына себеб болады. Сёзню былайында бир ескеривюмю айтыргы излейме: Алманя’гы медисин усталык алыргы деп баргынымдан сора беш айдан сабийлени да ары елтген едим. Кёб бармай ораза джабылды, мен да ораза тутаргы башладым. Авуз ачар заманда сагыатны аллыма салып увакыт келгенлей авуз ача едим. Екинчи не да ючюнчю кюню болур еди дейме, биягы мен тепсини алгы алып сагыатгы карадым да авуз ачтым. Ол сагыатда беш джылда болган тамада кызчык, терезеге сюелип мыдах аваз была алай сёлешди: былайы калай аман джерди, минарасы да джокду, азан кычырган да джокду! Бу сёзлени ешитгенimde ашагыным тамагыма тыгылды, кеси кесиме чамланып “билим алама деп увак юйдегини гявур кыралгы нек алып келдим” деп есим сагышгы кетди. Айтыргы излегеним олду: кызчык, джылы гитче болса да, оразада ашҭам кирип авуз ачар заманда, муваззинлени минараладан азан кычырганларын тыгылап, азан тавуш ешитгенлей авуз ачылгынын есине тюшюрюп, Алманя’да да ол умут была талай кюнню терезеге сюелип азан тавуш саклаганды. Ем ахырында тююлюп мыдах болганды. Ага кёре, авуз ачҭанны биринчи шарты, азан тавуш еди. Аны кымылдамагынын кёргенинде джореги такыр болуп тувган джуртун тансыклаганды. Киши да есгермегенлей азанча, минарача, курман етгенча, байрам кюнледе кемпек джыйганча, сюннетча, молутча... адетле огыарыда айтылгыныча сабийлени динге джылытыргы себеб боладыла.

Сени джавуру дин ийнамы карывсуз болсун. Бюгюн Атаджуртда, Ересей кыралны зору была ага бойсунуп джашаган Кафкас халкланы еки джюз джылдан бери менликлерин тас етмей, тиллерин, адетлерин да унутмай, зулмчу кыралны асимиласён политикасына каршчы туруп кеслерин каты бегитип турганларыны биринчи себеби Ыслам Динге ийнамларыды. Былай болмаса еди узак Азия была Сибирни Тюрк тилли не да фин-угур тилли халкларыча джок булуп бошар едиле. Динни каты тутсала мындан ары да аланы миллет байлыкларын, кюлтюрлерин, адетлерин киши да джок еталлык тюлдю. Бу затны юсюнден чеченлиле юлгюдюле. Муну сабебли,

сабийлеге гитчеликден динибизни шартларын, бирда куруса да намаз кереклерин юретирге керекбиз. Куран окургъа юренген а еки дуняда да бек уллу завуклукду

Тюрк шайирледен сайлама шийирле...

ЮНУС ЕМРЕ (XIV. Ёмюр)

САЛАМ БОЛСУН

Биз дунядан кетер болдук,
калгъанлагъа салам болсун,
Бизни ючюн ъайыр дува
кылгъанлагъа салам болсун.

Аджал бюге белибизни,
айтдырмайды тилибизни,
Авругъанда халыбызны,
соргъанлагъа салам болсун.

Тёгегим ортагъа ачыла,
джагъасыз кёлек бичиле,
Бизни бир кирсиз тукум,
джувгъанлагъа салам болсун.

Азраил алыр джаныбыз,
курур тамырда каныбыз,
Джайылгъанда кебинибиз,
салгъанлагъа салам болсун.

Кетер болдук тостубузгъа,
джеталмадык кастыбызгъа ,
Намаз ючюн юсюбюзге,
тургъанлагъа салам болсун.

Сёз айтылады арагъа,
киши бакмаз бу джарагъа,
Елтип бизни макбарагъа ,
салгъанлагъа салам болсун.

Джашай келген бары кетер,
ким да кайтмаз джолгъа джетер,
Халыбыздан ашхы хапар,

соргъанлагъа салам болсун.

Харип Юнус айтыр сёзю,
кан джыламук толгъанд кёзю,
Билмегенле билсин бизни,
билгенлеге салам болсун.

ТЕРГЕВ КЕРЕК ЕСЕ

Сеңе тергев керек есе, келип бир кёр бу сынланы,
Таш болсаң да еририксе, карап кёрсең ма быланы.

Кёбед аланы маллары, кёр калай болду халлары,
Аһыр, бир кёлек кийгенди, аны да джокду джеңлери.

Кайда, "мюлк мениди" деген, тоһанагъа
сыйынмагъан.

Бир юйде джаталла енди, топурак толгъанд юслери.

Была юйге киралмазла, куллук-намаз еталмазла,
Ол бийликни табалмазла, енди озгъанд заманлары.

Кайдад ол алив тиллиле, кайдад ол джарык бетлиле,
Ала алай тас болгъалла, кёрюнмейди ишанлары.

Бурун ала бийле еди, каравулла сала еди,
Кел кёр, билинмейди енди, бай кайсыд, кайдад куллары?

Не ешик барды кирирге, не азык барды ашаргъа,
Не джарык барды кёрюрге, кече болгъанды кюнлери.

Юнус сенге бир кюн келир, мениди дегениң калыр,
Сени де ол халгъа салыр, кёр салып турад аланы.

КАЛАЙ УЛУ АППАДАН чам джырла...

АЛЛЫМА ЧЫКДЫЛА БИР ЗАТЛА

Аллыма чыгып еки катын, еки шап-шуп,
Башлары бири бирине джоппу болуп.
Бири алгъыш силдесе, бири да каргъыш...
Керек тюлд былагъа не джумуш, не сув алгъыш!

Бири карабет, бири да чарабет,

Бири узун ток, ол бири катһан чёп!
Куйдула сёзню, таяк джаһурча,
Ийлейдиле, тишлейдиле кургъаклай тартһан тирменча,
Омакланалла, кукаланалла, хар нени билгенча..
Биревню джезин ачалла, джылтыратып багъырча.
Тартарым келди сыртларына камчини...
Бири катыны еди Матчини,
Бири да тумак Хаджини!
Сабыр болдум, тығылап сёзюне Галджини...
Осал атһа минҗен киши ва
Джетер джерине джеталмайды.
Джигер катын ерге кюч береди,
Тулпар ат ерни тавкел етеди.

**

Ий Аллах ючюн, бир сорайым:
Бедиш адет качан тоһтарыкды?
Джувап бермейсиз, алай а келир заман,
Дегенди Калай улу Аппа аман.

**

Еки чабырыҗ еки тюрю,
Бирер аршын созулуп,
Ары-бери майрышып.
Бир чабырыҗ ары баймак,
Бир чабырыҗ бери баймак.
Табанлары джерге басылып,
Чабырдыв, кесиҗ а баймак.
Кайдан джолукдуг аллыма
Табантартмаз, чапмаз, джортмаз,
Джанбаш бурнуҗ да кустурады,
Адам кёлню булгъайды.
Кет, джанла, кора джолумдан,
Кёлюм чыкды, Һалтас бурнуҗдан.

МЕН КЕЛГЕНМЕ

Мен келгенме
Кукуруз кабакгъа конакгъа,
Ем артыгъыз джыйылып калсын
Джаһыз нартюҗ сабаггъа.
Кукуруз кабакны кыйырындан
кирип башласаҗ,
Ем кыйырында сылһыр Теммот,
Аны ары джанында кутсуз Джаммот.
Аны ары джанында гурнош Соһтар,
Аны ары джанында джайрак Сарыбий,
Аны ары джанында джарлы Алибий,

Аны ары джанында тели Матай,
Кесини атын адамлагъа атай.

ЕКИШИНИ КАНАТЛАРЫ

Иги тиширыв была иги ат
Еркишини канатларыдыла.
Хоһу маджал етмезлигин етеди,
Аты таджал, Ныһыт авушдан ётеди.
Аман тишириву болгъан
Канаты сынған каргъалайды,
Еки чапий аягъың,
Еки джак-джак джаягъың.
Сенге тынчлык бермейле,
Инсан кибик кёрмейле.
Айланаса орамлада,
Бошамайын ушакны,
Етмей адам айтһанны.
Еки баймак аягъың,
Еки гыр гыр джаягъың.
Таң атһанлай тураса,
Ийнегиңи саваса,
Сюрювге ашыраса,
Сёзню колгъа аласа.
Юйюң турад чыйылмай,
Юй тюбюң а сибирилмей.
Сабийлериң кийинмей,
Куллугъуң да етилмей.
Еки даж-даж аягъың,
Еки джаншак джаягъың,
Арымайла, талмайла,
Сени сабыр коймайла.
Бу һали была тап болмазса,
Коймасаң да оғмазса.
Еки джайрак аягъың,
Еки джарлы джаягъың,
Талчыкмалла, талмалла,
Ушакны бошамалла.

[“Калай улу Аппаны ызын ызлай” атлы китапдан алынғанды.]

ЁЗДЕНЛАНЫ АБУКАЛИЙ’ ден бир хапар...

АТЛАНЫ ЮСЮНДЕН

Алгын, Карачай тукумлу деп, бизни тав джерледе огъай, тышында да катылыкларын таныткан иги олу атла болгандыла. Джылкысы асламга патча джер да бергенди, казаватда уллу себеп болады деп.

Аллай акыллы атланы кѳргенме, иесине ким болса да ѳынырак сѳлешсе, ачывланса, ол ат катларына келип, иеси была кюрешгенни тобугу была тюртгенди! Неда иеси, джылкыны кыйырына кирип джюгенни зынгырдатса, джортуп келир. Сора бирбирледе ат иесине келмей калса, бил: ол заманда джолу боллук тюдю. Кѳресиз, атлада да адамлагы таша, каллай ышанла болгандыла...

Огыры Дувутда Джаналдыланы (Кипкеланы) Гитчени тулпар аты болганды. Аны, Баталпашинискеге барып келейим деп, биревлен тиледи. Гитче берирге унамагыанында ол адам, ел джаткандан сора, атны чыгырады. Ени уллу маймѳз кумашны мелте етип, атны белине байлайды, бели чанчмазча. Баталпашинискеде сюд (махкеме) етилик бир джувугуну ѳкюлюне правленден (идареден) кагыт елтирге керекди. Алай ийнаныгыз, ма ол ат была ол адам, кече была барып, кагытны берир джерине таптырып, та аткынчы ызына кайтып келгенди.

Джюз кычырым ары, джюз кычырым бери! Атны шыкыртыз киргизтип, орнуна иеди. Ат белинде кече узуну сылыт болуп келген адам, джуклаялмай бавну башында ары-бери барып тага алай чыкганды. Джаналды улу ертден была атына барса, ол ашына да тиймей тура. Арабин, ырафынмы болду, деп ешикке кыстайды. Ат, сув ызына джортуп кетип ызына айланады, арбазны ешигине бурула турмай, бурувну юсю была чыгап, алай кирип кетеди орнуна. Аны барысын кѳрѳп турган, бюгечели джукламаган адам, Гитчеге келеди.

- Алан, дейди – атыга джук болганды деп танымаймыса?

- Аз терлегенчик етип, ашын ашамай тура еди да, не болду еке деп, тышына ийген едим да, керпесленип кайтды, дейди Гитче. Сора, ол заманда айтканды ол адам, аны атын алып кетип, та атмай кайтканын, джатмай турганын...

Бизни тийре. Еки кунден чарс боллукду да, ѳар ким атын ѳазырлайды. Чомаланы Джумай, кишенленип турган атын бошлап, юсюнде ертден чыкда кысгагы-кысгагы ойнатады. Доттайланы Герий дуппурдан карап аны кѳрѳп турады.

Бир кесекден, Герий юйге кетгенлей, Джумай ага барып:

- Герий, атка калай джарав етерге керекди? деп сорады.

- Ертден была ертде тур да, ертден чыкда атыгы ѳайда кысгагы ойнат, андан иги джарав джокду! деп койганды, джюреги джарылган Герий.

Чабарык атны (тап каллайны да) ертден чыкда сюрмезге керекди: джетел етеди. Ол огъай, джарав етиле турган атны тюбуне кийиз тѳшеп да тургандыла.

Джазлык елде, Доттайланы Герийден уста джок еди атка джарав етивде, ол караган ат озмай коймавчан еди. Ёчле салынып, чарс башланыргы кѳп калмаган кѳзювде Герий была бирге ѳчешедиле, бизни атыбыз озарыкды деп. Герийни аты да джокду, Каншавбийни аты мында,

Джалпакда, кеси ва елде. Герий, унуталмайма ол карт адам, белинде да таягы была елге енип кетди, Каншавбийден атын тилерге. Айтмай чапдырса да Герийге ким не айтырык еди, дагыда кайдам, адам бирбирине тыңылаган, уялган етеди, кетеди.

Еркинлик алып келди да, атһа джарав етип тебреди. Еки джашны, таякны базман етип, миндирип джеңилин сайлады. Ранбашы деген сыртда боллукду чарс. Чапдыла да, Герий джарав етген ат бир кычырымга аллыбыздагы сыртда тас болуп кетди. Атны юсюндеги, Чомаланы Ногай деп бир джашды. Герийни катыны һарип, ары-бери чаба еди, ерине ачывланып, кабыргадан таш төңерегенча барган атда биревню джашына бир джук болуп калады, деп. Алай а, бир зат да болмай, ол ёч алды.

... Мени ючлю, джазга төртге чыгырык атым барды. Аламат джюрюшлюдю, алай а чапдырып көрмегенме. Ёңе, бир джолда Баталпашинискеге бара, Доттайланы Алийни чарслада чабывчу атын бир кесекке озган еди.

Меникини джюрюшю Алийни атын джортдуруп келди да, Абук-Кабакдан (Нумарадан) чыкганлай, атланы бошлады, бусагьатда Сарытюз орналган джерге ем алга джетдим. Аны аты ва Аджирланы Кыркганла деген, айтылган атларындан еди. Ма, ол ючлю атыма Герий, кюнсайын дегенча келип, төгерегине айланып, карап турувчан еди, мени чабывчу, аллына ат иймевчу көк атым бар еди, аңа ушайды, деп. Аны һапарын да айтды. Керти асывлу ат болганды. Амма, катавуз еди да һазна адам чапдыралмаганды. Герийни тюкен джюрютювчу бир ерменли шоһу болганды, ол муну атын тилеп алып кетеди, Армавирде уллу ёчле салынып, уллу чарсла болукдула деп. Гетенден төгерекеге бурув куруп, аны ичинде чапһандыла. Герийни атына минген джаш, атны авзун тыялмай, бурувдан чығатып ийгенди. Ат тюз джерде барып, барып, юсюндеги да карыв еталмай, ем аһырында ат джанып, ёлюп калганды. Аңа ушайды, деп, кыйналамы еди, тансыклаймы еди, кайдам куру да келивчен еди бизге.

Енди ол атчыгымы хапарын айтайым.

Теберди была Джазлыкны арасында Култюбю деп кыйыр кышлыклада иңирге мал джыйып, Джалпакны юсю была Джазлыкга авдум. Ол да бир кюнлюк джол болур еди. Юйде джассы намаздан сора джолга атланама. Атам Баталпашинискеде джатады, ары барама. Келе келип Мурзабек ачыда (бусагьатда Красногорну төбен джанындагы гара сув) тоһтайма, кече былайда калырма. Таң аласында джоловчула джюрюй тебреп, мен да алай чыгама.

... Атам һарип, не аман терлетгенсе атыңы, дейди. Тебрейме атымы маһтап: тюнене иңирде Култюбю кошладан чыгып, кече Мурзабек ачыда калып, таңны көгергени была туруп келгеними айтама. Ийнанмайды атам, ешта-ешта, сени тайың баралмаз аллай бирни, ма мында бир байтал сатылады да, ол барлыкды, дейди. Бир аскерчи джаш Карданикде кече калады да бери келип караса, аскер кагыты джок. Кесини атына ышанмай, атам маһтаган байталны иесине айтмай минип кетип, кече ары джетип кайтады. Анда да билинмей калганды кече чабып айланғаны. Юшджюз сомга сатылган етеди ол, деди атам.

Мени ачһам болду да, байталны алдым. Иңир ала юйге тебрейбиз. Маңа айыпды бу һагок байталгъа минңен, сен мин, дейди да атам мени атчыгъыма минеди. Ол чабывчу байтал тебрейди һаман кабыргъасы была барып, һагокланып, былай учуп кетерге излеп. Станседен чыкһанлай, ийнаныгъыз байтал, герсока етгени да джок, Джөгетейягъына шош болуп джетди. Кече бир юйде калабыз да ертденбыласында атам:

- Енди кёрюрге байталны барывун, дейди. Барып барып, Кобан ёзенде Узунбусакуда тоһтайбыз. Дувут аягъына кирирге, байтал арып, атам мени атымда кюле кюле келеди, налат джаш, кайдан тапһанса бу тулпарны, деп. Джюз кычырым келдик, деди дагъыда...

Бир джолда базаргъа кетип, ызыма кошһа чыгып бара, һоншу кошну юсю была озарык едим да, аланы итлери атымы туягъын ашай тургъанына барып калама. Танып койдум! Аныча мал джок еди: джувагы бюгюлмей, былай канпишча иңичге, джерге чанчылып битген еди. Кошунтуяк. Аяп, тагъаргъа кёзюм кыймай турувчан едим. Мен джокда, бурувдан джыңайма деп, кабыргъасына чалман казык кирип ёлгенди, дедиле кошчула. Кёп адамым ёлгенди, аладан аз бушув етмегенме аңа, деп кёлюме келеди. Атны ёлгенинден да бек, тулпарлыгъы билинмей кетгени ючюн бушувун бюгюн да унутмайма.

Кошунтуяк, каңич джуваклы атчыгъым... ["Джашавну оювлары" атлы китапдан].

Ески халк джырла...

КЫШТАЙНЫ ДЖЫРЫ

Джаш заманымда орта Гидамлада койчу едим.
Койла кыйырында мен а джуклап табу тюш кёрдюм,
Кыштай была башыма хайырлы-огъурлу бир иш кёрдюм.

Ов андан сора не кёрдюм не кёрмедим.
Уллу Ысһаватда бир а чалман толугой кёрдюм,
Ма Текелада тегерек тутуп той кёрдюм.

Уллу Дувутһа бир а кюйёвнёгер сайлалла,
Джыйырма была юч атлы бир а кюйёвнёгер саналла.

Бизле ва тебретик Дувут Ёзенине куюлуп,
Калай а джатһан едик, ол кюз кошчук да джыйылып.
Арив а Кыштайны алыб а келирбиз Аллах буюруп.

Уллу тойгъа бир а ат ойнатып мен кирдим,
Ай уллу тойда мен а камчи урлук кёрмедим.

Кёчюм а илинди, Кыштайны коңур кашына,
Ҥавле аталла, Мавланы Кара джашына.

Сиз айтҥан ҥавле Кара мен болсам,
Кыҥырбоюн ҥоралагҥа пырҥ-чырҥ ете минмезем.
Дагҥыда сиз айтҥан джаравсуз, матуҥ мен болсам,
Ёзденле билген ёзден палатканы билмезем.

Сиз айтҥанча ҥавле болсам, кем болсам
Каратору, карышкулак ҥоралагҥа минмезем.
Тебердиден келип Ысҥаватда адам мёлекни суюмезем,
Еки да айланып ёзден палаткагҥа кирмезем.

Дагҥыда сиз айтҥан джаравсуз, канав мен болсам
Коңур а кашлы ол атив Кыштайны суюмезем.

Келигиз джашла барайык, Миҥитавгҥа караргҥа,
Помошникле* келелле атам Мавланы малын санаргҥа.
Ийнанмай есегиз панятойла** ийигиз,
Буруш сыртында мал кошларымы сынаргҥа.

Ол атив Кыштайны кёзлерин сизге айтайым:
Ой, кайнар сютге бир а карадугҥум атҥанлай!
Ол атив Кыштайны еки кашын сизге айтайым:
Бир ак кагҥытҥа бир а кара калам тартҥанлай!

Ол атив Кыштайны чачларын сизге айтайым:
Ой, куюшчюле бир а куюш джонҥанлай!
Ол атив Кыштайны джатывчугҥун сизге айтайым:
Ой, кёк каягҥа бир а кёгюрчюн конҥанлай!

Мен анамдан тувгҥаллы ол кюз чалкыны суюмезем,
Пайтонҥа болмаса ёгюз арбагҥа минмезем.
Лазинка болмаса Карачай чабыр киймезем,
Кыштай болмаса ма башҥа кызны суюмезем.

[Бу джырны, Ыжаланы Шерефеттин 1966 джылда Байчораланы Юнюз'ден джазып алгҥанды. Юнюзню атасы Тебердиден кёчгенди. Кеси ва мында Килиса елде тувгҥанды. Кафказда тувуп келген карнашы Хаджи Маҥмут да бек алапат джырлай еди. Аны чаклы болмаса да Юнюз да иги чырчы еди, кеси да тап джырла, ийнарла джараштыра еди. Кара танымагҥаны себепли билген джырлары да, кеси джараштыргҥан джырлары да биргесине керти дуниягҥа кетди. Болса да кеч ете ёлгени себепли андан тыҥылап билгенле ажимсыз бардыла. Ала иш-баш етип билгенлерин джазывгҥа кёчюрселе, бек алапат ески Карачай джырла миллет адабиятыбызны ёсюмюне бирджукла кошарык еди. Огҥаргҥы текст, биринчи болуп

басмаланады. Карачайда башха вариантылары басмаланган есе да ендигеге дери биз кёрмегенбиз.]

Шайири белгили болмагъан бир дин назму...

Кыямат аламатла

Бисмиллах деб мен башлайман сёзюмю, апылагъанлар дува аманат ёзюмю
Ешитгенлер кулак салып тыңылагъыз, насийхаттыр тыңыласагъыз сёзюмю
Мен башлайман бу заманны халындан, бир файдасыз сарф етген малындан
Оюмсуз адам чаба дуняны артындан, алдаб качыб дуня бара аллындан
Дуня сени бир аврувгъа теритир, ол аврувда Азраилни танытыр
Карнашларың бары юсюге джыйылыр, дуня досму ол заманда билинир
Кёб малыңдан беш аршын ак алырсан, калгъан малың варислерге коярсан
Халал малдан кыйын хыйсаб кёрюрсен, харам болса джаханнамда кюерсен
Тувгъан кулгъа ёлюм барды билигиз, ёлгюнчюнге товба етип джылагъыз
Санларыгъызны шериятта джюрютюгюз, шериятны тутуп озсун кюнюгюз
Бирев суймез бу фанадан ёлмеги, алим да джок керти ва'за бермеги
Алимлеге борч тюгюлмю карама, джахиллерге ийман ыслам сорама
Джахиллени китабы джок кёрюрге, ахыратны ахвалларын билирге
Алимлерде дунялыкъа карышъан, джахиллерде Ибилис былан ярашъан
Алимлерде билгенлерин унутъан, джахиллерде акылларын чайнап джутъан
Ей джахиллер джазыклыкда джюрюйсюз, алимлерге адеп хурмет етмейсиз
Ей джахиллер сокурсиз сапыравсуз, ийманыгъызны дуня малгъа сатасыз
Ей джахиллер ийман ыслам билигиз, Файгъамбарны джолун тутуп джюрюгюз
Ей джахиллер тар кабырны ойлагъыз, алимлерден динни джолун сорагъыз
Гыйбет бухтан кизб у хыянат ишигиз, бёрю кибик дуняда джюрюшюджюгюз
Дунялыкда джашавугъуз халыгъыз, ахыратъа бир файдасыз малыгъыз
Умут узак аджал келир джувукдан, ол заманда нечик болур халыгъыз
Не джавап бар Уллаллахгъа айтмагъа, буйрук бармы бу дуня(гъа) кайтмагъа
Терс джоллагъа минип хайлар кетмейик, джавхар динни былай зая етмейик
Аджал ёлюм биз языкъа кайда джок, бу дунядан бизге хайлар файда джок
Тамаша бер бу заманны халлары, джувук болгъан кыяматны заманлары
Тюрлю тюрлю аламатлар кёрюнюр, кюн тувардан кюн батарда джер оюлур
Аллай ненча ишлер боладжак, бу дунягъа Даджджал малгъун чыгъаджак
Хорасандан Ысфahanъа келир Даджджал, таби болур аъа джетмиш миң
джухудлар
Яхудилер, тиширывлар тюркменлер, аны аскери бу юч тукум болурлар
Аджашгъанлар Даджджалгъа таби болурлар, муслиманлар сувра-тул-Кяхфны
окур(лар)
Мекка Медина халкы андан кутулур, башъа халklar месджидлерге
джыйылыр
Даджджал малгъун дуняда кырк кюн джюрюр, бир джыл еки ай онбеш кюн
чаклы болур

Имам Мехди Даджджал былан дав етер, бир кюн отуз миң адамын ёлтюрю
Андан сора кёкден Исса кёрюнюр, екинди вактыда Акминарагъа келир
Ассаламуалайкум йя уммата Мухаммад дер, джук бериб икрам етер
му'минлер

Мехдини аскери кувачлыкда айтыр, ва алейкессаламу йя Небийяллах дер
Мехди былан Исса Небий джолугъур, Шам месджидде екинди намаз
кылырлар

Хазрети Исса Лутну (Кудусну) кафусуна келир, сюю былан Даджджалны
уруп ёлтюрю

Арасат майданга ушаб курулур, дин ючюн Зулфукарлар урулур

Ит Даджджалны батыл иши бузулур, аскерлери баш башына тизилир
Исса Небий кырк джыл паччаһлык етер, кяфирлени шериятга тюз етер
Исса Небий Мехдиден артга калыр, Мединада бир араб катын алыр
Муслиман халк ол кюнлени кёрюрлер, сабыр куллар артдан рахат болур
Бу заманда я'джудж-ма'джуджлар келир, Хазрети Исса Туры тавуна минер
Я'джудж ма'джуджлар бу дуняны зая етер, муслиман халklar Тур тавунда
зикир етер

Исса Небий кол кётюрюп дува етер, аскерлери аллахумма амин дер
Андан сопра я'джудж-ма'джудж кырылыр, ийис чарһларыны кушлар келип
тайдырыр

Кырк джылдан сора Исса Небий авушур, мархаба хур кызлар ярашыр
Арув татлы азиз джаны кыйылыр, мундан елли йылдан дуня бузулур
Юч кече юч кюн кюнбюз кече болур, ай-кюн бирге кюн батардан тувулур
Бешинчи кюн кюн джерине айланыр, Хак товбаны кафулары байланыр
Дуня аламатлар кёб болур, кырк кюн дуня кара тютюнден толур
Исрафил Мёлек суры былан юфюрю, мамук тавлар учуп кёрюнюр
Кёк ярылып малаиклер тёгюлюр, вай вай язык башыга не халлар келюр
Джан джанывар бары калмай ёлюр, кырк сене бу дунябыз бош калыр
Кадир Аллах аманларга кычырыр, кайда халыдагы паччаһлар,
Тавлар тюзлер меники деп турганлар, юс юстюне кёб калалар курганлар
Паччаһ болмаз менмен уллу Паччах дер, тавлар тюзлер кудретимден
болганды

Кайда бюгюн дунядагы залимлер, кюлюп ойнап харам ишлер етгенлер
Онsegиз миң джумлай алам кюн ерлер, менмен Аллах кудретимден
болгандыр

Лиманил мюлкюл ёвма деб айтар, залимлеге лилляхил вяхидил каххар

[Колджазма алманагдагы назмула, огъарыдагы назму была тавусуладыла. Бу
назмуну ахырында шайирини ким болганыны юсюнден джук джазылмаганды.
Ендирейли Ибрахим Дагыистяныни назмуларына ушаганы себепли аныкы болурму
деп оюм етеме, алай бир бир джерлери ага да ушамайды. Ким биледи
аноним бир шайирники да болурга боллукду. Есни катышдырган бир зат да неди
десегиз, бу назмуну ахыр тизгининден башлап бир была джарты дефтер бет бош
коюлганды. Джазганны ол бошлукну толтурурга мураты болганы белгиледи.
Андан сора, бир арабча назму была еки арабджа зикир джазылыпды. Ахыр оюм

олду: огъарыгъа салынган назмуну шайири ким есе да белгили тюлдю, тили да тюз карачайча была кумукчагъа да ушамайды. Басмагъа хазырлагъан: Й.Н]

Карачай-Малкар джомакла...

КИМ АКЫЛЛЫДЫ

Ертде ертде, бир кыралда бир Һан джашап болгъанды. Аны уллу терек бачҺасы болгъанды. Бир кюн, Һан ёзюрю (везири) была бирге терек бачҺада олтуруп тургъанлай, кёкте юч каз учуп бара болгъандыла. Биринчи каз карк, екинчи кырк, ючюнчюсю ва курк деп учуп кетгендиле. Ол заманда Һан бек сейир етип, ёзюрюне:

- Была не зат айтып бара болурла? деп соргъанды.

- Сыйлы Һан, мен канатлыланы тиллерин ағыламайма, аны себепли казла не зат айтып баргъанларын билмейме, дегенди ёзюрю.

Һан бир кесек заманны тығылап турады да, сора ёзюрюне буйрук береди:

- Он кюнню ичинде казланы не айтып баргъанларын билип кел, билмесеҗ башыҗы тайдырлыкма, деп, туруп кетеди.

- Ёзюр юйюне келеди. Енди ол он кюнню ичинде башына еркинди. Алай, ашыры мыдаҺдан аш сув кайгылы да тюлдю, башын уллу сагыш алгъанды.

Джети кюн озгъандан сора:

"Ким биледи, Һан айтҺанындан кайтҺан есе ва?" деп, ёзюр Һанҗа келеди.

Алай а Һан калада болмагъанды. Аны юйбийчеси была кызы ёзюрню конак етгендиле, аллына аш сув да салгъандыла. Болса да ёзюр, асыры мыдаҺдан башын кёлтюрюп карагъан да етмегенди.

Һанны кызы субай санлы, атив кыз болгъанды. Ол ёзюрню тығысыз болуп тургъанын джеҗил еслеп кайгылы соргъанды:

- Нек ашамайса, джаратмадыҗмы? Огъесе авругъаныҗмы барды, не болгъанды?

Ёзюр башын булгъай:

- Огъай, джокду авругъаным да, дегенди.

-Да сора нек ашамайса?

-Да, юч кюнюм калгъанды. Һан кёкде учуп баргъан юч казны не айтып баргъанларын билирге он кюн болджал бергенди, алай болмаса башымы тайдырлыкды, деп тарыкгъанды ёзюр кызгъа.

-Аны да ишгеми санап мыдаҺ боласа? Сен аша, калай айтыргъа керегин а мен юретейим саҗа, дейди Һанны кызы.

Ол заманда ёзюр куванып, ашҺа сувгъа да узалады. Кете туруп кыз, Һанҗа да айтыргъа керегин ағылатып ёзюрню ашырады.

Он кюн озгъанлай, ёзюр Һанны каласына барады. Һан да аны саклап тура еди. Ёзюрню кёргенлей огъуна:

-Билдиҗми? деп сорады.

-Хов, билгенме сыйлы Һан, дейди ёзюр да.

Ол заманда ёзюр, Һанны кызы юретгенча айтады:

-Биринчи каз айтды: "Адамгъа саналмагъан адамны, адамлагъа кошарык тиширывду". Екинчи каз да айтды: "Аллай адамны орта адам етерик да тиширывду". Ючюнчю каз а былай айтды: "Орта адамны баш адам етерик да тиширывду". Ма бу юч затны айта, учуп бара едиле казла, сыйлы ъан.

-Тюздю, алайды, деди ъан да.

Њан сагъышлы болуп бир кесекни турады да, сора ёзюрден ъыны аваз была буюрады:

-Саѡа быланы ким айтды? Тюзюн айт, алай болмаса, башыѡы тайдыртама! Ёзюр не етерге билмей, амансыз болуп ъанѡа болушлусун айтады. Ол заманда ъан, ёзюрню башына бош етеди, сора да аскерин чакырып буйрук береди:

-Бютев елге айланып, телилени телисин табып келигиз!

Аскерле кёп телилени джыйып келтиредиле. Алай а ъан бирин да джаратмай тургъанлай, бек артда сюелген бир телини алгъа келтиредиле: башы абызырагъан, кеси да чыгыр, "тур, аша, ич, джат" дегенни билмеген бирни. Њан бу телини джаратып кызын чакыртады:

-Ма бу телини адамлагъа кош, деп буйрук береди.

Не етеригеди ѡарип, ол телини биргесине алады да башѡа бир елге кетеди. Бир еки кюнден кыз, тургъан юйюне юч джашны алып кайтады.

-Ма бу адамны, уру казып бойнуна дери уругъа басдырыгъыз, дейди.

Телини бойнуна дери джерге сукгъандан сора, кыз кара сапынны алып телини чыгыр башын джувуп тебрейди... Бир ыйыкдан телини башына кара тюк чыгъа башлайды. Аны урудан чыгъаргъандан сора да ол " тур, бар, кел " ни аѡыламай еди. "Бу былай боллук тюлдю" деп, кыз базаргъа барып юч ат камчи алып келеди. Биягъы юч джашны чакырып:

-Бу адамны, мен болду дегинчи туююгюз, дейди.

Джашла кёзюв кёзюв телини тоедиле. Камчилени екиси ашалып бошалгъандан сора, тели кымылдап, ыѡычѡап башлайды. Ючюнчю камчи была туюген заманда, тели джаш джалынып тебрейди:

-Коюгъуз енди, етим ачыйды. Не десегиз да, айтѡаныгъызны етерикме, дейди.

Сора кыз ишчилени джибереди да джашны "тур!" деп тургъузады. Кийимле да берип ѡамамгъа джибереди. Тели джаш ѡамамдан тазаланып чыкгъанында, адамгъа ушайды, кеси да кыз айтѡандан чыкмайды. Бир кюн кыз джашѡа айтады:

-Сен еркегырывса. Базаргъа барайык да, мен кёргюзген атны, ненча деселе да, багъасына карамай ал.

Была базаргъа барадыла, алай кыз бир атны да джаратмай, кетип бара тургъанлайларыныа джолда еки ат джегилген арбагъа адеж байланѡан бир атны кёредиле. Ол атны сатып алып юйге кайтадыла. Атны аямай багъып семиртедиле. Джашны атѡа минерге юретдиреди. Алгъа еки-юч кычырым чаклыгъа чапдыра, кюнсайын кычырым коша узак джолланы сынатдырады.

Атны да джашны да иги сынап бошагъандан сора, кыз кырк кулач джибек аркан ешип, урук ишлеп ѡазырлайды.

Кыз джашны катына олтуруп, аҗа Һапар айтады: “Ма анда, тав башында , агъач кыйырында, талада алтын мюйюзлю джугьутур барды. Ол джугьутурну ким тутуп берсе да, Һан аҗа ырысҗысыны джартысын берликти, Һанҗа караҗан адамланы да джартысын берирге дегенди. Ма саҗа ат, аркан, урук, барып ол джугьутурну тутарҗа керексе”. Кыз джашҗа хар затны деменҗили юретип джибереди.

Ол талаҗа Һанны бютев халкы чыгып, кийикни да ортаҗа тыйып тура едиле. Хан атына минип: “Ким качырса да башын тайдырлыкма!” деп, айлана турҗанлай, кийик Һанны каты была качады.

-А, марджа, тутугьуз, кутулуп кетеди агъачҗа! деп кычырады Һан.

Алайда болҗан адамла джугьутурну ызындан кувадыла. Һанны тулпары барындан да алҗа барады, аны ызындан да джашны тулпары. Алай а Һанны тулпары джеталмай, кийик енди агъачҗа кутулду дегенлей, джаш атына камчи уруп, Һанны каты была ётуп барып, кийикге аркан салады, тутуп Һанҗа береди. Ол заманда Һан джашҗа айланып:

-Сен болмасаҗ кутулуп кете еди, деп, кёп алгыш сёзле айтады. Не тилейсе менден, айт! дейди Һан.

-Он кюнден келип айтырҗа еркинлик бер, сыйлы Һан, дейди джаш.

-Береме, сен айтҗанча болсун, дейди Һан да.

Джаш ызына кайтып, болҗан ишлени кызҗа айтады. Он кюн озҗанлай кыз:

-Енди бар да, Һанҗа: “Еки джыйырма кюнню, кюн батҗандан кюн чыкҗанҗа дери от етилмесин, чырак джанмасын” де да, тиле .

Джаш барып кыз айтҗанча айтады, Һан да ыразы болады. Ол ай “оразай-сыйлы ай” болҗанын билип, кыз кече да кюн да чырак джандырҗанлай, от етгенлей турады. “Ораза айда Хызыр-Иляс айланҗан етеди, ким биледи, конакҗа келирми деп, кыз аш-сүв, елпек(чок, бол) етип болҗанды.

Хызыр-Иляс айлана келип, чыраҗы джанҗан юй кёрмей, кызны юйюне конакҗа барады. Кыз да джаш да колларындан келгенча конакбайлык етедиле.

Андан сора, ертденликде кете туруп, Хызыр-Иляс алаҗа алгыш етеди:

-Аллах тилегигизни толтурсун, деп.

Ол кетгенден сора кыз джашҗа айтады:

-Бар базарҗа, кой алып кел.

Джаш койну келтиреди, аны союп, казанҗа салып, биширип, Һоншуланы джыядыла, ефендини да чакырадыла. Сора джаш была кыз неҗаҗ етдирип, екиси да бирге баш кошадыла.

Бир кесек заман озҗандан сора, кыз джашҗа айтады:

-Бар да Һанны конакҗа чакырып кел.

Джаш кыз айтҗанны етеди. Һан бир еки кюнден барырҗа дейди.

Кертиден да айтҗан кюнюнде, бир кавум джёҗери была джашны юйюне конакҗа келеди. Конакланы алларына аш сүв салынады. Һан локумну алып бир капҗанлай, тоҗтап калады. Джаш Һанны халын кёрюп, нек ашамаҗанын сорады.

-Бу локумну ким етгенди? деп сорады Һан.

-Да, кесиби́зден сора ю́де киши джокду, локумланы юйбийчем етгенди. Не болгъанды, нек сорду́? деп джувап кайтарады джаш.

Алай а ашап бошагъандан сора, Һан джашҺа айтады:

-Чыгъарчы, келинни да бир кёрейик, ким болгъанын билейик?

Ол заманда джаш кызны чакырады. Кыз отовгъа киргенлей, Һан бир авукну кабышып калады. Есин джыйгъанлай, кызындан сорады:

-Бу джигит кимди?

-Ол сен маҗа буюргъан джигит буду, атам дейди, кыз атасына.

Алайдагъыла сейир тамаша боладыла. Һан да кызына ыразылык билдиреди. Ма алай была кыз, ол джашны орта адам етгенди.

Бир кавум замандан сора: -Мен карт болгъанма, кесими орунума кюйёвню салама, деп, Һан кеси орунуна аны салады.

Кесигиз кёресиз: орта адам, баш адам болады.

Быладан кайсы акыллы болур; Һанмы, кызымы, огъесе казламы? Сизни оюмугъуз а калайды?

[Бу ала́мат джомакны Миҗитав журналны 1993 джылда чыкгъан 5. санындан алгъанбыз. Алайда айтылгъанҗа кёре джомак, Текуланы Джафар'дан алынғанды.]

КИПКЕЛАНЫ БИР АТАВУЛЛАРЫНЫ ТУКУМ ТЕРЕКЛЕРИ↓

КИПКЕ

Бида

Кипке была Биданы арасындагъыланы билалмайбыз

Бида

_____ Бакку

Какчы Сымайыл

Алибий

Навгъа

Чолак Чавушну анасы

Мусос

Еза

Какчы Сымайылныкыла: Кышбала, Дугъум, Гедик Баттал.

Кышбаланыкыла: Гонай.

Дугъумнукула: Темирчи Хамит, Темирчи Меджит.

Гедик Батталныкыла: Тавбий, Дервиш.

Алибийникиле: Идрис, Тувгъан, Шамахан, Бадимат.

Идрисникиле: Сафият.

Тувгъанныкыла: Аминат.

Шамаханныкыла: Айшат.

Бадиматныкыла: Ёлмесхан.

Навгъаныкыла: Айшат, Забида, Хызыр, Лейланы анасы.

Айшатныкыла: Азирет, Залийхат.

Забиданыкыла: Хабийбат.

Хызырныкыла: Иляс, Марям, Хайрия, Шерефеддин, Падима,
Ехлиман, Селахаттин.

Лейланы анасыныкыла: Лейла.

Чолак Чавушнукула: Алий, Фатима (Карачай Ходжаны катыны)

Мусоснукула: Месей, Елбурдук, Завра.

Елбурдукнукула: Юзейирни анасы.

Завраныкыла: Атджав (тиширыв ат)

Атджавнукула: Опалаш, Рамазан, Ыстанпул, Актана.

Езаныкыла: Алмаксейит, Тавджан.

Алмаксейитникиле: Алий.

Тавджанныкыла: Джашавну Ханафийи, Ниязини анасы.

[Бу листени етерге Акбайланы Харшимни джашы Авбекир болушћанды.]
